

АЛЕКСАНДАР СТЕРЈОВСКИ

ЗАПИСИ
ЗА ЗЛОСРЕЌИ

БИТ О ПЛА

Б И Т О Л А

ЗАПИСИ ЗА ЗЛОСРЕЌИ

Издавач

ЗАЕДНИЦА на СРБИ во МАКЕДОНИЈА – БИТОЛА

За издавачот

Томислав Жугиќ – претседател

Главен и одговорен уредник

Зоран Жугиќ

Рецензенти:

Проф. д-р **Вера Стојчевска – Антиќ**

Д-р. сц. **Петар Бојаџиев**

Голема благодарност до **Министерството за култура** при **Владата на Република Македонија** и до **почесниот конзул на Република Србија во Македонија** господинот **м-р Силјан Мицевски** кои го помогнаа издавањето на оваа книга.

Александар Стерјовски

БИТОЛА
ЗАПИСИ ЗА ЗЛОСРЕЌИ

ЗАЕДНИЦА на СРБИ во
МАКЕДОНИЈА
Битола, 2012 г.

Белешка

Постојат неколку ласкави атрибути за Битола, кои изобилно се користат во прилики кога се сака да се истакне некоја нејзина посебност. Ке чуеме: „најопеан град“, „град на клавирите“, „конзулски град“, „најградски град“. Има и еден друг, денес подзаборавен, кој бил фрекфентен посебно меѓу двете светски војни, особено во белградските печатени медиуми, а кој гласи: „град страдалник“.

Интересот на книгава, главно, е тој, како и она што може да се подведе под термините злосреќи или црнила. Свесни сме дека нивниот фонд никогаш нема да биде исцрпен, како што не можат да се избројат ниту ѕвездите на небото.

Истражувачкиот потход и на оваа книга, како и на останатите од „Битолското десеткнижие“, се заокружува со 4 ноември 1944 год., односно со ослободувањето на Битола.

Земјотреси и природни феномени

■ **2.000 год. (п.н.е.)**
Земјотрес

Првиот земјотрес на Балканот, на кој не му е утврден епицентарот, ниту од какви размери бил, а кој само е регистриран, е од периодот од пред 4.000 години.¹

Старите цивилизации, инаку, имале различни толкувања за причините на нивното настанување. Во вавилонска плоча, која потекнува од 1180 год. п. н. е., се тврди дека земјата лежи врз змија од огромни размери, па кога таа ќе помрдне, се случува земјотресот. Слично објаснување имале и Хетитите, народ што живеел во Мала Азија во времето на Троја, кој создал, инаку, моќна, пространа и држава со богата култура. Истото е забележано на глинена плоча, на какви Хетите ги регистрирале сите поважни настани, кои денес претставуваат значајни извори за животот на старите, изумрени цивилизации.

¹ Д-р Драган Хаџиевски, „Сеизмичност на Македонија со посебен осврт на Битолското подрачје“, Зб. „Земјотресот во Битола од 1 септември 1994“, „Друштво за наука и уметност“, Битола, 1996, 27-41

Претстава за светот што лежи меѓу рогови на бик се среќава во египетските релјефи. „Стариот завет“ објаснува дека светот е поставен на четири столба, па кога некој од нив се размрдува од тежината, се случува земјата да се потресе.

Во преданијата на балканските народи постои столб, не столбови. Се тврди дека е железен и кога ѓаволот се обидува да го прегризе, се јавува потрес.² За да не се случи тоа, домаќинките биле предупредувани при месењето леб да не удираат по страните од коритото, зашто токму тоа најмногу го раздражува и помислува дека го удираат по роговите, па ги растресува и се случува земјотресот.³ Понекогаш меѓу балканските народи земјотресот се објаснувал и како раздвижување и играње на планини и на места.⁴

■ **479 год.** (п.н.е.)

Катастрофален земјотрес

Се случил јужно од Солун. За ваквите земјотреси, особено кога биле од поголеми размери, било вообичаено да се почувствуваат, не ретко, да бидат и со последици и во поблиските населени места.⁵

² Ш. Кулишиќ, П. Ж. Петровиќ, Н. Пантелиќ, „Српски митолошки речник“, „Нолит“, Београд, 1970, 141

³ „Етнографија на Бџлгария“, том 3, „Духовна култура“, „Бџлгарска академия на науките“, Софија, 1985, 39

⁴ Богољуб Петрановиќ, „Српске народне пјесме из Босне (женске)“, кн. 1, Сарајево, 1867, 29

⁵ Д-р Драган Хаџиевски, цит. дело и стр.

■ 361

Катастрофален земјотрес

Таа година (или околу неа) во катастрофален земјотрес уништен е античкиот град од устието на Црна Река во Вардар, Стоби.⁶

■ 518

Катастрофален земјотрес

Иовој земјотрес е еден од катастрофалните, кога метрополата на Дарданија (Скупи) срамнета е со земјата⁷. Истата судбина ја доживеа и Хераклеја Линкестис.⁸

■ 1015 (февруари)

Комета

„1015. Во месец февруари се појавила комета и цар Самуил починал, и неговиот син зацарувал. 1016. На гореспоменатиот Самуил му бил убиен и самиот син од неговиот братучед, синот на Арон и тој зацарува“.⁹

6. Исто

7. Исто

8. Браќа Константинови, „Битола“, Битола, 1964, 6

9. Царот Самуил почина на 6 октомври 1014 год., а неговиот син Гаврил Радомир се устоличил на 15 октомври 1014 год. Податоците за смртта на македонскиот цар и за кометата се наоѓаат во „Хрониката“, напишана од Лупус Протоспатариј, во која се обработени, со одредени историски и други пропусти, и 9-от и 10-от век. („Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава“, том први, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 1981, с. 92, д. 53)

Кометава го има значењето на знамение, навестување крупни историски настани што ќе следат во Самуиловото Царство. Тоа, според записов, и бидна. Такво значење имала и кометата, т.н. „*сѝмела ни-гра*“ од 1348 год., која посебно била видлива над папската палата во Авињон. Го навестила, наводно, големиот земјотрес што се случил истата година, како и појавата на „*црната чума*“, која ќе однесе милионски жртви од цела Европа.¹⁰

Многу подоцна, Кузман Шапкарев, објаснувајќи ги ваквите појави, а поаѓајќи од македонските претстави, ќе забележи дека: „*Кога ќе се појави некоја ојашестиа свезда, веруваат дека било иретишкажување за некој голем важен настан. Ојашкаиа ја наречуваат „бајрак“ (знаме) или мездрак (копје)*“.¹¹

1386

Затемнување на сонцето и крвава месечина

„А пре смрти негове¹², у лето треће, сунце се у таму претвори, тако да се и ѕвезде у подне појавише и крвав месец, показујући несрећу која ће доћи од синова Измаилџевих...“.

Податокот го наоѓаме во „Молдавската хроника“, еден прочуен ракопис напишан на црковнословенски јазик од македонската редакција. Авторот, за

¹⁰. „**Црна смрт (куга)**“, „Вардар“, Скопје, 24 јули 1932, 3

¹¹. Кузман А. Шапкарев, „**Избрани дела**“, том четврти, Приредил д-р Томе Саздов, „Мисла“, Скопје, 1976, 144

¹². На кнез Лазар

жал, остана непознат¹³. Истиот податок ќе го сретнеме и во „Пеќкиот летопис“.¹⁴ Тоа требало да ја навести големата несреќа за христијаните, продорот и освојувањата на Балканот од страна на Османлиите.

Инаку, вакви затемнувања на сонцето забележани се и порано. Византискиот хроничар Симока-та, говорејќи за воениот поход на византискиот цар Маврикиј од 591 год., тврди дека се случиле неколку, а едно било тотално затемнување на сонцето. Истото било на 19 март 592 год.¹⁵

Како знамение појавава ја има и во некоку песни од Вуковите збирки.¹⁶

Наместо затемнувања на сонцето, среќаваме необјасливи одблесоци на небото. Како што забележаа некои хроничари, истите можеле да имаат и одлучувачка улога во разрешувањето на клучни историски ситуации.

Една таква е поврзана со османлиското освојување на Константинопол. Имено, заради цврстата и решителна одбрана на градот, во османлиската војска почнала да зацарува апатија, деморал, па и расположенија за откажување од потфатот кои, за чудо, го заразиле и иницијаторот и решителниот предводник на нападот, султанот Мехмед Втори. Веќе почнал да размислува за повлекување на војската или за одложување на нападот

13. „Записи и летописи“, Избор и редакција Радмила Угринова-Скаловска, „Македонска книга“, Скопје, 1975, 149

14. **Из наше књижевности феудалног доба**“, Избор, редакција, превод и коментари д-р Драгољуб Павловиќ и д-р Радмила Маринковиќ, „Просвета“, Београд, 1968, 91

15. „Византиски извори за историју народа Југославије“, том први, „Научна књига“, Београд, 1955, 110

16. Branislav Krstić, „**Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena**“, „Srpska akademija nauka i umetnosti“, Beograd, 1984, 98

за некоја друга, погодна прилика. Токму тогаш, односно на 27 мај 1453 год., небото се запалило и се појавил силен одблесок над Константинопол, кое дел од султанските советници го протолкувале како поволен божји знак за поддршка на освојувачите. Младиот султан веднаш го прифатил објаснувањето и наредил влијателните дервиши, командантите и сите други што можеле да помогнат во подигањето на моралот, да се растрчаат низ логорот и тоа да ѝ го пренесат на војската. Се случило она на кое малкумина се надевале, решителен јуриш врз градските ѕидини и освојување на градот.

Така, на 29 мај 1453 год., благодарейќи на една необична природна појава, од историската мапа исчезна голема империја, со што, конечно, во историјата мачното средновековие ќе се замени со новиот век.¹⁷

Судбинсково знамение подоцна нашироко ќе се толкува, дополнува, дообјаснува и ќе добива најразлични интерпретации. Едно ќе тврди дека, всушност, немало никаква светлина, ами дека била само промена на сјајот на месечината.¹⁸

■ 1396 (октомври)

Катаклизма

„Во 6904 година (1396), во октомври, се затресла земјата на Света Гора и во земјите надвор и некои де-

17. Joseph von Hammer, „**Historija Turskog (Osmanskog) carstva**“, 1, Zagreb, 1979, 165

18. „**Балканот во делата на странските патописци во времето на турското владеење (јаничари, хареми, робови)**“, 1, 1402-1657, Приредил Александар Матковски, „Култура“, Скопје, 1992, 36

лови од градот Солун паднале. Во таа земја бил и градот Воден, така се викал, и тој сосема пропаднал в земји од потресот. Покрај тој град имало езеро кое се излило на местото каде што бил градот и сето место го исполнило со вода“.

Податоков го има во патописот на Русинот Игнатиј Смољанин, кој во 1389 год., преку Цариград, заедно со групата на епископот Смоленски, заминал за Света Гора. Таму ќе престојува до 1405 год., што ќе рече дека податоците што ги дава, вклучително и оние за катаклизмава, се лично доживевани, односно се веродостојни¹⁹. Некакво сеќавање на катаклизмата, а од подоцнежен датум, можеби претставува преданието за настанувањето на Островското Езеро, забележано од непознат автор.²⁰

Во еден поголем дел од XIV век, се чини, дека има неспокојно европско тло, чести потреси и многу трагични последици. Земјотресот, кој се случил во 1348 год., ја зафатил половина Европа, од Сицилија до Скандинавија. На многу места земјата распукала, бликнале отровни гасови од пукнатините, а следувале и други појави што ги има обично при катастрофалните земјотреси.²¹

За вака изразениот „божји гнев“, како што се тврдело тогаш, како и во многу слични неприлики, за виновници се посочија омразените Евреи, со што, прак-

19. „Македонија во делата на странски патописци, 1371-1777“, Подготвил Александар Матковски, „Мисла“, Скопје, 1991, 40

20. „Македонија во делата на странските патописци“, 1879-1888, 177

21. „Црна смрт (куга)“, „Вардар“, Скопје, 24 јули 1932, 3

тично, отпочна и првата забележана антисемитска хистерија низ Европа. На 9 јануари 1349 година биле запалени 700 еврејски припадници во Берн (Швајцарија), на 30 јануари истата година истото се случило во Шварцбург, следувало палење на 2.000 Евреи на централниот плоштад во Стразбург, па палење на 3.000 Евреи во Фрајбург и така по ред и тоа ќе потрае сè до празникот Велигден, кој требало, како што се тврдело, да биде исчистен и прославен без „оние кои го ѝредагоа Хрисѿа“.²²

■ **1396** (30 ноември, 13 декември)

Серија земјотреси

„И пак се затресла земјата на 30 ноември, како и на 13 (декември).“²³

■ **1397** (7 јануари, 1 јуни, 28 април, 6 август)

Нова серија земјотреси

„...и на 7 јануари во 20 часот ноќта и на 1 јуни во 1 и 2 часот ноќта и на 6 август во 1 часот ноќта и тогаш престана.“

Во 6905(1397) на 28 април, во сабота спроти Светата Недела, силно се затресла Света Гора, како лист на јасика, и пак се повторил потресот. Пол ден било мирно, и пак на полноќ затресо, и утредента во неделата силно затресо и до осмиот ден постојано лесно се

²². „Омнибус“, „Утрински весник“, Скопје, 14 февруари 2012, 27

²³. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 40

затресувало; во неделата во часот на утрината силно се затресло и завршило летото со тоа и престанало тресењето“.²⁴

Ваквите светогорски земјотреси народните песни добро ги меморирале. Егејското Море отсекогаш било активно сеизмичко подрачје, чиј најчест епицентар била Света Гора. Ако кон нив се додадат и морските бури на носот од полуостровот, кои, исто така, биле чести и жестоки, па се доживувале како подземни потреси, тогаш одразот нивни во литературниот фолклор сосема е очекуван. Херодот тврди дека, за да ги избегне ваквите бури, персискиот цар Ксеркс Први беше прокопал канал (Ксерксов Канал) кај местото Уранополис.²⁵ Заради нив трагедија („*Иолку вообичаена во овие мориња*“) доживеал и византискиот император Теодосиј Втори Малиот (408-450), кој пловејќи со својата флота, едниот од бродовите, оној во кој му се наоѓале децата, се превртил и потонал.²⁶ Ако кон тоа се додадат и постојаните силни ветришта, ја добиваме целосната слика за овој дел од Халкидики²⁷. Една Миладиновска песна сето тоа го пренесува сосема реално и многу пластично.²⁸

Народните толкувања велат дека тоа било божја казна, зашто во земја каде живеат исклучиво мажи и

24. Исто

25. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 27

26. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 688

27. Исто, 705

28. Миладиновци, „Зборник 1861-1961“, „Кочо Рацин“, Скопје, 1962, п. 55

животни од машки пол, во една прилика се родило женско пиле.²⁹

■ **1433** (17 јуни)

Затемнување на сонцето

„Године 6141 (1433) јуна 17., у среду, помрче сунце у подне по свој веселени, и ѕвезде се јавише као у ноћ, и бијаху веома многи усови.³⁰

■ **1456** (22 јули)

Опашести ѕвезди

„Године 6962 (1456) јула 22. разбијен би цар Мехмед под Београдом од Јанкула, и стајаху две ѕвезде репате, једна од запада, друга од истока.“³¹

■ **1473** (22 јануари)

Светла ѕвезда

„Године 6981 (1473) јави се ѕвезда светла са трусом, јануара 22“.³²

■ **1509**

Долготраен катастрофален земјотрес

„Заради вашите неправди и суровост дојде до небото гласот на поданичките плачеви и тоа го предизвика неговотиот гнев врз градот и врз земјата“.

²⁹. Branislav Krstić, cit. delo, 101

³⁰. Снежни вејавици („Из наше књижевности феудалног доба“, 92)

³¹. Исто

³². Исто

Ова е тешкиот укор што им го упатил султанот Бајазид Втори на своите подредени, верувајќи дека се виновни за страшниот земјотрес што траел непрекинато 45 дена. Епицентарот се наоѓал во Цариград, но го доживеале и населените места од целото царство. Во престолнината биле разурнати 109 џамии, 1.060 куќи, а речиси и сите бедеми. Повеќемина жители на градот нашле смрт во урнатините или во големите морски бранови што настанале и кои биле повисоки и од највисоките градски бедеми. Големи штети имало и во Ќурум, Галиполе, Димодика и др. Султанот набрзина го напуштил сарајот и 10 дена живеел под шатор во бавчата, но бидејќи и таму станало несигурно, заминал за Едрене со надеж дека оди на побезбедно место. Очигледно се излажал, зашто тлото жестоко се тресело и таму. По земјотресот се случила и страшна бура што било причина диванот (советот), што го свикал, а бил со цел изнаоѓање решенија за помош на настраданото население, да биде подвижен, на коњи. Тоа било прилика да ги оптужи везирите и другите од високата и друга администрација за силеџство, корупција и грабежи, посочувајќи ги како основни причинители за несреќава.³³

Инаку, ваквите катастрофални земјотреси за Константинопол не биле необични, еден бил забележан во 557 год., друг во 1037 год.³⁴ и така со ред.

³³. Joseph von Hammer, cit. delo 277

³⁴. „Се открива целата приказна за Цариград“, „Утрински весник“, Скопје, 12 март 2012, 10

■ **1560**

Земјотрес во Скопје

„Бидејќи си побарал моја царска дозвола да се наста-
ниш во Прилеп, зашто не си можел да навикнеш на
климата на град Скопје и зашто уште и куќата во која
живееш е урната од земјотресот што се случи пред тоа,
заповедам...“³⁵.

За овој скопски земјотрес се дознава од султанската
заповед што била упатена таа година до скопски-
от санџакбег Атаи бег. Од какви размери бил не е по-
знато, но штом се урнала резиденцијата на бегот, кои
објекти, по правило, биле градени од првокласен гра-
дежен материјал, треба да се претпостави дека бил со
посилен интензитет. Наскоро, односно во 1573 год.,
силен земјотрес се случил и во Солун.³⁶

■ **1632** (7 декември – среда)

Пепел од небото

„Ведомо да ест кога падна пепел от небеса на зем-
ли по в’сеи земли месеца декемврија 7 у среду в лето
7140 (1632)“.

³⁵. „Македонија во 16 и 17 век, документи од цариградските архи-
ви (1557-1645)“, Превод, редакција и коментар Душанка Шопова,
„Институт за национална историја“, Скопје, 1955, 15

³⁶. Д-р Александар Стојановски, „Градовите на Македонија од крајот
на 14 до 17 век – демографски проучувања“, „Институт за национална
историја“, Скопје, 1981, 57

Записов се наоѓа во еден молитвеник печатен во печатницата на Божидар Вуковиќ.³⁷ Ваквите атмосферски чуда ги бележел и народниот пејач и тие доста чести се во неговите песни.

■ **1711** (4 август – петок)

Скакулци

„7219(= 1711) саздание мира, в то време царстујушти беше великаго Амира безбожнаго сина пагубнаго султан Ахмед, и подиже бран на Москов.

*То време придоше от восточние страни скачки множество велико. Когда летаху, велики се гледаху, јакоже некои птице, и солнчнују зару закриваху, јакоже облак, месеца августа 4 д'н пет'к. И много от них фатасмо, и имаху от четири ката крила; на колико чатисмо, писано беше на лево крило дан царству, јошти и други слова приличеху како елинска и жидовска. Не е л'жа, него истина, а немаше свакому писано. И по много места жита изедоху“.*³⁸

Наездите на скакулци и други штетници, кои го намалувале и уништувале и онака скромното земјоделско производство, биле честа појава, па Григор Прличев во „Сердарот“ ги вбројува во најтешките несреќи. И скакулците, како што се гледа од погорниот запис (со „*йишани йораки*“ на крилјата), најден во ракописен апостол во Лесновскиот манастир, обично се третираше за казна божја.

³⁷. „Записи и летописи“, 126

³⁸. Исто, 126-127

Наезди од скакулци имаме за цело време, па и меѓу двете војни и по ослободувањето. Големи штети направиле во 1933 год. кога за летнината во Овче Поле постоела реална опасност целосно да биде уништена на површина од околу 200 хектари, но она што не можел да го постигне човекот, успеала птицата, јатата штркови, природниот нивни непријател, масовно уништувајќи ги.³⁹ Во 1945 год., кога повторно се појавија, првин ги освоија и уништија полињата во Охридско, па се префрлија во Ресенско, оттаму во Ѓавадско и околните села (Цапари, Ротино, Лопатица, Лознани и др.), правејќи големи штети.⁴⁰

Голема акција против нив била преземена и во 1947 година.⁴¹

■ 1713 (први месеци)

Земјотрес

*„До кадијата во Битола. Од твоето соопштение се гледа дека вашата каза страдала од ајдуци и од албанските разбојници, но и од земјотрес, од смртта на добитокот, како и од неродица, па молиш да се одбие сумата од 2.000 гроша за бедели сурсат. Поаѓајќи од горното наредувам да се одбие само 1.000 гроша за бедели сурсат за 1125 (1713) година и да се испратат брзо собраните пари во царската благајна“.*⁴²

39. „Скаавци у Јужној Србији“, „Вардар“, Скопје, 30 јули 1933, 5

40. Државен архив на Македонија – Подрачно одделение – Битола, Фонд **Народен одбор на Битолска околија** (1944-1965), 2.226.2.120/875-885

41. Исто, 2.226.7.21/75-78

42. Државен архив на Македонија – Подрачно одделение – Битола, Фонд **Битолски кадиски сицили**, Сицил бр. 36, 1714, април 11, бр. 166, Исто, бр. 167 (**Понатака Сицил**)

За земјотресот во Битола од оваа година се говори и во еден друг османски документ.⁴³ Во истиот век, на први ноември во 1755 год., во 9,30 часот, се случи еден од најсилните земјотреси во Европа, кога Лисабон е срамнет со земјата. Загинаа меѓу 60 до 100 илјади жители.⁴⁴ Околу половина милион жртви имал земјотресот во Токио и Јокахама во Јапонија (150 илјади од земјотресот и 350 илјади од пожарите) на први септември 1923 год.⁴⁵

■ 1737 (мај) **Земјотрес**

*„Когн трси земјата в лето 1737 маја усред пладне тоги имаште на Свиштов панаир“.*⁴⁶

■ 1741 **Глувци и змии**

*„Та пак се јавиха глувци, много и змии, та беше страхотија, за чудо не можеше човек да спие ноќе“.*⁴⁷

■ 1742 **Круг околу сонцето**

*„...тогдa бист круг сл’нцу 26, лун. 11, тем. 4 инди. 5, злат. число 14“.*⁴⁸

43. Сицил бр. 36, 1714, август 8, бр.167

44. „Омнибус“, „Утрински весник“, Скопје, 1 ноември 2007, 23

45. „Омнибус“, „Утрински весник“, Скопје, 1-2 септември 2007, 31

46. „Румелийски делници и празници от XVIII век“, „Отечествен фронт“, Софија, 1978, 351

47. Исто, 353

48. „Записи и летописи“, 128

■ **1755** (15 февруари)
Земјотрес

„Да се зна, каде пада порта манастирска, кад се земља тресе месеца ферфара д'н 15, 1755“.⁴⁹

Податоков е регистриран во ракописен зборник од Лесновскиот манастир. Покрај овој, се случил и друг земјотрес во 1797 год.⁵⁰ Разорни земјотреси во Битола имало и во следниот, 19-от век. Еден бил во 1826, друг во 1852 год.⁵¹, а многу голем бил оној од 1898 год.⁵²

■ **1807** (септември – ноември)
Опашеста звезда

„И пак во лето 1807 се јави друга опашка септемвриа и стоа до ноемвриа па загина. Писах сие Кирил јеромонах Маркова манастира“.

Записов е од Кирил Пејчиновиќ, кој го оставил во книгата „Чудеса на Пресвета Богородица“.⁵³

■ **1811**
Повторно звезда на небото

„И пак во лето 1811 се јави друга звезда“.⁵⁴

49. Исто

50. Никола В. Димитров, „Демографска анализа на миграционите процеси во Југоисточниот Дел на Република Македонија (докторска дисертација), Скопје, 2001 57

51. Исто, 99

52. „Osmanli“, Istanbul, 372

53. Кирил Пејчиновиќ, „Собрани текстови“, „Македонска книга“, Скопје, 1974, 94

54. Исто

■ 1813

„Крф на Пелистер“

„...и тогај падна крф на Пелистер и тогај многу мака видохме за храна на имањето и за малово и за големо..“⁵⁵

Ваквите необични атмосферски појави народната песна ги има меморирано добро. Една е регистрирана во песна што се наоѓа во Етнологската збирка на Дена Дебелјановиќ во САНУ.⁵⁶ Но не само „крвав снег“, ами регистрирани се и „крвав град“⁵⁷ и „крвав дожд“.⁵⁸ Инаку, нема никаква тајна за појавава, науката преку лабораториски истражувања утврди дека се работи за пустински песок од Сахара, кој со циклон, преку Средоземното Море, доаѓал до Балканот. Дожд со темно жолта боја во нашите краишта паднал и на 13 март 1931 год., а оној од 3 и 4 март 1933 год. бил забележен и во Скандинавија.⁵⁹

Слични појави среќаваме и денес. Во крајот на јуни 2007 год. со пепел засипано беше Скопје и Македонија.⁶⁰

55. Записи и летописи“, 132

56. Branislav Krstić, cit. delo, 99

57. Isto

58. Isto

59. Đuro Radinović, „Vreme i klima Jugoslavije“, „Građevinjska knjiga“, Beograd, 1981, 223

60. Снежана Калабакова, „Африканска прашина над Македонија, живот под вршник“, „Утрински весник“, Скопје, 27 јуни 2007, 1

■ **1825** (цела есен)
Опашеста звезда

„И паки во лето 1825 се јави другаја звезда со опашка село темна и не бе подобна звездам, токо така саде опаш по вечерам огреуеше от куде Солун, заождаше куде Мореја. Се јави каде Крстовден и стоа ова есен. И сие писах аз прежниј Кирил Марковаго манастирја“.⁶¹

■ **1889** (12 јули)
Затемнување на месечината

„Уште истата вечер, по месечина, излеговме на прошетка по езерото. Нè зачудија многубројните пукотници и викотници од народот што стоеше на брегот, додека најпосле не разбравме дека тоа било поради затемнувањето на месечината“

Муслиманите, кои ги исфрлаа пукотниците од брегот на Охридското Езеро, го правеле со верување дека со тоа можеле да го застрашат и да го избркаат чудовиштето што се нафрлило врз месечината. Кога, пак, научиле дека странец се наоѓа во нивната средина (Густав Вајганд), поверувале дека ја нашле причината за лошиот предзнак и сиот гнев и бес се обидоа да го сосредочат врз него. Меѓутоа, бидејќи тој веќе не бил во Охрид, заминал за Струга, вината ја префрлиле врз христијанинот кај кого отседнал, го зграпчиле и го фрлиле в затвор.

Вајганд, како што забележува во својот патопис, бидејќи бил со имунитет на странски државјанин, за

⁶¹. „Записи и летописи“, 90

сето време од престојот бил проследуван од агенти во цивилна облека.⁶²

■ 1906

Серија земјотреси

„...можеби и сегашното поголемо барање на работна сила во Америка, условено е делум и од неодамнешните катастрофи од земјотреси“.

Разгледувајќи ги причините за големиот бран економска емиграција на македонското население, генералниот конзул во Солун, Бохомил Пара, една гледа и во бројните земјотреси што се случиле таа година.⁶³

■ 1931 (8 март)

Голем земјотрес

„Во месец март 1931 година се случи катастрофален земјотрес во јужните краишта на нашата Кралевина“.

Гратчињата Удово, Караѓорѓево, Валандово, Касандол, Брајлово, Балници, Мравници, Миравци, Грчиште и Милетково во најголема мера го почувствуваа бесот на непредвидливата природа. Настрадаа 1.230 домови со околу 7.000 жители. На самото место веднаш излегоа претставници од државните и воените власти, како и раководни лица од хумани-

⁶². „Македонија во делата на странските патописци“, 1889-1898, 54-55

⁶³. «Австриски документи за историјата на македонскиот народ», 1905-1906, том 1, Редакција, превод и коментар Данчо Зографски, „Архив на Македонија“, Скопје, 1977, 196/125

тарнта организација на Црвениот крст. Следниот ден, 9 март, во придружба на претседателот на владата, во настраданите подрачја пристигна и кралот Александар Караѓорѓевиќ.

Првата помош за настраданото население дојде од армијата на Третата армиска област, која обезбеди шатори за сместување. Црвениот крст одобри 300.000 динари во вид кредит и потребен бесплатен санитарски материјал. Неколку дена подоцна, односно на 11 март, одржан е заеднички состанок на претставници на банската управа и на Црвениот крст за изнаоѓање најургентни решенија за помош на настраданите. Во меѓувреме биле организирани дезинсекција, бесплатни кујни, здравствена и друга заштита, при што особено внимание им се посвети на исхраната и заштитата на децата.⁶⁴

■ 1933 (крај на декември) **Секавици и грмотевици**

*„Денес започна да паѓа изобилен снег. Непрекинато паѓаше цел ден, а вечерта, околу 19.45 часот, заменет е со снежна лапавица, следена со молњи и грмотевици. Молњите и грмотивиците доаѓаа од источната страна. Народното верување гласи дека по Митровден грмотевица не може да се чуе“.*⁶⁵

64. „Izveštaj Društva Crvenog krsta“, „Гласник Црвеног крста“, год. 12, свеска 4, април 1932, Београд, 1932, 141-143

65. „Севање и грмљавина у Пологу“, „Вардар“, Скопје, 21 декември 1933, 3

Декември од 1933 год. бил месец на постојани грмотевици. Незапамтено невреме, проследено со грмотевици, на 14 декември, имало во Качаник, при што гром удрил во жандармериската караула лоцирана на железничката пруга и еден припадник од четата жандарми притоа бил повреден. Бидејќи повредата била потешка, итно бил пренесен во најблиската болница.⁶⁶

Грмотевици имало во декември и следната година. Се случиле и во Струга и во Струшко кога биле покосени многу бандери, по што настанал хаос на телефонските врски меѓу Струга и другите градови. Во тоа невреме гром удрил во дом на полициски службеник, друг во Домот за народно здравје и само благодарејќи на присебноста на управителот д-р Незлобински, Домот не бил срамнет со земјата од пожарот предизвикан од ударот.⁶⁷

Ваквата појава во доцна есен или во зимата („кога не им е време“) обично се третираше за знамение или за предвестување несреќи, односно за најава на големи и значајни историски настани. Почетокот на буната против дахиите од Првото српско востание, според една Букова песна што ја пеел слепиот гуслар Филип Вишник, започнала токму со грмотевици во зимски услови.

66. „Громови у децембру – Качаничке новости“, „Вардар“, Скопље, 21 декември 1933, 3

67. М. Љ. М., „Велике временске непогоде у Струги“, „Вардар“, Скопље, 18 декември 1934, 2

■ **1936** (5 март)

Силен земјотрес

„Утрово во 5, 14 часот во Скопје се почувствува земјотрес, прв оваа година. Земјотресот беше прилично силен и траеше вкупно десетина секунди. Нови потреси немаше“⁶⁸.

Затоа, пак, земјотресот од 1963 год. беше разорен и со огромни материјални и човечки жртви.

⁶⁸. „Земјотрес у Скопљу“, „Вардар“, Скопље, 6 март 1936, 1. Две години подоцна, серија земјотреси кои започнаа на 19 април 1938 год. ја погодија Република Турција, во подрачјето на Централна Анадолија. Имало 165 жртви, 104 ранети, од кои 85 тешко. Биле урнати 6.000 куќи, меѓу кои 4.000 биле неупотребливи за натамошно живеење („**Zemjotresi u Anatoliji**“, „Glasnik Društva Crvenog krsta“, g. XVIII, sv. 7-8, juli-avgust, Beograd, 1938, 318).

Тешки зими и невремиња

■ **1408**

Зла зима

„В лето(6916-1408) бист злаја зима“.⁶⁹

■ **1738**

Зима со малку снег

„1738 добра зима беше снег немаше, нешто мало беше“.⁷⁰

■ **1739**

Тешка зима

„И токму по време на најсилната зима...“

Се случи задолжениот службеник за поштенската станица да ја откаже работата, се говори во еден службен напис.⁷¹

⁶⁹. „Записи и летописи“, 150

⁷⁰. Исто, 128

⁷¹. „Румелијски делници и празници“, 302

■ **1752**

Зима без снег

„Беше зима без снег“. ⁷²

■ **1754** (ноември, декември)

Тешка зима

„1754. Месеца, ноемвриа ка удари снег пак удари декемврија ке тежок снег тешка зима две педи мно-го добит ‘к помре пак дошла река у Плевен о априлија 1754“. ⁷³

■ **1725**

Добра зима – лоша болест

„...во тоја добра зима поче лоуша болест име ее чу-ма от месеци октомврии, христиани по мало, турци непрестано“. ⁷⁴

■ **1797**

Жестока зима

„Заради жестоката зима и снеговите на крајот се слу-чува често да изумре добитокот“.

Му пишуваат калуѓерите од Рилскиот манастир на Синодот отсликувајќи ја тешката состојба на својот манастир. Готови пари за подмирување на да-

⁷². Исто, 352

⁷³. Исто, 352

⁷⁴. Исто, 236

ноците и на другите трошоци, немале, па решенијата ги изнаоѓале во повремениите продажби на манастирскиот добиток и во донациите, но не од имашливите, ами од бедните верници.⁷⁵

■ 1802

Тешка зима и штети големи

„Падна една зима, и одрахме половината, и ранихме, и ранихме; аман, Господи, се потресохме! До годината Стамат ме оставе, си појде во Солун“.

Ја опишува Ѓурчин Кокалески во „Автобиографијата“ својата драматична ситуација во врска со тешката зима и со овците.⁷⁶

■ 1803

Тешка зима

„Падна една тешка зима“.

Продолжува да се жали тој и за оваа, следна зима, во својата „Автобиографија“.⁷⁷

■ 1813 (3 декември)

Страшен студ

„Сега времето ненадејно стана чисто и студено, а термометарот во осум часот изутрина, на 3 декември, падна до 36 степени“.

⁷⁵. Исто, 342-343

⁷⁶. „Записи и летописи“, 165

⁷⁷. Исто, 166

Податоков е од Хенри Холанд, кој во текот на 1812-1813 год. прокрстари низ Јонските Острови, Албанија, Тесалија, Македонија и Турција, бележејќи што е интересно. Бил изненаден од жестокоста на зимата во Македонија, дури и во температурно благиот приморски град Солун.⁷⁸

■ 1817 (јули)

Грџд и големи штети од него

„Во оваа среќна година во чифлиците на селата што се долу цитирани по име, во Битолска каза, по божја промисла падна грџд; се означува направената штета, што на ова место се забележува. 23 шабан, година 232.

Во село Дрвеник падна грџд и ги уништи потполно посевите во нивите. Во село Бараково падна грџд и ги уништи потполно посевите во сите ниви. Во село Градиште уништени се потполно посевите во сите ниви. Во село Сладево грџдот ги уништил сите посеви во нивите. Во село Прибилци грџд паднал во сите ниви и ги уништил потполно посевите. Во село Вардино грџд паднал во сите ниви и потполно ги уништил посевите. Во село Суходол паднал град и уништи една половина од посевите. Во чифлигот на Сопотница паднал грџд во сите ниви и ги уништил посевите. Во село Сопотница паднал грџд во нивите на рајата и уништил три дела, а еден дел останал. Во село Единаковци на чифлиците им ги уништил половината посеви. Во село Единаковци во нивите на рајата грџдот ги уништил половината посеви. Во село Брод грџдот ги уништил половината (посеви). Во село

⁷⁸. Македонија во делата на странските патописци, 1778 - 1826, 574

Тепавци гра̄дот уништил една четвртина (од посевите). Во село Неготино (Гнеотино) гра̄дот сè уништил од посевите. Во село Рибарци гра̄дот сè уништил, ама останале посевите нивни во синорот на село Билјаник. Во село Новаци гра̄дот уништил една седмина (од посевите). Во село Карамани гра̄дот уништил две петтини од посевите. Во село Трн гра̄дот потполно ги уништил (посевите). Во село Могила гра̄дот уништил една третина. Во село Беранци гра̄дот уништил три четвртини од посевите. Во село Српци гра̄дот уништил еден дел од седум делови (една седмина) од посевите. Во селата Балдовница и Добромир гра̄дот направил многу малку штети“.⁷⁹

Нашиот предок гра̄дот го третираше за екстремна природна појава поврзана со сили од натприродна моќ. Како предизвикувачи ги посочувал демоните, ламјите, змејовите или душите на удавените поединци и самоубијците, најмногу орлите, кои се третирале за инкарнација на демоните или на душите на умерните. Гра̄дот се третираше и за казна божја, казна за направени гревови, од кои најтешки биле непочитување на обичаите поврзани со него, закопување мртво вонбрачно дете и уништување гнездо од орел.

За пренасочување на градобијниот облак се преземале маѓиски постапки, од кои една била „*крстӣ од мраз*“. Истиот се поставувал врз домови, врз стопански објекти во дворот или покрај нивите со посеви. Се принесувале и крвни жртви, најчесто јагне или пиле, со кои се обиколувало селото пред најавата на гра̄дот. Според верувањата, градобијниот облак многу се пла-

⁷⁹. „Турски документи за македонската историја“, 3, 1809-1817, „Институт за национална историја“, Скопје, 1955, д. 177, с. 85

шел од тврди и остри предмети, па од тие причини од домовите се изнесувале секири, пирустии, коси и сè друго од кое човек можело да се набоде или да се пресече за да помогнат во отстранување на опасноста. Бучавата, исто така, била меѓу сигурните заштитници и колку што била поголема, толку и ефикасноста била поуспешна. Тоа го мотивирало учеството не само на жителите од селото, од мало до големо, ами и на домашните животни, се тропало на тенеќиња и на други предмети кои можеле да произведат заглушувачки децибели, се удирало по кокошки и свињи за да квичат, се употребувала и црквената камбана.⁸⁰ Македонецот се заштитувал и со празнување на четвртокот, денот што му бил посветен, кога жените не пределе ниту плетеле, а земјоделецот не поаѓал на работа во полето.⁸¹

■ **1826** (8 ноември)

Град во Битолско

„Се цитираат селата во кои по божја промисла во оваа 1232 год. 7 реби-ул-ахир, година 242.

Село Букри падна град и посевите потполно пропаднаа. Село Суходол, Мариово, пропаднало половината. Село Доленци пропаднале посевите на две третини. Село Канино од град пропаднале два севгара (орање). Село Орехово пропаднале (посевите) три четвртини. Село Ба-

⁸⁰. Ш. Кулишиќ, П. Ж. Петровиќ, Н. Пантелиќ, „Српски митолошки речник“, „Нолит“, Београд, 1970, 92-93; „Етнографија на Бугарија“ том 3, „Духовна култура“, „Бугарска академија на науките“, Софија, 1985, 40-41

⁸¹. Кирил Пејчиновиќ, цит. дело, 46

бино од посевите пропаднала една третина. Село Света Петка пропаднала од граѓд половината“.⁸²

■ **1828** (април)

Граѓд и голема поплава

С е случи голем граѓд и голема поплава низ Битолско-то Поле од кои посевите наполно биле уништени. Специјални комисии излегле на теренот посетувајќи го секое настрадао село и регистрирајќи го размерот на штетите. Покрај за Лознани, Новоселани и Слепче⁸³, ваков список бил направен и за останатите настрадали села од полето.⁸⁴

■ **1830** (март–април)

Граѓд во неколку села

„Било прифатено дека граѓдот уништил 1/3 од посевите на село Новоселани и 1/2 на село Барешани“.⁸⁵

■ **1833** (декември)

Замрзнување на Вардар

„Да се знает оти замрзна Вардар на 1833: лета на декемврија на 25 дена и држа мрас до 32 дена, што ходиха преко него светот сосема којни“.⁸⁶

82. „Турски документи за македонската историја“, 5, 1827-1837, д. 112, с. 10

83. Сицил бр. 97, 1828, април 26, бр. 1

84. Сицил бр. 96, 1826, април 28, бр. 279

85. Сицил бр. 98, 1830, април 9, бр. 154

86. „Записи и летописи“, 132

■ **1845**

Град во Битола и Битолско

Градот, кој паднал во Битола и Битолско, оваа година направил огромни штети.⁸⁷

■ **1847 (март)**

Невреме

„На 1847, март на Шаш–пазарот стана голема бурја и сите дукани се затвориха и многу дрва от корен иско-рени и по куките керемидите летаха“.⁸⁸

Голема фуртуна владеела и во градот Битола во таа, 1847 год., од која биле направени огромни матери-јални штети. Најмногу настрадале касарните и Воената болница, кои, заради ургентните потреби, со државни пари, морале веднаш да бидат обновени.⁸⁹

■ **1856 (декември)**

Голем снег

„Голем снег падна и тоа беше причина Абди паша, кој во Призренската област отиде, да не можеше да дејствува...“.

Абди паша е еден од позабележителните валии кои во Битолскиот вилает остави посебен белег, а чија популарност се рамнеше со онаа на подоцнежниот Абдул Керим паша. Се потруди и успеа да заведе некаков

87. „Osmanli“, 372

88. „Записи и летописи“, 174

89. „Osmanli“, 372

ред во вилаетот, се обиде да остави и неколку капитални дела во Битола. Како една од воените активности што му се препишуваат е и онаа што ја презеде во Призренската област.⁹⁰ Таа година не само што имало многу снег, било и многу студено. Англичанецот, полковникот Едвард Мани, кој како воен стручњак бил повикан да помогне во реформата на османлиската војска, тогаш ја доживеа вистинската битолска зима со сета нејзина жестокост.⁹¹

■ 1858 (јануари) „Ѓаволско време“

„Овде ѓаволско време владее. За 24 часа еден аршин и половина снег падна и од студ пукаат камењата.

Околу Монастир мнозина човеци замрзнати се најдоа умрени. Снег, ветер и студ заедно се најдоа и човек не можеше да излезе а на брадата и мустаќите да не се види иње со мраз начичкани“.

Известувањето за лошата зима во Битола е на „Цареградски вестник“ со датум на дописката од 16 јануари 1858 год.⁹²

■ 1865 Битолските зими

„Заради надморската висина од 1.770 фунти (1 метар околу 3 фунти б.н.) зимите во Битола обично се суро-

90. „Монастир“, „Цареградски вестник“, бр. 359, 14 декември 1857

91. „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1864, 126

92. „Монастир“, „Цареградски вестник“, бр. 364, 1 јануари 1858

ви и траат четири месеци и тоа почнувајќи од ноември. Студот понекогаш достига и до 25° С под нулата и жителите тогаш тешко го поднесуваат во своите колиби или во пространите домови каде практично нема печки. Снег обично паѓа до аршин и повеќе. Старци паметуваат дека еднаш паднал голем снег во средината на месец мај. Напролет и наесен има силни ветришта“.

Ова е констатација на Русинот Е. Тимаев, кој, според претпоставките на Александар Матковски, бил службеник во Рускиот конзулат во Битола, а тоа значи дека добро ги запознал приликите во градот.⁹³

■ **1868** (1 октомври - 1 ноември)

Пријатно време, но и студ и лапавица

„Во однос на времето, можам да кажам дека Турција ни годеше. Од 1 октомври до 1 ноември имаше само еден ден со силен понижувачки ветер во планините и три дена, одвреме – навреме, врнеше дожд. Сето друго време патувавме во летна облека; со снег и студ се среќававме само на височините меѓу Кирчевскиот манастир и манастирот Слепче. Потоа, студ и лапавица имаше во Битола, но кога заминувавме од овој град, на 19 ноември, имавме одлично време сè до доаѓањето во Дураро на 3 декември – време какво што кај нас понекогаш е во септември. Наутро беше свежо, така што се качувавме на коњите облечени во бунди, но кога сонцето изгреваше над планините, ги соблекувавме и патувавме во летна облека“.

⁹³. „Македонија во делата на странските патописци“, 1864-1874, 27

Русинката М. Карлова, која го дава описов е една од ретките жени што се осмели да патува низ балканските беспака, качена на коњ и во придружба на неколку придружници. Храбро ги издржа сите предизвици и ги помина македонските планински масиви и македонските и албанските населени места. Како жена, од друга страна, имала можност, пак, да влезе во тајновитите места, харемите, каде што мажите немало пристап. Нејзините забележувања се направени со остро опсерваторско око.⁹⁴

■ 1869 (Водици)

Голем студ

„Гореспомнатиот Тодорче Г. Рад. од голем патриотизам ѝ подари на црквата („Св. Недела“) еден полилеј со 8 свеќи, а во неделата пред Богојавление, заедно со госпо. Димка Радев, иако при голем студ, станаа и отидоа в црква, а на крајот замолија да се ископа еден голем базен за да се фрли крстот на денот Богојавление. И тоа стана мошне свечено“.

Црквата „Св. Недела“, која била подигната 1863 год., во 1869 год. за првпат го одбележала масовно Богојавление. Од големиот студ вечерта водата замрзнала, па другиот ден верниците морале да го кршат мразот за да се фрли крстот.⁹⁵

⁹⁴. Исто, 154

⁹⁵. „Македонија“, бр. 10, 1 јануари 1869

■ 1878

Масовно замрзнување

„Имав вести дека, во еден од овие баталјони со воена сила од 800 луѓе, 600 умреле од студ пред да втасаат во Крива Паланка“.

Војниците биле османлиски, учесници во борбите против руската армија во 1878 год. Кога Русите навлегоа длабоко во бугарска територија и кога османлиската армија претрпе големи загуби, дел од нив ја избраа Македонија за остапување, па заради големиот студ и снег од метар и половина, најголемиот број доживеале трагедија, смрзнување.⁹⁶

■ 1887 (есен)

Ужасна луња

Пред луњата, небото подолго горело со необична и застрашувачка светлина, а потоа настапила тишина. Следело тотално замрачување, како да настапила темна, непробојна ноќ. Се најавил и ветер, кој во почетокот бил смирен, но од час на час растел од жесток до уште пожесток. Исплашените занаетчији ги натерал да ги напуштаат дуќаните и набрзина да се повлечат во своите домови, по што улиците опустошиле. Засолнати во визбите не еден, ами могумина во тие мигови, поверуваа дека дошол последниот, „судниот ден“. Ветерот бил толку силен што и најдебелите стебла ги корнел, а оние поединци кои случајно се нашле на от-

⁹⁶. „Македонија во делата на странските патописци“, 1875-1878, 332

ворен простор, ги носел како „џердуви“. На неколку метри над земјата секавично минал бран кој бришел сè, како некој со огромна сабја бесно да расчистувал на она што ќе наидел. Минарињата и на најцврстите џамии, на Ајдар кади џамија, на Јени џамија и на неколку други, ги преполови на иста висина и сигурно да бил само метар—два понизок, немаше да остави ниту еден покрив од куќите.

Ваквата страшна луња во Битола не била запаметена ниту од најстарите жители.⁹⁷

■ 1889 (средина на октомври) **Снег на Пелистер**

„Беше мошне свежо, а неодамна паднатиот снег на Пелистер потсетуваше на зимата што приближува“.⁹⁸

■ 1889 **Магли и студени зими**

„Над градот паѓаат магли, коишто остануваат со недели. Во зимите се случуваат доста големи студови. Често термометарот слегува до минус 20 и до минус 22 степени Целзиусови“.⁹⁹

97. Димче Миновски, „Пеколно невреме над Битола“, „Битолски весник“, Битола, 1 јануари 2003, 22

98. „Македонија во делата на странските патописци“, 1889-1893, 71

99. „Битолско, Преспа и Охридско“, „Пътни бележки“, “Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“, IV, Софија, 1891, 12

■ **1893** (7 јуни)

Орканска бура

„Кон нордиската слика што ни ја понуди рамнината.¹⁰⁰ се надоврза и една силна бура која, на својот пат, беше откорнала дрвја и ги беше налегнала наоколу. При силен ветер, прашина и непријатно време, пристигнавме и влеговме во Монастир“.

Податоциве за навремето во Битолско од 7 јуни 1893 год. ги дава Колмар Колц, Германец од пруско потекло, кој како градежен инженер и инспектор за железници, ја беше посетил Македонија и Битола во годината кога се привршуваа работите околу изградбата на железничката пруга Солун – Битола.¹⁰¹

■ **1893** (ноември)

Предвремен студ

„Еден предвремен студ ја зафати Битола...“¹⁰²

■ **1905** (јануари)

Востаничко затишје заради суровата зима

„Затишјето, какво што одамна не било во овој крај, што царува подолго време, се објаснува со суровата зима и големиот снег, што речиси наполно го има прекинато сообраќајот внатре во земјата...“.

¹⁰⁰. Пелагониската Рамнина

¹⁰¹. „Македонија во делата на странските патописци“, 1889-1898, 188

¹⁰². Артур Друлез, „Историја на редот лазаристи во Битола“ (ракопис на француски јазик напишан во колеџот „Сен Бенуа“, Истанбул, 1942, превод од француски во 2003, сопственост на Католичката црква во Битола, 54

Етолкувањето на колешкиот титуларен советник Кохмански од Битола, испратено до амбасадата во Константинопол на 31 јануари 1905 год.¹⁰³ За су-рова и со изобилство снегови зима, без да се прецизира годината, но блиска на онаа за која говори Кохмански, се сеќава и Симеон Радев.¹⁰⁴

■ 1908 (јануари)

Вонредно благ месец

„Вонредно благата временска состојба, овозможува-ше и во месец јануари и понатаму намалено движење на четите“.

Ерапортот на австроунгарскиот конзул во Битола до баронот Алоис фон Ерентал, министер за надворешни работи на Австро–Унгарија од 5 февруари 1908 год.¹⁰⁵

■ 1912

Студена зима

Таа година зимата била многу студена, говори сеќавањето на д-р Симеон Продром.¹⁰⁶

^{103.} Симон Дракул, „Македонија меѓу автономијата и дележот“, четврти том, „Просвета“, Куманово, 1998, 61

^{104.} Симеон Радев, „Ранни спомени“, „Български писател“, Софија, 1969, 202

^{105.} „Австриски документи...“, том втори, 90

^{106.} д-р Петар Бојациевски, **Здравството во Битола низ вековите**, „Друштво за наука и уметност“, Битола, 1992, 216/516

■ **1915 (мај)**

Ветер и дожд

„Во петокот вечерта се вративме во Битола. Нашите куќи се жртви на воздушни струи. Како кулминација на несреќата почна да дува силен ветер, проследен со дожд, кој продолжи повеќе дни. Ако покривите беа здрави, дождот не би нè измачувал толку за време ноќта. Во мојата соба врнеше цела ноќ“.

Му пишува отец Дени Бержере, супервизор (поглавар, 1914-1924) на Лазаристичката мисија во Битола, на 15 мај 1915 год. на главниот свештеник, господинот Вердие¹⁰⁷. Големо невреме имало и на 2 ноември 1919 год., кое било причина симпатизерите и членовите на месната Комунистичка партија, најавениот собир да го одложат за 10 ноември иста година.¹⁰⁸

■ **1915 (ноември)**

Изобилство снег и голем студ

„По неколку тревоги, на 27 ноември 1915 год. српската војска почна да се повлекува од Битола; беше многу студено, 18 степени под нулата, снег во изобилство, поголемиот дел од нашите ранети сакаа да нè напуштат, бидејќи се плашеа од одмаздата на Бугарите“.

¹⁰⁷. Ѓорѓи Димовски, „Писма (документи) на француските католички мисионери во Битола за настаните во градот од 1908 до 1939“, „Гласник на Институтот за национална историја“, г. XI, бр. 3, Скопје, 1967, 234

¹⁰⁸. Иван Катарџиев, „Борба до победа – Студии и статии“, 4, „Мисла“, Скопје, 1983, 279

Пишува сестра Ремон од Католичката мисија во Битола за времето во Битола.¹⁰⁹

■ **1916** (27 декември)

Магла

„Денес цел ден е со многу густа магла“.

Не само тој, ами и претходниот ден, како и следниот, на 28 декември,¹¹⁰ се карактеризирале со вообичаената битолска магла која знаела да легне со денови и недели, одржувајќи во континуитет многу студено време.¹¹¹

■ **1922** (ноември)

Незапамтена зима

„Ваков студ граѓаните одамна не паметат. Тешко на службениците и на сиромасите“.

Во месец ноември се случи еден од незапамтените студови што ги имала доживеано Битола. Не само што наврна изобилно снег, ами термометарот падна многу ниско, на 16 ноември покажувал дури 24 степени под нулата.

Големите намети од снег на Бабуна и на Плетвар скоро наполно ја беа отсекле од останатиот свет, па

¹⁰⁹. Ѓорѓи Димовски, цит. статија, 206

¹¹⁰. Д-р Никола Сотировски, „Хроника на градот Битола во годините на големата војна (1916-1918)“, „Прилози“, бр. 5, „Научно друштво-Битола“, Битола, 1964, 68

¹¹¹. Исто, 69

поштенските пратки и весниците прекинаа да пристигаат. Иако со големи маки и по извесно време сообраќајот, сепак, бил воспоставен и понатака продолжил да се одвива со големи проблеми и големи задоцнувања.¹¹² Сето тоа им создаде и дополнителни проблеми за населените места околу Битола, околу кои се појавија glutници гладни волци, некои дури беа видени и во битолските предградија. Без страв напаѓаа осамени патници, две лица во близина на Ѓавато дури толку беа искасапени, што никако не можел да им се утврди идентитетот.¹¹³

Хаос доживеа и битолската пошта, која скоро напoлно престана со доставки, па ниту локалните весници не можеше да ги дистрибуира на битолските адреси. Засегнатата редакција на „Јужна звезда“ упати отворено писмо до управителот на поштата со тешки обвинувања за нивната неснаодливост, па протестираше: *„Нашиот весник беше предаден на 14. о. м., а чиишто елиите го добија на 17 о. м., што ќе рече дека весникот иако беше од нашиот до нашиот чиишто ели во исто место за цели три дена“*.¹¹⁴

Поларниот студ продолжил со истата жестина и во месец декември, па истиот весник соопштуваше дека наголемо се чувствува недостиг од огрев, па сиромаштијата е принудена товарот дрва да го плаќа прескапо, од 80 до 100 динари.¹¹⁵

112. „Прекинути саобраќај, Хладноћа“, „Јужна звезда“, г. I, бр. 17, Битољ, 1 децембар 1922, 2

113. „Вукови“, „Јужна звезда“, г. I, бр. 17, Битољ, 1 децембар 1922, 2

114. „Управнику поште“, „Јужна звезда“, г. I, бр. 17, Битољ, 1 децембар 1922, 2

115. «Велики снег», „Јужна звезда“, г. I, бр.36, Битољ, 14 децембар 1922, 2

Согледувајќи ја таквата положба, Битолската општина преку месниот Црвен крст се нафати да им помогне на најсиромашните граѓани. Првин на 2460 молби за социјална помош одговори со некаква симболична сума, потоа одвои и дополнителни 10.000 динари за купување јаглен, што го раздели во присуство на членови на Црвениот крст.¹¹⁶

■ 1923 (14 мај)

Пролетно невреме

„Излегуваме од градот. Тешки облаци се надвија над нас. Се смрачи. Грми. Молњи блескаат. Се спуштаат првите капки, а ние брземе напред“.

Се импресиите на Хрватот Едо Марковиќ од 1923 год., кој за првпат ја открива Битола и нејзината непредвидлива природа.¹¹⁷

■ 1923 (ноември–декември)

Блага есен, потоа снег

„Првиот снег оваа зимска сезона осамна во Битола во саботата на 22 о. м. (декември б.н.). Снегот со својот бел покривач ги покри градските полиња, ридовите и нивите, па сосема природна работа е и патиштата, со што веднаш беше запрен сообраќајот. После необично топлото време кое кај нас го имаваме, снегот, сепак, нè изненади, макар што му беше времето. И нашата мала железница, исто

^{116.} „Рад Одбора и Пододбора“, „Гласник Црвеног Крста С. Х.С.“, г. III, св. 3, Београд, март 1923, 90

^{117.} Edo Marković, „Sa našeg Juga“, „Jugosovenski LLoyd“, 1924, 72

така, беше изненадена, како и патниците во неа, па и ние кои очекуваме таа железница да ни ги донесе весниците. Нашиот сообраќај најмногу е погоден. Железничката пруга од мал колосек снегот потполно ја затрупа, па возовите доцнеа и по 24 часа и повеќе. Снегот, кој постојано паѓа, ветува дека кај нас ќе се задржи подолго време и дека ќе нè одвои од главните артерии подолго време, што ќе му попречува на сообраќајот со малата пруга, која е наш единствен излез од овој стопански агол“¹¹⁸.

1928/1929

Незапамтена зима

„Мајка ми раскажуваше дека, кога јас бев едногодишно дете, во Битола, во 1928/1929 година, имаше незапамтена зима. Паднаа големи снегови и стегнаа големи мразеви“.¹¹⁹

Заради ваквиот студ, Црвениот крст се обрати до Одборот на општината со барање за доделување помош за бедните и на бројните невработени. Излегувајќи во пресрет, Одборот одвои првин 20.000 динари со забелешка дека, иако сумата е повисока, таа, според неговите оценки, е недоволна и дека ќе издвои наскоро и дополнителни 10.000 динари.¹²⁰ Тоа и се случи на седницата од 6 март истата година.¹²¹

118. „Снег у Битољу“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 47, Битољ, 28 декември 1923, 3

119. Соопштение на инж. Михајло Бомбол

120. Државен архив на Македонија, Подрачно одделение – Битола, **Градско поглаварство, Записничка книга** бр. 21, 5 февруари 1929, т. 1 (**Понатака – Книга**)

121. Книга бр. 21, 6 март 1929, вонредна точка

■ **1929** (почеток на јуни)
Оркански ветер

Големиот, оркански ветер ѝ нанесе голема штета на Битола. Корнел и уривал сè, при што посебно настрада комплексот згради на Земјоделското училиште. За да се утврди материјалната штета била формирана стручна комисија, во која влегоа инж. Бомболовиќ, хидрауличниот референт Кун и директорот на Земјоделското училиште, Миловановиќ. По нејзиниот извештај било одлучено санацијата да се изврши со средства од фондовите на Битолската општина.¹²²

■ **1932** (декември)
Пролет

„Овие дена е убаво како да е пролет“.

Пишува весникот „Вардар“ од Скопје за времето во Охрид.¹²³

■ **1933** (февруари)
Првин пролет, потоа сув студ

„Иако на Богојавление имавме релативно топло и негде–годе скоро пролетно време, последниот студ е во целата Јужна Србија. На територијата на Вардарска Бановина владее суво, мразно време и недостаток од воден талог. Во Скопје снег започна да паѓа посериозно дури на 30 јануари“.¹²⁴

122. „Битољска обласна самоуправа“, Битољ, г. 3, бр.16, 8 јуна 1929, 2

123. „Бунари у Скопљу пресушују...“, „Вардар“, Скопље, 1 јануари 1933, 13

124. „Хладноћа на Југу“, „Вардар“, Скопље, 2 февруари 1933, 7

Претходно, веднаш по убавото време, во текот на декември, во 1932 година, наврна изобилно снег, па „пампурчето“ не можеше да го пробие патот и да стигне ниту до првата станица, до Гостивар, па од Тетово морало да биде испратена локомотива за да ја врати композицијата назад.¹²⁵ За чудо, на Косово, во истото тоа време, владееле значително покачени температури, исто како „*да настайила висџинска ѝролеѝ*“.¹²⁶

■ 1933 (почеток на мај) **И пролет и снег**

„Убавото време на битолчани им овозможи да излезат во огромен број на излет на Ѓурѓовден. Војниците излегоа на Александрово Брдо, гимназијалците кај Сива Вода, а богословците во Буковскиот манастир, каде поминаа цел ден. Граѓаните, во поголемиот дел, ги посетија Александрово Брдо, Кисела Вода и манастирот во Крстоар“.¹²⁷

Наспроти ваквото време во Битола, на Беласица температурата опадна брзо и започна да паѓа дожд кој на повисоките места се преобрази во снег. „*Огражден и Беласица*, се вели во извештајот за временската ситуација, *уѝрово осамнаа ѝод снег, кој не се ѝамеѝи во ова време некогаш да наврнал*“.¹²⁸

125. „И „пампурче“ не може даље“, „Вардар“, Скопље, 21 декември 1933, 3

126. «На Косову је пролеће“, „Вардар“, Скопље, 12 февруар 1933, 9

127. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопље, 18 мај 1933, 6

128. „Беласица у снегу“, „Вардар“, Скопље, 17 мај 1933, 10

■ **1933** (крај на мај)

Снег до подножјето на Пелистер

„Во Битола и во околината падна обилен дожд и времето доста залади. На Пелистер падна снег и тој слезе до самото подножје¹²⁹“.

Не само на Пелистер, ами и на останатите планини во Македонија се појави снежната покривка. Весникот „Вардар“, ќе забележи: „На многу ѝланини во нашата Бановина ѝагна снег и времето залади. Овојѝаѝ, ладниѝа бран ја зафаѝи и Сѝрумица, каде афиѝоѝа беше во фаза на цвѝтање“.¹³⁰

■ **1933** (почеток на септември)

Невреме

„Според извештаите што ги имаме, во целата Јужна Србија во последните денови пандаа големи дождови, кои многу добро погодуваат за орање и сеење и за есенските посеви“.¹³¹

Во некои места, напротив, се случила луња. Таква, со силен ветер, која им нанела големи штети на лозојата и на пченката, а настрадаа и покривите на многу куќи, на 15 септември ја погоди Гевгелија.¹³²

129. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопље, 28 мај 1933, 3

130. „Снег у нашој Бановини“, „Вардар“, Скопље, 21 мај 1933, 9

131. „Кише у Јужној Србији“, „Време“, Скопље, 7 септембар 1933, 2

132. „Непогоде у Ѓевѓелији“, „Вардар“, Скопље, 24 септембар 1933, 2

■ 1933

Урнато минаре од невреме

„Пред неколку дена поправено е минарето на Кади Махмуд ефенди познато како „Јени џамија“ во Битола, кое ветрот го урна минатата година“.¹³³

Поправките (1934) ги извршиле тројца мајстори, специјалисти за вакви зафати, таткото Абас Демировиќ и синовите Шабан и Рамадан од велешкото село Горно Варалевци. При изведбата мајсторите виселе на јажиња над амбис, што било крајно необична глетка и повод битолчани катадневно да бидат сведоци на поправката. Фотоателјето „Тего“ од Битола, со фотоапарат го овековечи најкритичниот момент, поставувањето на полумесечината.¹³⁴

Разгледница која потекнува од ова време донесува уште една страотна слика на урнатото минаре, сега она на „Исхак џамија“. Дали обете настрадале во исто време, не е познато.

Истата (1934) година во Кратово удрил голем град во големина од орев и од него настрадаа посевите и лозјата. Покрај Кратово, настрадаа и селата Железница, Мушково, Кавран, Нежилово и Горно Кратово. Штетата насекаде била огромна.¹³⁵

Причината за ваквите несреќи бил орканскиот ветер. Така било во минатото, така било и во годините

133. „Оправљено је минаре битолске Јени-џамије“, „Вардар“, Скопје, 18 август 1934, 4

134. Исто

135. „Град у околини Кратова“, „Вардар“, Скопје, 9 октомври 1934, 3

што следат, секогаш како причинител се посочувала максималната брзина на ветерот.

■ **1933** (почеток на септември)
Снег на Пелистер

„Последните денови во Битола температурата нагло падна. Имаше обилни дождови, а на врвот на Пелистер падна снег“.¹³⁶

■ **1933** (ноември)
Пролет во ноември

„Во сите краишта на нашата држава деновите застуденија, додека во Јужна Србија, и покрај зимата, која се приближува, има ведри, сончеви и топли, скоро пролетни денови“.¹³⁷

Вакви феномени не се необични. Се случуваа и подоцна. На 30 март 1952 год. регистрирана била температура од 31,2 степени. Висока температура од 20,2 степен над нулата забележана е и на 21 декември 1963 год.

Наспроти тоа, на 21 август 1949 год. температурата слезе само на 2,6 степени над нулата и тоа е апсолутен максимум за летен период. Нешто слично се случи и на 2 јули 1964 год., кога температурата слезе на 4,8 степени над нулата.¹³⁸

¹³⁶. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопје, 7 септембар 1933, 4

¹³⁷. „Топли дани у Јужној Србији“, „Вардар“, Скопје, 14 новембар 1933, 3

¹³⁸. Документација на Управата на хидрометеоролошки работи на Р. Македонија – Скопје; Никола П. Димитров, цит. цело, 24

■ **1933** (почеток на декември)

Заладување и снег

„Последните денови во Битола нагло залади. Околните ридови покриени се со снег, а во неделата снег падна и во градот“.¹³⁹

Тоа било вовед во тешка, односно „оџака“ зима која ќе го зграби не само Балканот, ами ќе пустоши и низ цела Европа. Дунав замрзнал, во Унгарија возовите пристигаа со големи задоцнувања, а во Франција волци нападнале село, случај што не се паметел. На Јадран и целото Средоземно Море имало големи бури. Голем студ имало и во Германија и во Чешка, а од Русија јавиле за многу смртни случаи од смрзнување.¹⁴⁰

■ **1934** (февруари)

Големи намети од снег

„И покрај лошото време и големите снежни намети...“

Собирот на просветните работници од неколку градови на Југозападна Македонија, закажан за 6 февруари 1934 год., се одржал во Битола. Присуствувале 300 просветни работници, кои справале за проблемите од катадневната практика.¹⁴¹

139. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопје, 7 децембар 1933, 4

140. „Опака зима“, „Вардар“, Скопје, 23 децембар 1933, 2

141. Вукоман Ч. Вукомановиќ, „Велика учитељска скупштина у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 10 февруар 1934, 2

■ **1935** (14 јуни)
Грџд

За грџдов во Битола дознаваме од молбата на Недан Ристиќ, закупец на општинско земјиште во полето, кој побарал ослободување од киријата заради штетите што ги претрпел од непогодата. Молбата била разгледана на седницата на Градскиот одбор на 8 август 1935 год. и била прифатена со отпис на киријата во висина од 300 динари, но откако општинската комисија, која излегла на терен, реферирала за штетата.¹⁴²

■ **1935** (2 и 3 декември)
Непогода

„На ден 2 и 3 декември 1935 година имаше силна непогода со силен ветер од која е направена голема материјална штета на царинските згради...“

За утврдување на обемот на штетите на општинските згради на Царинарницата (денес грчка текстилна фабрика спроти „Жито–Битола“) била формирана специјална комисија. Утврдила дека штетата изнесувала вкупно 5.698 дин., дека покривот на помалиот објект бил наполно однесен од ветерот, а керамидите во поголем дел биле оштетени. Имало штети и на оградата и на други места. Поправките, од ред причини, најмногу материјални, ќе се пролонгираат до 1939 год.¹⁴³

^{142.} Државен архив на Македонија, Подрачно одделение – Битола, **Градско поглаварство**, Кутија 2.1.48.14/41-47 (**Понатаму Кутија**)

^{143.} Кутија 7, 2.1.7.7/24-28; Исто, 2.1.22.22/106-111

■ **1936** (11-12 февруари)

Смрт од студ

„Нокта меѓу 11 и 12 о. м. во „Битолскиот ан“, на ул. „Крал Милутин“ бр. 14, замрзна Салих Сулејмановиќ, старец од 70 години. Таа вечер околу 10 часот Салих дојде во анокт, молејќи го сопственикот да му даде конак, зашто нема каде да преноќи. Тој му даде една соба. Другиот ден стариот Сулејмановиќ беше пронајден смрзнат“.¹⁴⁴

Иако случајот е регистриран во Скопје, истиот потврдува дека февруари таа година бил многу студен, уште повеќе, зашто смрзнувањето се случило во затворена просторија.

■ **1936**

Блага зима

Таа година Битола имала блага зима, барем онаа што следувала по февруари. Тоа овозможи заштеда на трошоците за дрвен јаглен наменет за бедните во висина од 12.187 динари. Истата не била вратена во општинската каса, ами била распределена како еднократна помош на сиромашните.¹⁴⁵

^{144.} „Прва жртва ове зиме у Скопљу“, „Вардар“, Скопље, 14 февруар 1936, 4

^{145.} Книга бр. 58, 30 март 1936, т. 9

■ 1938 (8 август)

Непогода

„Во понеделникот над Битола и околината владееше непогода, причинувајќи значителни штети. Од провалата на облаците, буиците од околните ридови надојдоа, рекичките Курдерес и Лавчанска Река се излија од коритата. Силна буица го завлечка дрвениот мост во „Солунска улица“ и го носела до Камениот Мост во „Крал Петровата улица“, заради што водата се излила, така што улицата „Крал Петар“ прилегаше на вистинска река. Во горниот дел на градот водата ги поплави дворштата и подрумите. На некои места за време провалата на облаците паѓал крупен гръд нанесувајќи им штети на лозјата. Значително се оштетени лозјата во Стрчин, на еден дел од Смолево и Крстоор“.¹⁴⁶

■ 1940

Грџд, дожд, суша

„А и то што се изработа тогаш го фатија дождојите, градо навјаса, тревата и низ нивјето место да се вејт златни класје, вифна од трева така житото легна. А тија села кој што се околу Црна, не можва ни да го видат. Нивните нивје поплавени до вчера покажва само исушено блато кој ни плуго не го раскрива. То е плод на двајстогодишната политика за да се регулиса Црна“.¹⁴⁷

^{146.} „Непогода над Битољем“, „Битољске новине“, г. I, бр. 11, Битољ, 13 август 1938, 3

^{147.} „Билтен“, Орган на Покраинскиот комитет на Комунистичката партија на Македонија, 1940

■ 1941/1942

Жестока зима

„Најниската забележана температура оваа зима во Битола беше на 29 декември, ноќта, кога изнесуваше 27 Целзиусови степени под нулата“.¹⁴⁸

Продолжениот студ бил причина на 2 февруари 1942 год. да се прекине наставата во училиштата и учениците да бидат испратени по своите домови на непланиран одмор.¹⁴⁹ Имало и обилен снег, кој само во првите денови од јануари наврна повеќе од 60 см. Гладни волци почнале да слегуваат по селата и да прават колеж врз домашни животни, го нападнале, меѓу другите, и стадото на овчарот Христо Петров од село Лисолај, кој, бранејќи го храбро заедно со своите големи кучиња, не само што успеал да го заштити, ами и да убие еден.¹⁵⁰

Вакви тешки зими Битола доживувала често, па и во времињата што доаѓаат. На 27 јануари 1954 година термометарот покажувал 29,4° С под нулата и студот, не само што траел цели 29 дена, ами бил проследен и со изобилни снежни намети, кои достигнале висина од 52 см¹⁵¹. Слично е и во следните години: на 9 февруари 1956 минусната температура била 26,0; на 27 јануари 1963 –27,4; на 20 јануари 1967 –27,8; на 9 јануари 1979 –28,0; а на 22 февруари 1985 –27,7 итн. И на 8 април 2003 год., кога не му е време и кога требало да е насе-

148. „Хроника“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 1, Битоля, 1 Јануарий 1942, 2

149. „Хроника“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 1, Битоля, 1 Јануарий 1942, 4

150. „Нападнато стадо отъ вълци“ „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 3, Битоля, 7 Јануарий 1942, 3

151. Документација на Управата за хидрометеоролошки работи – Скопје

каде раззеленето, имало екстремно ниска температура, и додека во Струмица таа изнесувала само 1 степен под нулата, во Берово –18, во Битола слегла како во најстудена зима, дури на 19,4 степени Целзиусови.

Во текот, пак, на февруари 2005 год. во Пелагонија била измерена температура и до минус 25 Целзиусови и било создадено т.н. „*йоларно езеро*“, кое жестоко ги стегна и Пелагонија и Битола во голем студ,¹⁵² па во такви услови се предлагал прекин на наставата во училиштата.¹⁵³ Голем студ имало и во јануари 2006 год., кога температурата падна на 27 степени Целзиусови под нулата,¹⁵⁴ па како заштита од замрзнување на водоводните инсталации, водата од водоводот битолчани ја трошеле повеќе отколку тоа што го правеле во лето.¹⁵⁵ Неподносливиот студ била причина и за смртта на неколку жители од Зоолошката градина во Битола.¹⁵⁶

Во однос на времетраењето на студот, мерен во месец јануари, забележани се овие параметри: во 1929 год. –27 дена; во 1935 год. –29 дена; во 1938 год. –28 дена; во 1940 год. –29 дена; во 1949 год. –26 дена; во 1950 год. –28 дена; во 1954 год. –29 дена и во јануари 1967 год. –31 дена.¹⁵⁷ Височината на снежната покри-

152. Гоце Каревски, „**Битола закована во поларен мраз**“, „Утрински весник“, Скопје, 9 февруари 2005, 3

153. Исто

154. Е. М.-С. К., „**Во Битола минус 27 степени, а во Кавадарци минус 18**“, „Утрински весник“, Скопје, 27 јануари 2006, 5

155. Е. М., „**Битолчани зимава трошат повеќе вода отколку летоска**“, „Утрински весник“, Скопје, 9 февруари 2006, 2

156. „**Поради поларната зима пцовиса лав и двомесечна лама во битолската зоолошка градина**“, „Утрински весник“, 9 февруари 2006, 2

157. Документација на Управата за хидрометеоролошки работи – Скопје

ва, пак, била следна: на 7 февруари 1954 год. –52 см; на 3 февруари 1962 год. –63 см.; на 23 јануари 1963 год. –52 см, на 1 јануари 1975 год. –55 см; на 5 декември 1983 год. –84 см и таа била апсолутна височина што била забележана.¹⁵⁸

Интересна е појавата и на снег во летните месеци. Такво нешто се случило на 17 август 1978 год. кога наврнаа десетина сантиметри на Пелистер, кое предизвика многу проблеми, зашто го прекинал дотурот на електрична струја до предавателот, па екипите на „Електродистрибуција“, за да го остраниат дефектот, работеле цела недела. Снег на Пелистер ќе наврне и на 5 август 2007 год. Првин се случила снежна вејавица, по која остана напластен 10-на см снег, кој траел неколку дена.

■ 1942 (јуни) Град

Направени биле големи штети и во градот и во полето, па биле формирани специјални комисији за утврдување на обемот на штетите.¹⁵⁹

158. Исто

159. „Щетите отъ градобитнината“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 27, Битоля, 4 јулиј 1942, 2

Поплави и суши

■ 1591

Драгорски зимски поплави

(Драгорот) „во зимно време, поради дождовите, толку многу надоаѓа што ја поплавува околицјата, носејќи големи разорни камења“.

Иван Каваза, членот на венецијанско пратеништво што патувало за Истанбул, а кое кратко време во 1591 год. останало и во Битола, ги изнесува овие тврдења во својот патопис.¹⁶⁰

■ 1656 (лето)

Збришано маало од поплава

„Учените, имамите, ајаните, првенците и други жители на градот Битола се претставија пред судот и изјавија дека жителите на маалото Софта Хоџа се упропастени од поплавата на Драгорот и дека нивните куќи се уништени. После тоа жителите на маалото повторно се собраа и започнаа да ги подигаат своите домови, но никако не се во можност да ги отплаќаат државните даноци. Од тие причини гореспоменатите првенци се согласија жителите на маалото да бидат ослободени од

¹⁶⁰. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 298

плаќањето на даноците керихте, бедели аварис, бедели мекари, целеб кешан и други“.¹⁶¹

Големиот камен мост на Драгорот во 1641 год. доживеал генерална реконструкција, причините за оштетувањата не се познати, веројатно треба да се поврзат со некоја погорна слична поплава.¹⁶² Од ваквите чести разорнувачки и страшни поплави долго ќе се градат претстави среде битолската популација за апокалиптичен крај на градот, кој како што вели Марко Цепенков, кој извесен период живеел во Битола и ја доживеал лично таа психоза, неминовно ќе дојдела, исто како што се *„две и две се четири“*. *„Курџулија немало, продолжува тој со мрачните претскажувања, кога и да е ќе се давела Биџола и друго чаре не бидуало.“*¹⁶³

■ 1774 – ?

Поплава

Веројатно поплавата се случила во 1774 год., зашто иако сицилот бр. 53, каде е забележана таа, нема датум, истиот му припаѓа на групата сицили од тоа време. Потврда за тоа можеби е и што камениот мост на реката Шемница бил однесен од надојдена вода во тоа време, па со парите од вакафот на Ахмед паша, повторно бил подигнат.¹⁶⁴

¹⁶¹. Сицил бр. 14, 1656. август 2, бр. 191

¹⁶². Сицил бр. 8, 1641, април 7, бр. 565

¹⁶³. Марко К. Цепенков, **„Македонски народни умотворби во десет книги“**, книга седма, **„Преданија“**, Македонска книга, Скопје, 1972, 207

¹⁶⁴. Сицил бр. 53, без датум, бр. 308

■ 1776

Чести поплави и големи штети

„Бујурулди од румелискиот валија. – До наубите, вилаетските ајани и функционерите на Битола и Прилеп. Валијата бил известен дека многу вакафски мостови премногу се расипувале. Патниците тргале многу маки патувајќи од Битола кон Прилеп и обратно. Покрај мостовите и некои вакафски калдрми веќе не одговарале. Се наредува веднаш преку одговорните мутевелии да бидат реновирани и поправени сите вакафски мостови и калдрми. Ако некој од мутевелиите тоа не го направи, за тоа да се извести румелискиот диван“.¹⁶⁵

■ 1779

Големата суша

„1779, мај 5...низ околицата шетаат некои Грци, кои по секоја цена купуваат пченка и со каравани ја пренесуваат во Солун. Поради големата суша народот е исплашен“.¹⁶⁶

■ 1794

Цело лето без капка дожд

„Во летото 1208 (1794) ниту еднаш во Битолско не заврвна дожд. Се појави недостиг од сè и цените на храната, како и добиточната храна, премногу се покачија. На 27 – ноќ од реџеп, во џамијата била извршена молитва и на третиот ден заврвна“.¹⁶⁷

165. Сиџил бр. 55, 1776, февруари 29, бр. 333

166. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826...226

167. Сиџил бр. 70, 1794, без датум, бр. 25

Интересен е податоков дека, како и христијаните, и муслиманите во случај на големи суши, преземале активности со молитви да измолат дожд.

■ **1801** (декември)
Порој и смрт

„Два месеца пред датумот на пишувањето на овој документ (8 февруари 1802) спомнатите покојници чии сме наследници, отидоа на свадба во село Лопатица, кое се наоѓа во близина на спомнатата река. Враќајќи се во своите села Облаково и Габалавци, ноќе, во длабок мрак, сакале да ја преминат спомнатата река која, поради многу дожд, беше надошла со многу вода. Именуваните се качиле на една воловска кола и кога сакале да ја преминат реката, по божја промисла паднале во водата и сите се удавиле без да се спаси ниту еден. Бидејќи именуваните на овој начин се умрени, за нивната смрт не ги обвинуваме спомнатите Степана и Ѓорѓи, ниту селаните од селото Секирани, ниту кој било друг“.¹⁶⁸

Записот е во врска со смртта на Алта, Анѓа, мажот на Алта, Дамјан и на уште неколку лица кои се удавиле во реката Шемница. Таа иста година бил поправен и мостот близу „Исхакие“ во Битола, што открива дека поплавата, за која станува збор во документов, ја зафатила и Битола.¹⁶⁹ Претходната, 1800 год., изврше-

^{168.} „Турски документи за македонската историја“, „Институт за национална историја“, 1, 1800-1803, Скопје, 1951, 86

^{169.} Исто, 91

на била уште една реконструкција на мост во Битола, сега оној до Сарајот.¹⁷⁰

■ 1828

Големи поплави во Битолско

„Ферман до кадијата на Битола; назначениот за откуп на животни намирници Мехмед Ремзи, ајаните, забитите и функционерите. – За потребите на армијата, на везирот Осман паша му било наредено за 1266 година кадилакот на Битола да испорача 4.000 кила брашно, 30.000 кила јачмен и 2.750 овци за нивните складишта. Заради големите поплави, преку кадијата било побарано намалување на овие цифри. Бидејќи тоа не е прифатено, се бара веднаш бараното во целост да биде испратено“.¹⁷¹

Поплавава се случила веројатно во пролетта, по сè во месец март или април. Во некои други документи набележани се и селата од Битолско што настрадале и од поплава, но и од гръд.¹⁷²

■ 1828

Суша

Се случила незапамтена суша. Осум месеци не заврнал дожд и било жешко како оган да паѓа од небото. Толку била висока температурата што, како што

¹⁷⁰. Исто, 51

¹⁷¹. Сиџил бр. 98, 1828, октомври 13, бр. 84

¹⁷². Сиџил бр. 97, 1828, април 26, бр. 1; Сиџил бр. 97, 1828, април 28, бр. 279

говори едно сеќавање, камењата се дробеле. Жито можело да се купи само од четирите дуќани со амбари на Евреинот Моше Камхи на Житни пазар, во ограничени количества, со потврда и по еден кутел по семејство за еден месец. Семејството Камхи така станало едно од најбогатите во Македонија.¹⁷³

■ **1835**

Надојден Вардар

„Битола. – Лазаристите од Солун управуваа со католиците, растурени во едно пространо подрачје околу Битола уште во 1835 година. Ова беше во текот на овие управувања кога господин Лепавек за малку не се удави преминувајќи го излијаниот Вардар“.¹⁷⁴

■ **1847 (јануари)**

Дожд и поплава

„На 1847 јануар дожд врна 36 часове и дојде Вардар па ја отнесе воденицата на Салим ефендија и мостот Бабунски“.¹⁷⁵

■ **1847-1848**

Зимски поплави

„Моментално три од овие мостови (на Драгорот) се во рунатини или во реновирање поради зимските поплави“.

173. Петар Карајанов, „Рафаел Моше Камхи, Илинденски деец од еврејско потекло“, Скопје, 2003, 69

174. Ѓорѓи Димовски, цит. статија, 240

175. „Записи и летописи“, 174

Едвард Лир, кој го нуди податоков, во Битола бил во крајот на септември 1848 год., што ќе рече дека интервенциите врз мостовите сè уште не биле завршени.¹⁷⁶

■ 1854

Одвлечени мостови и големи штети

„Низ среде Монастир тече река називаемаја Драгор. Он има 6 мостови, а верху нив има богати лавки (дуќани). Оваја година, што помина, дотече Драгор и с силна и страшна вода разори мостовите и дуќаните, на кои штета им биде до 5 милиони грошови“.

Поплавава предизвикана од Драгорот, што ја опишува Јордан Хаџи Константинов Џинот, е една од вообичаените. Секогаш првин страдале мостовите, а потоа и околните дуќани. Штетите биле во соодност со нејзината големина.¹⁷⁷

■ 1854

Голема суша

*„...во минатата година (1854) пченката настрада поради исклучително големата суша“.*¹⁷⁸

176. „Македонија во делата на странските патописци“, 1826-1848...656

177. Јордан Хаџи Константинов – Џинот, „Избрани страници“, Приредил Блаже Конески, „Мисла“, Скопје, 1987, 63

178. „Извештај за Битолскиот пашалак на францускиот вицеkonzул во Битола Белег де Буга од 1856 година.“, Редакција и превод Сузана Стамболиска, „Државен архив на Република Македонија“, Скопје, 2005, 61

■ **1864** (декември)

Големи дождови и големи штети

„Од извесно време овде времето е многу лошо. Дождови врнат постојано. Тие причинија големи штети. Голем дел од сноповите кои поради лошото време не можеа да се соберат може да се смета веќе за изгубен. Можете да си претставите во каква жална положба дождовите ги доведоа патиштата. По многу од нив човек не може да се движи. Власта се стреми да најде начин да ја отстрани таа состојба која е многу штетна за интересите на народот“.¹⁷⁹

■ **1865**

Битолски летни горештини

„Битолското Поле, со оглед на својата местоположба, оддалеченоста од морето и надморската висина од околу петстотини метри, обиколено е со високи планини и изложено на големи и ненадејни температурни промени: во лето живата на термометарот е над 30 степени С под сенка, додека во зима два месеца земјата е покриена со снег. Природна последица од тоа, како и во Мадрид, кој има слична клима, се честите градни заболувања – затоа преку целата година се носи крзно за заштита од настинки“.

Овие констатации се на Хенри Тозер, кој ја посетил Битола во 1865 год.¹⁸⁰

179. „Турција“, бр. 21, 12 декември 1864

180. „Македонија во делата на странските патописци“, 1864-1874...50

■ 1874

Суша и глад

„Беше много гладија. Това лето немаше ништо берикет. Тогај афион сејажме сефте. Суша биде много и лозјата ги ослани. Чичо Стоилко помина. Дуќано го заправихме“.

Запишано е во дневникот на дедо Коце Барутчиски, во науката познат и како „Штипска хроника“.¹⁸¹

■ 1880

Многу високи летни температури

„...бидејќи воопшто не се патува пешки во оваа земја со источни обичаи, каде што температурата од 30 степени, при моето доаѓање, се искачи на 40 степени“.

Пишува Абе Амар, католички свештеник (лазарист), кој прокрстари низ Балканот, привлечен најмногу од местата каде што имало лазаристички мисии (Солун).¹⁸² Податоков се однесува на летните жегги во Јужна Македонија.

■ 1889

Битолската летна клима

„Дождовите паѓаат во изобилство во сета пролет. Ед-вам некаде кон мај времето започнува да се поправа, а влажноста исчезнува во почетокот на јуни. Летото е

¹⁸¹. „Записи и летописи“, 171

¹⁸². „Македонија во делата на странските патописци“, 1879-1888, 67

многу убаво, ретко тука стануваат големи горештини. Есента започнува од септември, но многу често и август е дожделив“.¹⁸³

Вакво мислење за битолската летна клима има и еден друг посетител од 1893 год., А. Шопов. И тој тврди дека „климата во Битола е ралајтивно йолагна за време лейниите горештини“.¹⁸⁴

■ 1898 (јули)

Голема суша и штети

„Пченките се многу подобри само на некои места и тоа во Прилепска околија, а поради големата суша малку пропаднале“.¹⁸⁵

■ 1901 (22 јули)

Големи поплави во Битолскиот вилает

„Познато ви е дека на 9-ти (22 н. с.) јули ужасно наводнение го опустоши речиси половина од градот Прилеп. Стотина семејства се останати без стреа, без покуќнина и без залак леб“.

Елементарна непогода му се случи на целиот Битолски вилает во периодот 1900-1902 год., при што најмногу настрада градот Прилеп. Најголеми биле двете од 1901 год., првата на 14/27 јуни, кога на-

183. „Битолско, Преспа и Охридско“ ...12

184. А. Шопов, „Изъ живота и положението на Българите въ Вилаетите“, Пловдивъ, 1893, .269

185. „Цариградски гласник“ бр. 31, 31. јули 1898

страдаа 200 куќи и втората од 9/22 јули, кога биле урнати над 500 куќи. Бездомниците биле сместувани кај роднини и пријатели. Битолскиот валија Абдул Керим паша отпатувал таму и лично организирал одбор за собирање помош за постраданите. Помош, меѓу другите, дала и Пелагониската егзархиска митрополија, но и многу занаетчи.¹⁸⁶

■ 1923 (лето)

Неколкумесечна суша

„После зимскиот дебел слој снег, кој во нашиот крај изгледа и најмногу се задржа, ние би можеле да кажеме дека земјата доволно се навлажи и дека би можела да ја поднесе оваа суша подолго време. Меѓутоа, нашата клима овие денови не е само суша, ами припек, кој земјата наполно ја испече па на земјоделецот му е оневозможено да ја обработи пченката“.

Во тој случај, не гледајќи подруго решение, Министерството за земјоделие и води препорача да се одржат молепсии со литии по богомолите. Тоа било и направено на 7 јуни, не само во христијанските, ами и во сите останати богомоли во градот. Навистина, се појавиле мали облачиња, но припекот продолжил.¹⁸⁷

^{186.} Д-р Димитар Димески, „Македонското националнослободително движење во Битолскиот вилает (1893-1903)“, НИО „Студентски збор“ – Скопје, Скопје, 1981, 334-335

^{187.} „Нема кише“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 19, Битољ, 13 јуни 1923, 1

■ **1924** (11 август)

Поплава и одвлечен мост

„Претседателот го соопштува својот реферат од 14 август 1924 год. под бр. 15991 дека на ден 11 август о г., заради надоаѓање на реката Курдерес, однесен е пешачкиот мост во квартот Белградски, а кој мост е потребен за премин преку истата река за спомнатиот квартал, па бидејќи железниот материјал за овој мост е пристигнат, истиот може да се подигне. Според пресметките на градскиот инженер, за подигање на истиот трошоците ќе изнесуваат 10.626, 10 динари“.

Заедно со него требало да бидат подигнати уште два други железни моста од репарацијата, мостот кај Прилепското Џаде и мостот кај Рибарницата.¹⁸⁸

■ **1926** (29 јуни)

Голема поплава

„Претседателот му предлага на Одборот да одобри подигање мост на реката Курдерес на ул. „Генерал Гојковиќ“ каде досега бил дрвен, кој е урнат од надојдената вода и силниот дожд од 29 минатиот месец“.¹⁸⁹

Поројните дождови што паѓале неколку дена предизвикале големи поплави на Балканот. Особено последиците биле големи во северните делови од

^{188.} Книга бр. 15, 24 септември 1924, т. 15

^{189.} Книга бр. 15, 8 јули 1926, т. 17

државата, посебно во Војводина.¹⁹⁰ Слични биле и во БиХ. Еден дел од градот Ниш осамна целосно под вода.¹⁹¹ Надојдоа и Вардар и Пчиња, па половина од Велес бил под вода.¹⁹² Возот што доаѓал за Велес од Скопје бил вратен заради карпа што паднала врз железничката пруга. Оризовите полиња во Штип и Кочани наполно биле уништени.¹⁹³ Набујалата вода не престанала да надоаѓа иако од почетокот на врнежите поминале неколку дена, па Сава и Дунав и понатака претставувале голема опасност.¹⁹⁴ Во таква драматична ситуација членовите на владата се обидуваале да изнајдат најсоодветни решенија за помош за настраданите подрачја.¹⁹⁵

Во Битола надојдоа со силна вода и двете реки. Невремето било проследено и со грмотевици, од кои една удри пред кафеаната „Побратим“, при што биле повредени неколку случајни минувачи.¹⁹⁶ Страдале мостовите, посебно кејовите на обете реки, а бидејќи доаѓала зима, морало веднаш да се интервенира врз нив. Кејот бил разурнат на повеќе места, кај Начал-

190. Славко П. Стојановиќ, „Нове поплаве, Дунав и Драва још увек **надолазе**“, „Време“, Београд, 30 јуни 1926, 5

191. „**Катастрофалне поплаве у целој земљи**“, „Време“, Београд, 2 јули 1926, 1, 3

192. „**Нове поплаве, кише на северу и југу слабе насипе**“, „Време“, Београд, 1 јули 1926, 5

193. „**Катастрофалне поплаве у целој земљи**“, „Време“, Београд, 2 јули 1926, 1, 3

194. „**Сава и Дунав непрестано надолазе**“, „Време“, Београд, 4 јули 1926, 7

195. „**Влада за поплавање крајеве**“, „Време“, Београд, 4 јули 1926, 1, 7

196. „**Нове поплаве, кише на северу и југу слабе насипе**“...5

ството (денес Градска куќа)¹⁹⁷, кај Ризевик (поправката чинела 46.531 дин.),¹⁹⁸ Кај Кантаро (чинел 9.436 дин)¹⁹⁹, односно за санација на кејовите и на Драгорот и на Курдерес биле предвидени 110.000 динари, а биле потрошени 107,737 дин.²⁰⁰ Настрадале и многу мостови (Кај Началството (чинел 11.153 дин),²⁰¹ Мостот кај Мушон (чинел 6.400 дин.), на ул. „Преспанска“ на реката Курдерес. За санациите биле предвидени 200.000 динари, а биле потрошени 129.316 динари.²⁰² Полето било поплавано, полавени и уништени биле и многу пелагониски села.²⁰³

Поплава имало, меѓутоа, не во тие размери и во 1925 год. Според штетите што биле предизвикани на бреговите од обете битолски реки можат да се претпостават размерите што ги имала и оваа злосреќа. Имало штети и на посевиите, особено во нивите што се наоѓале во близина на Француските гробишта, за кои Општината за санација доделила материјална помош во висина од 1.000 динари.²⁰⁴ Кејот на реката Драгор бил разурнат на неколку места и било решено санацијата да биде солидна со употреба на малтер и песок.²⁰⁵ На лицитацијата, за цена од 43.000 ди-

197. Книга бр. 15, 17 октомври 1926, т. 2

198. Книга бр. 15, 30 септември 1926

199. Книга бр. 15, 14 октомври 1926, т. 2

200. Кутија 1, АЕ 12, Годишна пресметка за 1926 год.

201. Книга бр. 15, 27 октомври 1926, т. 3

202. Кутија 1, АЕ 12, Годишна пресметка за 1926 год.

203. „**Нове поплаве, кише на северу и југу слабе насипе**“...5

204. Книга бр. 15, 17 мај 1925, т. 4

205. Книга бр. 15, 21 мај 1925, т. 3

нари работата ја добил Александар Васиљевиќ,²⁰⁶ но тие средства не биле доволни, па во буџетот во ставката санации на бреговите во 1925 год. биле предвидени 120.000 динари.²⁰⁷

Поплави имало и во следната, 1927 год., и таа според штетите, била разорна, особено настрадале повторно кејовите и мостовите, само кејот под кланицата бил оштетен во должина од 550 метри²⁰⁸. Поправката на кејот од обете страни кај електричната централа требало да чини, левиот 52.000 динари, а десниот 26.600 динари,²⁰⁹ а дел од кејот на булеварот „Крал Александар“ – 12.044 дин.²¹⁰ Во месец октомври истата година се констатирало дека и покрај огромните трошоци, санациите останале незавршени, биле нужни најмалку уште 50.000 динари за да се финализираат. Бидејќи средствата биле исцрпени, било одлучено изведбата да се финансира вирмански, од партијата 36, позиција 6 која располагала со 92.000 динари.²¹¹

Во 1928 год., исто така, преземени се големи санации на кејовите и на мостовите и потрошени биле големи средства. Не е познато дали биле разурнати од претходната поплава или се случила и некоја друга. Сега за санации на кејовите од Драгорот употребе-

206. Книга бр. 15, 10 јули 1915, т. 9

207. Книга бр. 15, 8 јули 1925, т. 1

208. Книга 16, 17 јуни 1927, т. 5

209. Книга бр. 16, 22 јуни 1927, т. 10 и 11

210. Книга бр. 16, 8 јуни 1927, т. 1

211. Книга бр. 16, 20 октомври 1927, т. 1

ни биле 30.827 динари, а за оние на Курдерес – 31.461 динар,²¹² а за еден мост на Курдерес – 15.131 динар.²¹³

Вакви санации се вршени и следните години, при што на претприемачот Давид Калдерон во 1929 год. му биле исплатени 6.000 динари.²¹⁴ За подигање на мост меѓу улиците „Војничка“ и „Солунска“ истата година биле издвоени 21.580 динари.²¹⁵

Санации се вршени и во 1930 год.²¹⁶, во 1932 год.²¹⁷, како и во 1934 год.²¹⁸

Помош за настраданите даваа повеќе хуманитарни организации, меѓу другите и меѓународниот Црвен крст.²¹⁹

■ 1929 (22 и 23 август)

Поплава во Скопје

„Нокта меѓу 22 и 23 август оваа година, како последица на поројниот дожд, набујаа ридските потоци и се излија со сета сила врз еден дел од градот Скопје, и во својот рушителен поход однесоа добар дел од слабите и од земја подигнати куќи“.

212. Книга бр. 18, 30 август 1928, т. 1 и 2

213. Книга бр. 18, 16 август 1928, т. 4

214. Кутија 3, Град. поглаварство, 31. 12. 1929

215. Книга бр. 16, 29 јули 1929, т. 8

216. Книга бр. 24, 26 јуни 1930, т. 5, Книга бр. 24, 17 јули 1930, т. 8

217. Книга 31, 18 март 1932, т. 11

218. Книга 40, 13 јуни 1934, т. 3

219. „Извештај Надзорног Одбора Друштва Црвеног Крста Краљевине С.Х.С. поднет редовној годишњој скупштини 1925 г.“, „Glasnik Crvenog Krsta S.H.S.“, г. V, sv. 4, juli-avgust 1925, Beograd, 1925, 189-190)

Буицата го нападна, главно, најсиромашниот дел од градот, па многу семејства останаа без покрив над главата, голи и боси, без покуќнина, но среќни што останаа живи. На првата вест за несреќата реагираше Главниот одбор на Црвениот крст од Белград, кој со телеграма побара подетални информации, за да може материјално да интервенира. Истовремено навести дека ќе се ангажира и за солидарна помош од други хуманитарни здруженија, а тој како прва помош ќе испрати 60.000 динари.²²⁰

■ 1931

Опасност од глад заради суша

*„Овогодишната долга суша тешко ги погоди каменестите, инаку, пасивни краишта на нашата татковина. На тамошното население уште сега им се заканува опасност од глад, зашто сите посеви се уништени, како и човечката и добиточната храна“.*²²¹

За спас на населението од глад било активирано здружението на Црвениот крст, кое, под менторство на крајската двојка, многу брзо оформи обласни и месни одбори за помош. Биле прибрани вкупно 1.846.011,12 динари,²²² но тоа не било крај на напорот

220. „**Поплава у Скопљу**“, „Гласник Црвениог Крста Краљевине Југославије“, г. IX, св. 11-12, новембар-децембар, Београд, 1929, 251-252

221. „**Њ. В. Краљ за пострададе од суше**“, „Гласник Црвеног крста Краљевине Југославије“, год. XI, св. 9-10, септембар-октобар 1931, Београд, 1931, 5

222. „**Pomoš postrdadalima od suše**“, „Glasnik Crvenog krsta Kraljevine Jugoslavije“, godina XI, sveska 11-12, novembar-decembar, Beograd, 1931, 322-323

за помош, зашто тие продолжиле со уште поголем интензитет и следната година. На 13 септември 1932 год. се одржа општа конференција на хуманитарните организации, од која произлезе буџет за помош во износ од 2.451.378,62 динари.²²³

■ 1932 (декември) **Пресушени бунари**

„Оваа појава се толкува со тоа што оваа година имаше многу малку вода, малку талог и бидејќи зимата беше сува, без снег, така—што подземните води сосема пресушија...“.

Населението се судри со голем недостиг од вода за домаќинствата, зашто бунарот бил основен извор за снабдување, водоводите во ниту еден град сè уште не беа востановени во Македонија.²²⁴

■ 1933 (август) **Препородена природа по дожд**

*„По дождовните денови, настана убаво сончево време. Земјата замириса посвежо. Под топлите зраци на сонцето засвети морето со пченка“.*²²⁵

223. „Izveštaj Društva Crvenog Krsta“, „Гласник Црвеног Крста Краљевине Југославије“, год. XII, св. 4, април 1932, Београд, 1932, 143-144

224. „Бунари у Скопљу пресушују...“, „Вардар“, Скопље, 1 јануари 1933, 13

225. Бора Јосифовић, „Добра легина у Пологу“, „Вардар“, Скопље, 31 август 1933, 2

■ **1934** (јуни)

Невидена суша и додолки

„Пред извесно време, по повод некој празник, поголем дел од мештаните се собраа на „сретсело“ па, меѓу другото разговараа и во врска со тоа како Господ ги заборава па не им праќа дожд – „нема да заврне“, велат селаните. Затоа решија да му се помолат. Избраа две сирачки, една без татко, другата без мајка. Тие облекоа старо облекло, а се накитија и со зелена трева „црвенка“ и со „буковец“, па појдоа од куќа до куќа. Во овој крај веруваат дека Бог ним ќе им помогне, зашто се сирачки.“²²⁶

1 1934 год. била регистрирана како една од најсушните и најкатастрофалните и во Европа и низ светот. Во Бугарија приносите на пшеницата биле помали за 20-40%²²⁷, а сушата ги зафати и СССР и Австралија. Сето тоа било причина цената на лебното жито да порасне на светските пазари многу високо, што било основа и за оправдан голем страв од појава на глад.²²⁸

Во ваквите случаи нашиот човек се обидува со маѓични постапки да измоли дожд од Бога, главно, со литии („скрсти“), а и со вклучување на сирачиња (додолки), како во погорниот запис. По пригодната обредна песна и по играта, домаќинката во некои места на додолките им поддавала сито, кое тие го тркалале по земјата, а таа и останатите од семејството ги

226. „Киша и додоларке“, „Вардар“, Скопје, 14 јуни 1934, 4

227. „Штета од суше у Бугарској“, „Вардар“, Скопје, 7 јули 1934, 1

228. „Последње суше и изгледи на цене житарица нове жетве“, „Вардар“, Скопје, 7 јуни 1934, 1

прскале со вода. Песната била стандардна и со ваква молба: „*Ој, доголе, мили Боже, / Нека удари сийна роса, / Сийна роса, берикейна; / Да ѝороси наши ѝолја? Пшеница до рамена, / и јачменои до ѝојасо, / и 'ржиа до сѝреише, / и царевка до гредише!..*“.

По песната додолките меѓусебно и самите се полевале со вода, што било, всушност, повторно повик за дожд, а наградата за сето тоа биле ситни пари, сирење, брашно, јајца и др., од кои се правело јадење, на кое, во заедничка веселба, учество земале и жители од селото.

Таа, 1934 год, за среќа, во Вардарска Бановина, за разлика од другите краишта на Југославија, каде сушата била голема, заврна обилен дожд и ги спаси посевите.²²⁹

Инаку, вакви сушни години во Македонија имало често и во османлискиот период, како што е веќе презентирано, но и потоа. Летото во Битола во 1928 год. е едно од посебните во хронологијата на екстремности, кога термометарот се искачи над 30 степени Целзиусови. Со таа температура јули траел цели 23 дена, а август бил уште пострашен, 28 дена температурата не слегувала под 30 степни, мерени во сенка и на два метра над земјата, односно според востановените стандарди. Како апсолутен максимум на температурата во Битола пред ослободувањето, барем за годините кога се вршеле мерења, се посочува оној од 22 јули 1939 год., кога се искачи на 40,5 степени Целзиусови, додека на 14 август 1945 год. термометарот застапа по-

²²⁹. Исто.

долго на 40 степен Целзиус над нулата.²³⁰ Температура од 42 степени Целзиусови над нулата во Македонија забележана е на 26 јуни 2007 год.²³¹

Како сушни години кај нас се третираат и 1932, 1953, 1954, 1956 (со по 88 сушни дена), потоа 1957, 1957, 1960, 1961 (со по 77 сушни дена), па 1962, 1965, 1974, 1977, 1988, 1989, 1990, 1992 и 1993 (со над 40 или над 60 сушни денови).²³²

■ 1935 (9 и 10 декември)

Голема поплава

„Во поплавата на ден 9 и 10 декември 1935 год. водата во многу улици и трговски дуќани донесе голема количина нечистотија, која, заради здравјето на граѓаните, веднаш е исчистена. За оваа акција потрошена е сума од 6.000 динари од резервниот кредит од позицијата 17/1, бидејќи кредитот од партијата 8/1 предвиден за одржување на хигиената во грдот не беше доволен да ги подмири потребите. Заради тоа претседателот му предлага на Градскиот одбор овој трошок од 6.000 динари да го одобри од резервниот кредит ...“²³³

Неколку дена пред поплавата, во деновите 2 и 3 декември, во Битола му претходело големо невреме, кога силниот и разорувачки ветер, беснеел со не-

230. Документација на Управата за Хидрометеоролошки работи – Скопје.

231. Снежана Калабакова, „Африканска прашина над Македонија, живот под вршник“, „Утрински весник“, Скопје, 27 јуни 2007, 1

232. М-р Никола В. Димитров, „Битола, урбено–географски развој“, „Друштво за наука и уметност“, Битола, 1998, 33

233. Книга бр. 58, 30 март 1936, г. 10

видена сила, откорнал многу дрвја и уништил многу покриви.²³⁴ Најсилните дождови дојдоа на 9 декември, а следниот ден, на 10 декември, заврна невиден дожд од 104,4 мм на квадратен милиметар, што било незабележано дотогаш и кое имало страотни последици.²³⁵ Биле поплавени улици, поле, разурнати кејови, мостови, дуќани, куќи, односно било доживеано нешто невидено дотогаш.

Градскиот одбор веднаш реагираше и одржал неколку седници барајќи решенија. На онаа од 13 февруари 1936 год., по инсистирање на Битолската земјоделска кредитна задруга, била избрана комисија, во која влегле: Панда Вршковиќ, Раца Ристиќ – Чаирчанац и Стеван Јанкуловац, а чија задача била да ги утврди и обемот и висината на штетите.²³⁶ На следната, онаа од 31 март 1936 год. се расправало и конкретно за помошта на оштетените граѓани, чиј број изнесувал 271, а за кои била издвоена и првична материјална помош, навистина скромна, но во тој момент крајно неопходна.²³⁷

Според извештајот на Техничкото одделение од 10.08.1936 год. санацијата на дел од оштетените кејови требало да чини 136.885,77 дин. и истата требало да ја надгледуваат одборниците: Илија Дарковиќ, Петар Пецаковиќ и Леон Камхи²³⁸, а таа не била прва, следувала по веќе преземена претходно²³⁹, а за која биле одобрени и потрошени 7.100 динари.²⁴⁰

234. Град. поглав. 2. 1.7/5-1

235. Управа на хидрометеоролошки работи – Скопје

236. Книга бр. 58, 2.1.58.3/16-22

237. Грат. поглаварство. 2. 1. 441/346

238. Книга бр. 58, 10 август 1936, т. 6

239. Книга бр. 58, 30 јануари 1936, т. 4/31; Книга бр. 58, 10 август 1936, т. 2

240. Книга бр. 58, 30 јануари 1936, т. 4/22

За поправка на мостовите, исто така, биле издвоени значителни средства. За Мостот кај Началството на Мариовската околија (Каваџи) било интервенирано двапати, првин со 3990 динари²⁴¹, потоа и со 4.843,50 динари²⁴²; за оној кај Општината со 4.930 динари²⁴³, за други два, за првиот – 2.790,83 дин., а за вториот, оној Кај Кафтанџица – 988 динари, а за осигурување на дел од брегот биле потрошени уште 7.100 динари.²⁴⁴ Мостот кај с. Оризари бил наполно разурнат и за неговата обнова биле планирани 3.208 динари.²⁴⁵ Сепак, најмногу чинела обновата на мостот што ги поврзувал улиците „Мојсиева“ и „Папуџиска“ (Мостот кај Мушон – денес Дрвеното мовче) која изнесувала 155.276,26 динари.²⁴⁶

Покрај тоа, огромни количества тиња и нечистотија го преплавила сиот град, па и за негово чистење биле издвоени други средства, кои само за првата интервенција биле во висина од 6.000 динари.²⁴⁷ Целосно, притоа, биле поплавени булеварот „Крал Александар“, улиците „Солунска“, „Преспанска“, „Охридска“, „Крал Марко“ и уште неколку други, кои, како што пишува белградскиот весник „Време“, личеле на вистински реки.²⁴⁸

241. Град. поглаварство 2.1.7.219/9

242. Книга бр. 48, 8 август 1935, т. 8

243. Книга бр. 48, 8 август 1935, т. 8

244. Книга бр. 58, 30 јануари 1936, т. 4/15 и 22

245. Град. поглаварство, 2.1.7.307/4, 1-3

246. Книга бр. 58, 10 август 1936, т. 5; Град. поглаварство 2.1.11.20/123

247. Книга бр. 58, 30 март 1936, т. 10

248. **„Набујале реке однеле су мостове, разориле друмове, порушиле куће и упропастиле усеви“**, „Време“, Београд, 12 децембар 1935, 3

Големи штети биле направени и на 107 битолски домови. Помошта од 3079 динари, која за дом изнесувала од 9 до 100 динари, што ја доделила Општината Битола, навистина била повеќе од симболична.²⁴⁹

Интервенцијата за земјоделците, пак, изнесувала 2.500 динари и таа не се доделила во средства, ами во семенски материјал.²⁵⁰ Месниот весник „Нови сјаж“, во врска со неа со резигнација и укажување, пишува дека: *„... овогодинашната жетва најолно пошфрли, ја се постојавува прашање за исхраната на нашите селанец, кому треба најмногу да му се помогне“.*²⁵¹

Овие тешки проблеми, кои Битолската општина во тој момент сама не можела да ги разреши, одлучи да бара помош отстрана, за што Одборот на општината го одреди градоначалникот да отпатува за Белград и таму, од Министерството за градежништво, кое, инаку, ги решавало градежните, но и социјалните проблеми, да измоли интервенции.²⁵²

Покрај Битола, од овие големи поплави во 1935 год., кои траеја со денови, настрадаа и многу градови и села во Македонија. За нив и за штетите, весникот „Време“ пишува: *„Незайамтена катастрофална поплава му се случи на најголемиот дел на Јужна Србија. Наместо снег, кој од земјоделците се очекуваше и кој заради посевиите е потребен, веќе 20 дена непрекинато паѓа дожд на нашите Југ. Рекиите со секој ден го подигаат своето ниво. Од синоќешниот жесток дожд*

249. Град. поглаварство 2.1.8.440/117

250. Град. поглаварство, 2.1.8. 2/1

251. „Регулисање Црне Реке“, „Нови сјаж“ г. III. бр. 32, Битола, децембар 1936, 2

252. Книга бр. 58, 6 март 1936, т. 1

сиће реки во ѿолкава мера нагојдоа, шѿо се излиле од своиће корииа и найравиле огромни шѿеи, кои ушѿе не се ѿроценеи. Од оваа ѿоилава настрадаа не само ѿоголемиће месѿа на брегои од Вардар, Драгор и Брегалница, ами и многубројни села ѿокрај кои шѿечай буици и ѿланински ѿоѿоци“.

Водостојот на Вардар бил најголем, каков што не бил забележан во последните 20 години. Во Скопје биле поплавени над 1.000 куќи, а Дебар Маало настрада најмногу, но под вода се најдоа и други објекти, домот на претседателот на општината, Театарот и други.²⁵³ Поплавена била и Струмица, а железничкиот сообраќај меѓу Велес и Гевгелија бил прекинат.²⁵⁴ За среќа, човечки жртви немало.²⁵⁵ Министерот за градежништво Бобиќ лично ги посетил поплавените подрачја во Скопје, каде штетите биле и најголеми.²⁵⁶

■ 1936 (почеток на февруари) **Силни дождови и поплави**

*„Непрекинатиот дожд што паѓа сè уште во Вардарска Бановина изгледа ќе предизвика повторни поплави“.*²⁵⁷

253. „После 20 кишних дана катастрофалне поплаве у Јужној Србији“, „Време“, Београд, 11 децембар 1935, 2

254. „Набујале реке однеле су мостове, разориле друмове, порушили куће и упропастиле усеви“, „Време“, Београд, 12 децембар 1935, 3

255. „Успостављен је железнички саобраќај на свима путевима, док је друмски отежан због разривених путева и порушених мостова“, „Време“, Београд, 14 децембар 1935, 5

256. „Реке се повлаче у своја корита изузев Црне Реке која и даље расте у доњем току“, „Време“, Београд, 13 децембар 1935, 5

257. „Вардар је данас у подне достигао један метар и 60 сантиметара изнад нормале“, „Вардар“, Скопје, 6 февруар 1936, 4

Водата од реката Вардар поплави поголем дел од обработливото земјиште во Скопско. Паркот, Зоолошката градина, Градскиот стадион, многу индивидуални домови, биле целосно под вода. Женската гимназија не работела, зашто неколку дена од шахтите бликало вода. Улиците во Дебар Маало биле поплавени, макар што вода во визбите сè уште не била појавена.²⁵⁸

Размерите на поплавата во Битола не се познати, макар што во документите се говори за „голема поплава“, па на 31 март 1936 год. на вкупно 107 настрадали семејства им била доделена парична помош. Најголемите штети, како и секогаш, биле предизвикани во булеварот „Престолонаследник Александар“, и улиците „Солунска“, „Преспанска“, „Охридска“, и „Крали Марко“.²⁵⁹

■ **1937** (4 декември)

Поплава

Не со такви размери како претходните, поплава се случила и во 1937 година, дури и во истиот месец, во декември, одамна резервиран за вакви несреќи. Повеќе од 24 часа истурал силен дожд низ цела Македонија и дел од Јужна Србија. Несреќата да биде уште поголема потпомогнал и снегот што брзински се топел, а кој паѓал заедно со дождот на повисоките места.

²⁵⁸. Исто

²⁵⁹. Град. поглав. 2. 1. 8. 440/114

Во Скопје нивото на Вардар порасна како и пред две години.²⁶⁰ Во Драгорот, кој обично има ниво околу 0,50 см, водата се искачи на над 3 метри, па не било никакво изненадување што Пелагонија била целосно поплавена.²⁶¹

На 5 декември дождовите престанаа, времето се отвори како „*да е висџински ѝролеџен ден*“²⁶², па весникот „Време“ ќе објави дека големата опасност помина.²⁶³ Во поплавата настрада делот од брегот меѓу Мостот кај Мојсо и Мостот кај Сали, кој бил пробиеен до самите станбени објекти. „*Половина од куќаџа на Трене водаџа му ја однесе, водаџа однесе дифџиџи, ја однесе и машинаџа за шиџење и други рабоџи*“, говори едно сеќавање.²⁶⁴ Штетата само на овој дел изнесувала, според пресметките, 133.416,70.²⁶⁵ Многу оштетени поединци, се јавија со барања за општинска помош, меѓу другите и Трајко Петровиќ, кому молбата му била одбиена.²⁶⁶

Има индиции дека и пред оваа поплава имало уште една, зашто Сотир Станковиќ, закупецот на општинските ниви кај црквата „Св. Недела“ на 25 ноември 1937 год. побарал материјална помош за штетите предизвикани од поплавата во висина од 2.800 динари, на

260. „Велике поплаве у Скопју, Нишу и Косовској Митровици“, „Време“, Белград, 6 децембар 1937, 1

261. „Цела Пелагонија под водом“, Исто, 4

262. Исто

263. „Прошла је опасност од даљих поплава“, „Време“, Београд, 7 декември 1937, 8

264. Соопштение на Васко Вангелов, пензионер од Битола

265. Книга бр. 67, 17 март 1938, т. 3

266. Книга бр. 67, 29 јули 1939, т. 13

кое општината одговорила со намалување на киријата од закупнината.²⁶⁷

Обидите на Општината Битола да добие материјална помош од Министерството за финансии биле неуспешни, одговорот бил дека фондовите за таа намена се исцрпени и дека нема услови во догледно време да се одговори на тие барања.²⁶⁸

■ **1940** (април – ?)

Штети од пороен дожд

Банската управа на Вардарска Бановина на 11 мај 1940 год. донесе одлука да ѝ помогне на Општината Битола со 20.000 динари за поправка на калдрмата и на другите штети предизвикани од незапамтениот пороен дожд што го доживеа градот.²⁶⁹

■ **1942** (прва декада од јуни)

Поплавано поле

„Најпосле паднатите последни поројни дождови станаа причина за разлевање на водите на реката Црна, коишто нанесоа поголеми штети на земјоделските култури“.

За да се провери размерот нивни, одговорни лица од општината ги посетија поплавените подрачја. На чело на комисијата бил П. Попов, околиски управител. На теренот било утврдено дека општината

²⁶⁷. Книга бр. 58, 25 ноември 19, т. 7

²⁶⁸. Книга бр. 67, 17 март 1938, т. 1

²⁶⁹. Кутија 20, 11 мај 1940, 2.1.20.22./246-250

Ивањевци настрадала најмногу и дека последиците таму биле највидливи. За настраданите се планирала материјална помош од Министерството за внатрешни работи на Бугарија.²⁷⁰

■ **1944** (12 февруари)
Пороен дожд

„На 12 т. м. како последица на поројните дождови, во с. Вашарејца, Битолско, надојде голема буица. Водената стихија ги проби каналите на железничката линија и со голема сила навлезе во селските улици, и делумно го поплави селото“.

За малку да се случи и трагедија. Петгодишната Цветанка Борисова, која играла на улицата, водата ја одвлекла и на брановите била носена стотина метри. Да не била присебноста на ученикот од трето одделение Милен Илиев, сигурно ќе се случела и трагедија, а тој, ризикувајќи го животот, се фрлил во брзата вода и успеал некако да го извлече полумртвото девојче и веднаш да им го предаде на родителите. Откако се прочуло за херојското дело на малиот спасител, за кого пишува и печатот, министерот на просвета му испратил пофално писмо, заедно со материјална награда од 3.000 лева.²⁷¹

270. „Наводения въ Битоля“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 24, Битоля, 13 јуни 1942, 2

271. „Подвигът на единъ малъкъ герой“, „Пелистерско ехо“, г. III, бр. 104, Битоля, 22 февруарий 1844, 1

■ 985

Страшен глад и канибализам

*„Кога мојот дедо не беше во Лариса, ами во Цариград, бидејќи стратегот не бил способен да измисли некое воено лукавство, Самоило... им дозволи слободно да сеат, но за време жетвата никако не им дозволувал да излезат (од градот). Ова Самоило го правеше три години, па откако им нестана храна, јадеа кучиња и магариња и други такви нечисти меса, а кога и тоа го снема, ги собираа кожите што беа фрлени на ѓубриштата, ги вареа и ги јадеа, обидувајќи се да го убијат гладот. Една жена, кога ѝ умре мажот, го изеде неговото тело“.*²⁷²

За вакви ужасни гладувања и канибализам на историјата не ѝ е непознато. Крстоносецот Роберт, кога дошол во Рим, признал дека во големиот глад што се случил во 1200 год., кога тој се наоѓал во Мисир, ги изел сопругата и ќерката. Сараценски историчар од ова време открива дека на Блискиот Исток имало многу

²⁷². Ljubiša Doklešić, „Kroz historiju Makedonije“, „Školska knjiga“, Zagreb, 1964, 22-23

случаи на канибализам и дека во еден ден биле погубени 30 мајки кои ги изеле своите деца. Појавава од овој историски период ја потврдува и еден Унгарец, кој признал дека самиот изел „*девети угоени калуѓери*“.²⁷³ Кога во Виена (Австрија) владеел голем недостиг од храна и многумина умирале од глад, очајни мајки ги убивале своите деца за да не им се случи истото и ним.²⁷⁴

Народните песни кај Јужните Словени детектирале неколку причини за појавава: канибализам од одмазда, кога му се подметнува испечен член на неговото, непријателско семејство, канибализам од глад и канибализам од незнаење.²⁷⁵

Се чини дека појавава имала и подлабоки корени. Уште Херодот говори за бројни случаи на ритуален канибализам кај разни народи²⁷⁶, а и подоцна, гневни византиски војници не еднаш откраднувале новороденчиња од омразените Османлии, ги вареле и ги конзумирале.²⁷⁷

■ 1014 (24 јули)

Ослепени и препуштени на себе

„Паднаа многу, а уште повеќе беа заробени. Самоило одвај успеа да се спаси и тоа со припомош на сопствениот син, кој храбро ги дочека напаѓачите, го качи на коњот

273. Чед. Мијатовиќ, „Студије за историју српске трговине 13 и 14 века“, „Гласник Српског ученог друштва“ кн 38, 1878, 131/1

274. Константин Јиричек, цит. дело, 419

275. Branislav Krstić, cit. delo, 439

276. „Херодотова историја“, I „Матица српска“, Нови Сад, 1988, 109, 201, 209

277. Г. Г. Латаврин, „Как жили византијци“, „Наука“, Москва, 1978, 98

и го одведе во тврдината која се вика Прилеп. А царот, бугарските заробеници, кои, како што се тврди, биле околу петнаесет илјади, сите ги ослепи и наредил секоја стотина слепи да ја води еден едноок и така да им ги испрати на Самоило. Кога овој ги догледал како доаѓаат, нивниот број и редослед, не можеше бодро и храбро да го поднесе, ами се онесвести, му се смрачи и падна на земја“. ²⁷⁸

Долгата и богата битолска традиција на питачењето, според некои, треба да се бара во ослепените Самуилови војници. Рускиот фолклорист П. Бесонов во средината на 19-от век, коментирајќи го огромниот број народни пејачи и свирачи произлезени од битолскиот крај, прв е кој иницира разоткривање на нивното потекло²⁷⁹, а бугарскиот историчар Јордан Иванов ги посочува како прапочеток и на битолските просјаци и на битолските свирачи и пејачи. Објаснувајќи го својот став, тврди дека најголемиот број потекнувале од градовите Прилеп, Битола и Охрид, кои по масовното ослепување, се упатиле кон своите родни огништа, а таму, неспособни за физичка работа, дел паднале на товар на семејствата, дел, препуштени на себе, насушниот леб го ваделе како обични просјаци или како забавувачи, со песна и со музичкиот инструмент.²⁸⁰

278. Ljubiša Doklešić, cit. delo, 26

279. Петрџ Безсоновџ, „Болгарскиа песни“, 1855, 146

280. Йор. Ивановџ, „Беласичката битка, 29 јули 1014 год.“, „Известия на Историческото дружество во София“, кн. 3, София, 1911, 14-16

■ 1196

Подарување имот

*„Раздав све имање своје убогима, изиђе из државе своје и деце своје и подружја²⁸¹ свога...“*²⁸²

Стеван Немања (по смртта св. Симеон) на овој начин, по раздавањето на имотот на слепите, болните, вдовиците, бедните се разделил од земниот живот и од најблиските. Така постапувале и многумина други, а обрасци за тоа имале многу, меѓу другите бил и св. Ѓорѓи.

Средновековните деспоти и велможи, меѓутоа, и додека биле на власт, практикувале издвојување средства за хуманитарни цели. Верниците во своите проповедни Сава ги подучувал гладните да не ги оставаат гладни, на бескуќниците да им даваат конак, голите да ги облекуваат, вдовиците и сирачињата да ги заштитиуваат, робовите да ги откупуваат и да ги ослободуваат, што предизвикало надоаѓање огромни бранови просјаци во земјата на Немањиките. Стефан Душан не еднаш, преоблечен и во придружба на двајца – тројца придружници, се упатувал во логорот на бедните и болните и таму делел со своја рака и пари и храна.²⁸³

■ 1201–1203

Глад заради воени судири

„И због овакога непријателства и гонења меѓу браћом српска је земља била у великој невољи, као у некој

281. Сопруга

282. „Старе српске биографије“, Избор и редакција Димитрије Богдановић, „Просвета“, Београд, 1975, 28

283. Константин Јиричек, цит. дело, 310-311

тескоби, запустивши од плењења и пролића крви, пропадајући од глади због неорања, тако да су се многи по туђим земљама разишли“.²⁸⁴

Задржувајќи се врз граѓанската војна во Србија, чија основна причина била борба за престол, биографиите Доментијан и Теодосије, даваат ценети податоци и за секојдневието во Србија. Луѓето, спасувајќи го голиот живот, биле принудени да ги напуштаат родните огништа и да бараат засолништа по збеговите или во други подрачја, со што земјата останала без работна рака и необработена. Тоа, пак, предизвикало недостиг од храна. Смртните случаи од глад биле толку бројни, што мртвите морале да бидат закопувани во заеднички гробови.²⁸⁵ Скоро истото се случи и во 1307 год. заради освојувачките напади на Каталанците, кога гладни луѓе, како пијани, се тетеввереле по пастиштата, јаделе трева, кожни појаси и чевли, а дивите планински животни мршите на умрените од глад, ги тргачеле и ги глодале.²⁸⁶

■ 1349

Грижа на црквите за неволните

„И по всех црквах да се хране оубози как ест оуписано от ктитор...“.²⁸⁷

284. „Старе српске биографије“, 109

285. Константин Јиричек, цит. дело, 148-9

286. Исто, 149

287. „Законик Стефана Душана“, 18/член 64

Користејќи го византиското искуство, според кое црквите и манастирите станале згрижувачки центри на сирачиња, вдовици, бедни и гладни, и Душановиот законик, кој, инаку, е донесен во Скопје во 1349, а дополнет во 1354 год., ги препорачувал како хумани институции (Член 64). Првите македонски просјаци-гуслари, Преде и Хрусе, од 14 век, биле постојани жители на манастирот „Св. Никола“, кој се наоѓа покрај Пчиња, Ташку од Крушево од првата половина на 20-от век најрадо и најчесто музицирал покрај една од крушевските цркви. *„Кога од црквата се излегуваше, се сеќава еден патописец од крајот на 19-от век, мораше да се ѝомине низ шћалир од слици и им се делеше на секој ѝо некоја ѝара“.*²⁸⁸

■ 1371

Незапамтен глад

„Такови бо бист глад по всех странах, јакови же не бист по всех странах от сложенија миру...“

Записот му припаѓа на светогорскиот монах Исаија, а извлечен е од неговиот расказ за битката на Марица во 1371 год. Исаија живее во втората половина на 14 век, што ќе рече дека е современик на опишаните настани, па оттаму и реалистичниот и впечатлив опис и на битката и на настаните што следеле. Посебно потресен е гладот. Оние што не ги сотре мечот на Османлиите, вели тој, ги уби гладот, тие што време-

²⁸⁸. Сретен Л. П., „Путовање по Новој Србији“, „Издање Српске књижаре Браће М. Поповића“, Нови Сад, 297, бел. 1

но го одбегнаа, ги растргнаа волците кои и дење настрвено и слободно напаѓаа. Пострашна глетка, вели тој, немало од тоа. Земјата остана необработена и тогаш се случи живите да им завидуваат на мртвите.²⁸⁹

■ 1435

Прва битолска османлиска добротворна кујна

„Четири петини да се троши за исхрана на сиромашните и бедните кои ќе свратат во оваа завија“.

Се препорачува во вакафнамето на големиот битолски добротвор од 15 век, на Сунгур чауш беј, кога тој говори за својот имарет, прва народна кујна во Битола и во Македонија, а и меѓу првите на Балканот. Се наоѓала не во центарот во градот, како што било вообичаено и не до неговата џамија (Ески џами), ами на пристапот на градот, до Сунгур чауш беј завијата (денес на аголот меѓу улиците „Димитар Влахов“ и „Јане Сандански“).²⁹⁰ Додека бил жив, управувал лично со вакафот, потоа дошле неговите деца, на крајот и неговите ослободени робови.²⁹¹ Во 1528/1529 год. кујната сè уште го носи името „Имарет Чауш беј“.²⁹² Откако

289. „Записи и летописи“, 141

290. Александар Стерјовски, „Првиот битолски имарет“, „Битола низ вековите“, III, „Факултет за учители и воспитувачи – Битола“, Битола, 2000, 39-51

291. „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, серија прва, 1, Редакција Методија Соколовски, Ариф Старова, Ванчо Бошков и Фетах Исхак, Државен архив на СР Македонија, Скопје 1963, д. 190, стр. 128, 13- 23 март 1623,

292. Методија Соколовски, „Турски изворни податоци од XVI и XVI век за градот Битола“, „Гласник на Институтот за национална

вакафот е разграбен и запустен, а од големиот имот останаа уште само џамијата и комплексот згради на имаретот, храната се делела повремено. Во 40-те години од 20-от век ја имало само симболично, еднаш годишно и тоа само чорба од бонгур.²⁹³

Првиот имарет во Скопје му припаѓал на Исхак бег (1438/9)²⁹⁴, вториот на синот на Исхак бег, на Иса бег (1475-76)²⁹⁵, третиот на Мустафа паша (1492).²⁹⁶ Во Охрид имаретот, познат како „Имарет на Синан паша“, функционираше уште во 16-от век, покрај џамијата на добротворот.²⁹⁷ Јохан Хан (1863) тврди дека во неговото време храна се делела само двапати неделно (леб и чорба) и четири пати за време на празниците (пилав) на секој беден, без разлика на вера и националност.²⁹⁸ Во Солун, во средината на 17-от век, имарети имало 16.²⁹⁹

Меѓутоа, не само во поголемите населени места, ами и во помалите, во паланките можеле да се сретнат. Некои ги подигале и султаните³⁰⁰, а имало случаи да им припаѓаат и на жени – добротворки. Една подиг-

историја“, г. VII, бр. 1, Скопје, 1963, 143

293. Александар Стерјовски, „Првиот битолски имарет“..

294. Методија Соколовски, „Вакафи и вакафски имоти во Скопје и Скопско во XV и XVI век“, „Прилози“, „МАНУ“, г. VIII, бр. 2, Скопје, 1977, 35

295. Исто, 45

296. Исто, 57

297. Dr Hasan Kaleši., „Najstariji vakafski dokumenti u Jugoslaviji na arapskom jeziku“, Priština, 1972, 111-112

298. „Македонија во делата на патописците“, 1850-1864, 642

299. Д-р Александар Стојановски, „Градовите во Македонија од крајот на XIV до XVII век“, „Институт за национална историја“, Скопје, 1981, 112

300. „Дневникът на Ханс Дершвам за птуването му до Цариград през 1553-1555“, „БАН“, София, 1970, 54

нала и сопругата на султанот Сулејман, христијанка по потекло.³⁰¹ Се наоѓале покрај џамии, завии, но и во близина на каравансараите. Големиот везир Рустем паша, покрај мостот што го изградил, подигнал и каравансарај, а покрај него и имарет.³⁰²

Услугите на имаретите ги користеле, покрај градската сиромаштија, просјациите, неволниците, многу радо и странците. Обидот да се наплати услугата, според патописецот Рајнхолд Лубенау (1587), се третирал за голем грев.³⁰³

■ 1508

Втора битолска добротворна кујна

„Тој постави услов во кујната на спомнатата завија да се готви наутро и навечер јадење за патниците кои во неа свратиле на три дена и за жителите на спомнатата медреса“.

Вториот битолски имарет го подигнал уште еден голем битолски добротвор, кадијата Исхак Челеби. Го лоцирал во центарот на Битола, покрај својата џамија, околу која подигнал и цел комплекс згради, во кои спаѓале преноќиште, кујна, фурна, остава, мектеб, медреса, библиотека и др.³⁰⁴ Никола Еничеров од 19-от век имаретов го именува како „Имаретни-

301. „Немски и австрijски пътеписи за Балканите XV-XVI в.“, „Наука и изкуство“, София, 1979, 302

302. Исто, 282

303. Исто, 459

304. Dr Hasan Kaleši, cit. delo, 199

ца“ и како „грамадно здание“. ³⁰⁵ Било одредено колку и какви оброци требало да се подготвуваат дневно и каква награда им следела на вработените. ³⁰⁶ Во него, покрај гостите, се хранеле и вработените и учениците од медресата (верското училиште). Намерникот, или странецот, можел да остане до три дена, користејќи го преноќиштето и храната бесплатно, без разлика на неговата вера или нација.

Во некои имарети се добивало бесплатно и сено за добитокот, што ќе рече дека патникот во Османската Империја за цело време немал скоро никакви проблеми во врска со храната и со преноќишта. ³⁰⁷

■ 1555

Питачи

„Сретнавме 8 бугарски просјаци, седнати на патот. Двајца од нив свиреа на гусли“.

Податоков е од Германецот Ханс Дервшвам, еден од најзначајните патеписци од 16-от век. На пат за Истамбол тргнал во 1553 год. како член на дипломатска мисија, а се вратил две години подоцна. ³⁰⁸ Вакви податоци за просјациите даваат и други патешественици и сите се изненадени од фрапатниот број. Ги среќавале на секој агол и скоро да немало катче каде што не можеле да се забележат.

305. Никола Ганчевъ Еничеревъ, **Възпоминания и бележки**“, София, 1906, 352

306. Dr Hasan Kaleši, cit. delo, 199

307. **„Немски и австријски пътеписи за Балканите“**, 303

308. Исто, 260

Австриецот Стефан Герлах во 1577 год. се судрил покрај едни црквени порти³⁰⁹, Еспри Мари Кузинери (1770-1790) тврди дека заради нивната агресивност не можел да се добере до своето живеалиште³¹⁰, Ами Буе (1836-1838) во групи ги наоѓал насекаде³¹¹, Остин Леарт, како и некои други не можел да се ослободи од нивната безочна нападноост. Петар Завоев, софијанец, кој ја посетил Македонија во 1908 год. тврдел дека „*тѝие се во тѝолкав број тѝио се чини дека секој човек е ѝпросјак*“.³¹²

Султанот Мехмед Освојачот барајќи решение, се обидел, како и Хитлер многу подоцна, да ги истреби со масовна егзекуција.³¹³

■ 1582

Продавање сопствени деца

*„Во дуќаните се продава не само обична стока, ами и луѓе, и не само од странство, ами често и родителите кои се во неволја ги оставаат своите деца за продавање“.*³¹⁴

Продавањето сопствени деца на Балканот, но и во Европа, имало долга традиција. Уште Херодот има

309. Стефан Герлах, „Дневник на едно пџтуване до Османската порта и Цариград“, „Отечествен фронт“, София, 1976, 204

310. „Френски пџтеписи за Балканите за Балканите“, Съставила и редактирала Бистра А. Цветкова, „Наука и изкуство“, София, 1975, 364

311. Исто, 151

312. Петрџ Завоевџ, „Пиисма отџ Македонија, (Пџтни бележки, набљудения и впечатления)“, София, 39, 43

313. Франц Бабингер, „Мехмед Освајач и његово доба“, „Матица српска“, Нови Сад, 1968, 171

314. „Немски и австријски пџтеписи“, 411

забележано дека Тракијците сопствените деца ги продавале во странство³¹⁵. Самопродавање и продавање на сопствено дете имало и кај Византијците во 10 век³¹⁶, а за време гладните години во средновековието да се продаде сопственото дете или близок член од семејството во Европа била речиси обична појава. Избирајќи меѓу страшна смрт од глад или живот во ропство, не било ништо чудно поединецот кај сосед кој имал доволно храна за себе и за слуга, да ја избере алтернативата.³¹⁷ Продавањето член од родот имало долга традиција и на Балканот.³¹⁸ Сопруги во Херцеговина се продавале и во 1467-1468 год.³¹⁹

Во османлискиот период случаите продавање сопствено дете поврзани биле, главно, со народите од Кавказ (Грузинци и Черкези), кои прекрасните ќерки ги изложувале како стока на пазарите за робови, главно во Истанбул. Антоан Оливие (1798), кој доживеал такво лично искуство, запишал: *„Тайќојто и мајкајта ѝ пред глејкајта од злато ги зајвороаат своите срца ѝ пред сојствениите чувства; тие ќе се ошкатаат од своето дете без грижа на совест за тоа да биде одгледано во една друга религија и да му служи на секој што ќе ѝлаати. А христијанските свештеници од овие земји го дозволуваат овој гнасен бизнис*

315. „Херодотова историја“, II, „Матица српска“, Нови Сад, 1988, 8

316. Г. Г. Латаврин, „Как жили византијци“, „Наука“, Москва, 1978, 22

317. Чед. Мијатовић, „Студије за историју српске трговина 13 и 14 века“, „Гласник Српског ученог друштва“, књ. 28, 1878, 132

318. Константин Јиричек, цит. дело, 103, 193

319. Исто, 412

со ѝлаќање неколку молиѝви како и со одреден број дарови...“.³²⁰

Не само тој, појавува ја регистрирале и: Алфио Граси (1820)³²¹, Џулија Пардо (1836)³²², Елија Блант (1858-1878)³²³ и др. Во 1868 год. Русинката М. Карлова забележа обратен процес, сиромашни Османлии да продаваат малолетни ќерки и кај муслимани, но и кај богати христијани на одреден период. Христијаните ги користеле како измеќарки, но и за совладување на турскиот јазик кај нивните деца.³²⁴

Народната песна овој обичај го запаметила добро³²⁵, оттаму себепродавање среќаваме и во песна во Зборникот на Миладиновци.³²⁶ Како сеќавање на него во катадневниот говор и денес може да се чуе осудата: „За ѝари и соѝстѝвениоѝ ѝаѝко ќе си го ѝрoдaге“.

Последниот случај забележен е во Кина, во 2001 год. Се работело за продавање на татко, 61–годишен старец, од страна на син, заради долгови. За случајов пишуваа не само кинеските, ами и многу светски весници.³²⁷

320. „Балканот во делата на странските патописци во времето на турско владеење (јаничари, хареми, робови)“, 2, 1664-1779, „Култура“, Скопје, 1992, 338-339

321. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 759

322. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 105

323. „Македонија во делата на странските патописци“, 1875-1878, 254

324. „Македонија во делата на странските патописци“, 1864-1874, 176

325. Branislav Krstić, cit. delo, 175

326. „Стојан, невеста и Турче потурјаче“, „Миладиновци, „Зборник 1861-1961“, „Кочо Рацин“, Скопје, 1962, 177-178

327. „Петта колона – Продажба“, „Утрински весник“, Скопје, 26 септември 2001, 32

■ **1622** (јули)

Забрана за изнесување жито

„Местните ајани на град Битола, изјавија: „Немуслиманите што доаѓаат отстрана земаат жито од нашиот крај, со што настанаа голем глад и скапотија. Ако отсега натаму се зема жито и се изнесува надвор, му се обрнува внимание на вилаетскиот забит Хасан Челеби, да ги накаже“.³²⁸

■ **1622 и 1685**

Почеток на жетвата во Битолско

Жетвата во Битолска околија во 1622 год. започна на 28 мај,³²⁹ додека првиот сноп на житото во 1685 год. падна на 11-от ден по Ѓурѓовден.³³⁰

■ **1634** (август)

Повторна забрана за изнесување прехранбени продукти

„Ова е: Мајсторот Мехемет, Мусли Челеби, Али бег, Ахмет, Хаџи Ризван и други припадници на бакалите, дојдоа во судот и изјавија: „Со тоа што некои од нас и многу занаетчи собираат масло, мед и други прехранбени продукти и ги испраќаат во други места, се создава голем недостиг од продуктите. Отсега натаму, ако шверцерите продаваат сол, ориз и што било друго за едно

³²⁸. „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, 1, меѓу 1 и 19 јули 1622, стр. 80, бр. 90

³²⁹. Сицил бр. 2, 1622, без датум, бр. 872

³³⁰. Сицил бр. 26, 1686, февруари 9, бр. 277

акаче помалку и ако испраќаат производи надвор од казата, тогаш, бидејќи со тоа се нанесува штета, да бидат казнети. По нивно барање се регистрира во сиџилот“.³³¹

■ 1634

Слаба жетва и проблеми со долговите

„Во оваа благословена година не само што немаме ништо од житата, туку немаме приходи ниту од нашите бавчи. А заради многубројните долгови решивме сите ние да се разбегаме и раселиме“.

Тоа го изјавиле во Битолскиот суд зимиите Кирко, син на Стојко, Мишо Стојче, Коста, син на Кирко и Петко, син на Кирко, жители на село Поздеш, Битолска каза, како и останатите жители од спомнатото село и побарале да се одложи исплаќањето на лихвата. Се согласувале да го подмират долгот но без притисок од доверителите. Градските првенци, кои присуствуваа на изјавите на селаните, ги поддржале и ги одобриле нивните барања, најмногу од страв да не се разбегаат во други региони. Со тоа отплатата на заемите се пролонгирала.³³²

■ 1640 (ноември)

Вештачки недостиг на леб

„Ова е: Лицето Јусуф, кој е назначен за мухтесип во град Битола, пред судот изјави: „Иако до овој момент пченица

331. „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, 2, 24 август 1634, стр. 91, бр. 173

332. „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, 2, меѓу 14 и 22 октомври 1634, стр. 100, бр. 191

има во избобилие, лицата Мустафа, Касим, Тодор, Ахмет, Хасо, кои се поставени за пекари, не вадат леб, па муслиманите постојано се на мака. Ако спомнатите пекари не бидат казнети според законот, невозможно е да бидат натерани да прават леб. Потребно е да бидат казнети“. Навистина, на спомнатите пекари многупати им беше наредено од страна на судот да вадат леб, но тие не послушаа. Бидејќи нивната непослушност и непокорност се утврди, се наредува на секој од нив за казна да му биде забиен клинец во увото“. Она што се случи по барање на присутните и се регистрира“.³³³

Качењето клинец во увото на пекарите била честа казнена постапка во османлискиот период, не само, како во случајов забележан во Битола кога се создавал вештачки недостиг од леб, ами и доколку бил пронајден кусок во тежината на лебот. Казната се извршувала на вратата или на друг дрвен дел од дуќанот. Во болки и застрамен, казнетиот во таа положба останувал неколку часа или цел ден.

■ **1642** (март)

Грижа за напуштено дете

„Ова е: Лицето Мустафа, жител на Битола, дојде во судот и вака изјави: „Во близина на Стариот амам (Eski Hatat), кој се наоѓа во спомнатиот град, најдов дете оставено на улица од година и пол, по име Хатиџе. Барам да се определи издршка од страна на судот. На спомнатото дете, најдено на улица, се определува за

³³³. „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, 4, меѓу 16 и 25 ноември 1634, стр. 39, бр. 50

издршка три акчиња дневно, со тоа што ќе бидат долг на спомнатото мало дете“.³³⁴

■ **1658** (јуни)

Забрана по којзнае кој пат за изнесување жито

„Клерот, првенците и другите жители на град Битола се претставија пред Шеријатскиот суд и изјавија: „Поради кризата настаната оваа година, бараме да се забрани износот на продуктите и тоа: пченица, ‘рж, јачмен, просо, масло, мед и др. артикли до идната вршидба“. Бараат да се овласти вилаетскиот забит на прекршителите да им се конфискуваат артиклите и добитокот. Со ова се сложуваат и вилаетските ајани и судот барањето го прифаќа“.³³⁵

Вакви барања, покрај она од 1622 год.³³⁶, имало и во 1656 год.³³⁷

■ **1713**

Наследство наменето за сиромаси

„Хуџет – (судско решение). Амине, ќерка на Мехмед, умрела и ги оставила како наследници својот маж Осман бен Реџеп и братот Ибрахим Осман бен Ебубекира. Меѓутоа, Али Челеби, син на Мустафа од маалото Кара Оглан во Битола, чичко на покојната Амине, изјави пред

334. „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, 4, меѓу 23 и 31 март 1642, стр. 110, бр. 156

335. Сиџил бр. 17, 1658, јуни 9, бр. 10

336. Сиџил бр.2, неутврден датум, бр. 94

337. Сиџил бр. 14, 1656, јуни 6, бр. 29

Шеријатскиот суд, во присуство на спомнатиот Осман, дека покојната Амине оставила устен тестамент пред сведоци за една третина од својата оставина да се троши за исхрана на сиромасите и за други добри дела и го одредила него за извршител. Судот го испита случајот и врз основа на сведочењата донесе одлука и го опомена Осман да ја предаде едната третина од оставината“. ³³⁸

■ 1714

Неродица и глад

По страшниот земјотрес, што се случи таа година, многу од домашниот добиток пцовисал, земјата не родила и се случил глад. Османската власт со царски ферман, за да ја санира состојбата, го ослободила населението од Битолската каза од голем број даночни задолженија. ³³⁹

■ 1741

Голема скапија

„Да се знае што беше зло мошне. Бучоук жити пет стоти аспри. Беше зло за чудо големо. Едно агне, за три гроша, ока сол пет пари, ока вино. д. пари, ока ракија л. пари. та се јави брашно от земи. та се чини берикет. мошне. ока леп за една аспра ока вино за аспра“. ³⁴⁰

³³⁸. Сицил бр. 36, 1713, ноември 10, бр. 32

³³⁹. Сицил бр. 36, 1714, август 8, бр. 167

³⁴⁰. „Румелијски делници и празници“, 353

■ **1745** (септември)

Три социјални категории

„Берат – со кој на лицето Дебрели заде Ахмед му се дава право да го собере џизieto од христијаните, Евреите и ерменските немуслиманите од казите Битола, Лерин и Прилеп со Мариово за 1159 (1746). Населението се дели на три категории: од богатите да зема по 4 лири, од средните по 2 и пол и од ниската категорија 1 лира. Безработните, сиромасите, сакатите се ослободуваат од плаќање џизие“. ³⁴¹

■ **1780**

Скапија

„На 1780 сего ле(та) се стори скапија, пченицата помина килото дванаесет гроша и хршта помина килото осом гроша и раната за имајнето се стори скапа, сеното помина по три пари оката“. ³⁴²

■ **1788**

Глад

Рана зима пристигна и стана голема скапија, се случи глад, зашто шиникот жито се продавал по еден грош. ³⁴³

³⁴¹. Сиџил бр. 50, 1745, септември 16, бр. 164

³⁴². „Записи и летописи“, 106

³⁴³. „Записи и летописи“, 130

■ **1794** (лето)

Глад и бунт

„Бидејќи владеел голем глад и немаштија, избувна бунт против набот и валијата. Три дена чаршијата беше затворена и дури потоа беше објавен ценовникот за леб. Во овој бунт валијата Ебу Бекир паша со свои раце пред Портата го уби лицето Емин ага“.³⁴⁴

Не само во Битола и во Македонија, заради големата суша на Балканот, се јави голем недостиг од прехранбени производи и голем глад. Свештеникот Софрониј го потврдува тоа во записов: „*Ходих ѓо селашта, собрах мириашта, ала ѓомош, милосѓиња, каквото има обичаи, zelo мало мја ѓодариша, ѓочѓто у ѓаја година беше голјам глад ѓо все Болгариа; двадесјат ѓари беше една ока брашно*“.³⁴⁵

■ **1837**

Згрижување сираци

„Наредба до управата на Битола. – Се наредува да се поведе сметка за воспитување на незгрижените деца без родители. Тие деца кои остануваат незгрижени можат да станат злосторници ако управата и луѓето не поведат сметка за нив“.³⁴⁶

Во градската управа бил оформен и специјален фонд („благајна за сирациите од Биѓола“) кој служел за

³⁴⁴. Сицил бр. 70, 1794, лето, бр. 25

³⁴⁵. „Румелијски делници и празници...“, 329

³⁴⁶. Сицил бр. 103, 1837, април 18, бр. 125

интервенции кога се јавувале проблеми со напуштените или незгрижените деца.³⁴⁷ Произлегува дека властите внимателно се грижеле за секого и дека имале изградено одговорна социјална култура.

■ **1840**

Скапија

*„На 1840 би голема скапија, штото ока брашно 2 гроша“.*³⁴⁸

■ **1841**

Скапија

*„Да се знае што беше зло мошне: бучук жити (жито) пет стотин аспри“.*³⁴⁹

■ **1850**

Грижа за бедните

*„Мураселе. – Кадијата бил известен дека порано на бедниот Фетхи Баба, кој живеел во Битола, кадиите му доделиле месечно по 15 гроша помош. Се бара со истото да се продолжи“.*³⁵⁰

Иста материјална помош во висина од 10 гроша месечно, од судот ѝ била доделена и на многу бедната Ајше, ќерка на Хасан, мајка на три малолетни деца,

347. Сиџил бр. 136, неутврден датум, бр. 203

348. „Записи и летописи“, 174

349. „Записи и летописи“, 107

350. Сиџил бр. 113, 1850, август 20, бр. 14

жителка на Емир Челеби Маало во Битола.³⁵¹ Наместо пари, на „болниот, бедниот и изнемоштен Бухарали Баба, кој долги години живе во Биџола“, подолго време му биле бесплатно доделувани по 4 леба дневно.³⁵²

Вид материјална помош биле и ослободувањата од издржување затворска казна на оние што биле осудени за невратен долг, кои по проверката, не биле во можност тоа да го исполнат. Во месец јануари 1860 год., по два месеца одлежани в затвор и по сведочењето на неколку жители од Кара Табак Маало во Битола дека е многу беден и дека не е во состојба да го исплати долгот, бил ослободен Муса, син на Абдулах.³⁵³ Ослободени биле и Трајче, син на Цветко, како и браќата Гроздан и Саве, синови на Трајче³⁵⁴, но и Димитрија, син на истиот родител.³⁵⁵

Во судот постоеле спомагателни фондови, полнети од донатори и од други извори, кои, по претходни сознанија, служеле за материјална припомош. По желба на донаторот, како во случајот со сметководителот на румелиската војска Мехмед Назми Ефенди, помошта одела директно до институцијата или до лицето што било назначено во документот.³⁵⁶

За оние кои имале имот, а не биле способни со истиот да управуваат, каков што бил случајот со „*душев-*

351. Сицил бр.113, 1851, април 3, бр. 7

352. Сицил бр. 113, 1851, април 3, бр. 15

353. Сицил бр.126, 1860, јануари 23, бр. 445

354. Сицил бр. 126, 1860, јануари 26, бр. 125

355. Сицил бр. 126, 1860, февруари 15, бр. 126

356. Сицил бр. 127/2, 1864, март 20, бр. 368 и 369

но заболениот бакал Ванчо“, син на Наум, жител на Али Чауш Маало, судот назначувал старател.³⁵⁷

■ (1860-1870)

Глад

„На 18/5. Стана многу глад на Скопје което мреха чловеци за леб. Стана в Кратово брашното 18 грош шиника, а на Чемани 2:10 грош. Даваши го Агуш от Паланка и сламата грош оката и нема. И таја година умреха манастирските говеда и коне и овците. Тако биде и на другите чловеци и по Кратовско, по Штипско, по Кочанско, тако кажи сички скопски санчак. Ни уста добитрак, и највише овци и агнета ник останаха на живота“.³⁵⁸

■ 1868

Еднолична храна

„Освен зелката и гравот, никаков друг зеленчук во овие земји не е познат. Помнам дека во Кичево, архиеерејот нè гоштиваше со јадење од компири од својата бавча; компирот ни го послужија како најотмена реткост“.³⁵⁹

Не само М. Карлова што ја регистрира лошата исхрана на нашиот човек од минатото, ами и многу други странци го потврдуваат истото. Францускиот вицеkonzул од Битола, Белег де Буга, открива дека најмногу се конзумирале кромид, лук, праз и црвени

357. Сицил бр. 136, 1869, декември 1, бр. 351 и Сицил бр. 136, 1869, април 29, бр.352

358. „Записи и летописи“, 108

359. „Македонија во делата на странските патописци“, 1864-1874, 166

пиперки.³⁶⁰ Заедно со сувиот леб и пресол–сирењето, биле основната храна која требало да даде енергија за тешката полска работа.

■ **1875**

Скапија и глад

„Осатката околе гумно беше 10 гроша, ечмено 8 гроша, ршта 4 гроша. Многу беше глад зимото, многу чловеци од глад умроа. За сено и слама добиците зор видоа, та ги тераа чак на Радовиш. Плевата биде до 30 пари ока. А сеното од Ицо на Ивана од Трооло (бм. село) купиме по 50 пари. Каде Великдено осатката биде 14 гроша, просото го купиме од агата 24 гроша шинико. Беше многу, многу глад. Беше се чуло да свет умирале од глад“.³⁶¹

■ **1875**

Битолските питачи ги сакатат своите деца

„Многумина тврдат дека често ги оснеспобуваат децата, односно ги ослепуваат и ги сакатат и со нив скитат по цела Русија. Ние би сакале да дознаеме не прават ли слично и болдевските и битолските просјаци?! Еден наш пријател не уверуваше дека нашата претпоставка е чиста реалност“.³⁶²

Битолските питачи, како и сите останати во Европа, живееле еснафски живот. Имале собранија (главно во зимските месеци кога се прибирале по

360. „Извештај за Битолскиот пашалак...“, 64

361. „Записи и летописи“, 172

362. „Знание“, бр. 10, Букурешт, 1875

патувањата), устабашија (прв во еснафот), таен јазик, посебна заедничка грижа за подмладокот, еснафски празник и слично. Како и кај другите еснафи, подмладокот се црпел од сопственото семејство, па еден или повеќе од синовите го наследувале таткото. Понекогаш, заради спецификите на занаетот, поединецот се подложувал на доброволно самоослепување или самоосакатување.³⁶³

■ 1878, 1879, 1880 **Серија лоши жетви и глад**

*„Серијата лоши жетви, а оттаму и постојаниот недостиг од храна кој минатата година доби карактер на општ глад“.*³⁶⁴

■ 1893 (7 јули) **Поттикнување дародавност**

*„Еден многу добар обичај го забележав во црквата „Св. Недела“ (во Битола). По „Евангелието“, законот се качи на амвонот и јавно ги прочита имињата на сите благотворителни еснафи и лица кои подариле некогаш нешто на црквата или на училиштето. Тоа го прави секоја година на празникот на храмот од благодарност кон дарителите и на поттикнување на оние кои се во можност да дадат нешто за општото добро. Црквата секогаш се моли за здравјето и за душоспасението на сличните добри луѓе“.*³⁶⁵

363. Александар Стерјовски, „Македонските слепи гуслари“, 24, 110

364. „Македонија во делата на странските патописци“, 1879-1888, 85-86

365. „Новини“, бр. 33, 19 јануари 1893

■ 1893

Пословица за битолските просјаци

„Во многу краишта на вилаетите често ја употребуваат пословицата ‘Битолски просјак’ кога сакаат некого да укорат или да го понижат“.³⁶⁶

Слични пословици, поговорки или клетви биле си: „Ги зацрвил муќиите како битолски ѝпросјак“, „Врашој му е како на битолски ѝпросјак“, „Да гаде го-сјод битолски слейци да водиш“, „Сџанал како битолски ѝпросјак“ итн., познати во сите делови од Балканот.³⁶⁷

Имало просјаци, кои не само преку молба што ја добивале наградата, ами кои биле и насилни, здодевни и нападни. Можеле да бидат и без физичка мана, но почесто биле сакати или слепи. Патувале од дом до дом, од село до село, од град до град во групи (тајфи), но и сами со своите водачи. Посебен вид биле просјаци – свирачи, кои ги имаат заслугите во пренесувањето, конзервирањето и во креирањето на балканскиот литературен фолклор. Последните биле почисти и поумерени, всушност, својот леб го заработувале непаразитски, со труд, преку своите настапи.

Со настанувањето на пролетта ја напуштале Битола, а се враќале во есенските денови истата година, можно било и по една или две години. Во средината на 19 век еден битолски просјак бил сретнат на бреговите на Црното Море, каде издиктирал неколку

^{366.} А. Шоповъ, „Изъ живота и положението на Българите въ Вилаетите“, Пловдивъ. 1893, 360

^{367.} Исто

песни од својот богат епски репертоар, други патувале до селата на питомата Војводина, трети можеле да се видат и покрај Јадранското Море.

■ 1896

Завештание од 10.000 фунти стерлинги

*„Битолските граѓани Јован и Теохар Димитриу уште за време на турската управа се иселиле во Александрија и таму постојано се настанаа. Со својата работа стекнаа голем имот и еден од нив, Јован Димитриу, пред неколку години од својата смрт остави тестамент. Во тој тестамент пок. Јован, покрај другите завештанија, за својот град го остави ова: во Грчката народна банка во Атина депонира 10.000 (десет илјади) англиски фунти во злато од чиј интерес да се одржува постоечката болница во Битола наречена болница „Благовест“, која во тоа време била и дом за старци и сиропиталиште“.*³⁶⁸

Средствата на донаторов биле депонирани во 1896 год. и на битолската адреса каматата пристигала до 1926 год. Таа година се случи нова територијална поделба на Вардарска Бановина, кога Битола станува центар на Битолската обласна самоуправа, кое беше причина Банката да ги прекине доставките со образложение дека не се почитува желбата на донаторот, зашто средствата можеле да бидат користени и од други правни субјекти. Меѓу двете светски војни се правеле напори од битолските општински власти тоа да се исправи, но средства од тоа завештание во Битола

³⁶⁸. Книга 24, 26 јуни 1930, т. 7

никогаш повторно не пристигнаа, но почитта кон донаторите до скоро била многу жива.³⁶⁹

■ **1903** (септември – октомври)
Масовно гладување

„Долго време пред ноември градовите беа преполни со беспомошни толпи изгладнети жени, кои просеа од врата до врата, гласно зборуваа околу палатите на владиците и спиеја во напуштени и разурнати куќи, кои ги имаше во голем број во секој македонски град“.

Тоа е жалната слика во Македонија како резултат на неуспешното Илинденско востание.³⁷⁰

■ **1906**
Интензивирање на печалбарството

„Иселувањето од Македонија е појава, што трае веќе околу 3 години и изгледа сè повеќе се зголемува и добива значење, а особено во пролет и есен таа добива поголеми размери. Бројот на иселените лица во текот на минатата година изнесува околу 8.000; од тие околу 6.000 тргнале по сувоземен пат, додека 2.000 од нив отпатувале по море. Во октомври беше движењето нешто послабо. Се иселени само околу 100 лица. Наспроти тоа, статистиката покажува значително поголеми цифри во месеците ноември и декември, особено по завршувањето на работите околу жетвата“.

369. „Завештање једне богате Битољчанке“, „Вардар“, Скопље, 27 март 1934, 4

370. „Македонија во делата на странските патописци“, 1903-1904, 78

Австрискиот генерален конзул во Солун, Бохомил Пара, открива дека печалбарењето било поврзано најмногу со тешката економска положба и безнадежните политички прилики во земјата. Печалбарите 2/3 биле Македонци, а останатите – Грци, Власи, Турци и др. Биле скоро исклучиво неквалификувана работна рака, најмногу, 2/3, земјоделци.³⁷¹ заради што некои краишта останувале целосно без машка работно-способна рака. Оние што решавале за преземање ваков чекор не морале да располагаат со средства за билет, на услуга за тоа стоеле патничките агенции, кои во Битола ги имало не помалку од 8, наплатувајќи високи камати што се движеле од 2 до 3% месечно на позајмените средства.³⁷²

■ 1913

Прилози за сиромаштијата

*„Госпоѓицата м-р Рајна Алексова, овдешна аптекарка, приложи 100 динари за битолската сиромаштија. Г. Јања Константиновиќ, началник на Битолската околија, испрати, на денот на својата слава, Св. Антанасие, 20 динари како личен прилог за сиромаштијата. Г. Дијемант, воен ветеринарен мајор, приложи 120 динари за општинската каса и 30 за општинската сиромаштија“.*³⁷³

Ваквите донации во ова време се многубројни. Јулка М. Грашанин при посетата на својот син офицер,

371. „Австриски документи за историјата на македонскиот народ“, 1905-1906, том 1...196

372. Исто, 197

373. „Прилози за сиротињу“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 3, Битола, 20 јануар 1913, 6

болен од тифус, за битолската сиромаштија приложила 50 динари³⁷⁴, претседателот на Општината Београд, Љ. Давидовиќ, дал 300 динари³⁷⁵, полковникот Ив. С. Павловиќ, кој учествувал во борбите на 4 и 5 ноември 1912 год. кај Облаково, на 1 декември 1913 год. донирал 100 динари како прилог за формирање Музеј на градот Битола и 60 динари за битолската сиромаштија³⁷⁶ итн.

■ 1913

Бесплатно лекување на бедните

Бедните со уредна документација, издадена од службите на општината, со кои се потврдувало дека поединецот ѝ припаѓа на категоријата на кои им е потребна материјална помош, имале бесплатно лекување. Истото се добивало на два начина: бесплатно лекување во добротворните и општинските здравствени институции и услуги што ги давале приватните лекари.

На 21 јануари 1913 год. со здравствена дејност започна со работа најновата, донаторска Општинска болница наменета за сиромаси. Располагала со 20 кревети, 10 за мажи и исто толку за жени. Донатор, која врз себе ги презеде сите трошоци, била Англичанката Катерина Мекел. Право на лекарска нега и заштита во

374. „Прилози за сиротињу“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 4, Битољ, 27 јануар 1913, 6

375. „Битољске вести“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 29, Битољ, 20 ноембар 1913, 11

376. „Музеј града Битоља“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 30, Битољ, 6 децембар 1913, 9

неа можел да побара секој што имал потврда за беден, без разлика на вера или националност, а за здравјето се грижеле општинските лекари.³⁷⁷

Битолската општина истата, 1913 год. преку локалниот весник „Општинске новине“ објави конкурс за тројца лекари и за две бабици. Нивните задолженија, според конкурсот, покрај редовната работа во институцијата, биле и: „*бесилајно да ги лекуваат бедниите*“, а за бабиците: „*да им даваат бесилајни услуги на сите сиромашни родилки во градот Битола*“.³⁷⁸

Покрај тоа, поголемиот број градски лекари и кога ја вршеле приватната практика во своите амбуланти, за лекарските прегледи не наплатувале материјален надоместок од бедните граѓани. Тоа, како и некои други, д-р А. Стојановиќ, преку локалниот весник „Општинске новине“, и јавно го соопштувал, дека „*ојшинската сиромаштија ја лекува бесилајно*“.³⁷⁹

■ 1914

Ставки во општинскиот буџет за бедните

Битолската општина била во постојан и огромен проблем со градската сиромаштија. Секоја година издвојувала значителни средства како социјална помош, за огрев, за закоп, но и за лекување и лекови. Тоа било причина голем дел од буџетот да биде во континуитет пренапрегнат. Само за месец март 1914 год.

377. „Општинска болница“, „Општинске новине“, год. 1, бр.3, Битола, 20 јануар 1913, 3

378. „Конкурс за лекаре, Конкурс за бабицу“, „Општинске новине“, год. 1, бр.4, Битола, 27 јануар 1913, 4

379. „Општинске новине“, г. 1, бр. 30, Битола, 6 децембар 1913, 15

се предвидувале 127,20 динари за лекови и 478 динари за издржување и закоп на бедните, што, за ова време, биле значителни издатоци.³⁸⁰ На годишен план за „издржување, ѝомош, закоп и огрев за битолската сиромаштија“ за 1914 год. фигурираат 20.000 динари, а ако кон нив се придодат и бесплатните лекови во износ од 1.000 динари ќе се сфати големата грижа која му се посветувала на оваа категорија граѓани и големите проблеми што ги создавала тие.³⁸¹

■ 1916

Глад

„Населението е во крајна немаштија и мизерија. Се зборува за жени и деца што умреле по улиците од глад, а пак одвратниот германски леб, баран од многумина, е купуван за 4-5 франка“.

Известува сестра од Француската мисија на милосрдните сестри во Битола, на 28 мај 1916 год.³⁸²

■ 1922

И понатака многу просјаци

„Можеби ниту еден град во нашето кралство не обилува толку многу со просјаци како што е случајот со нашиот. Просат и стари и млади, жени и деца, здрави и болни и никој не води сметка за тоа. Улиците се препол-

380. „Биланс“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 47, Битола, 8 маја 1914, 3, 5

381. „Буџет Општине града Битола за 1914 год.“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 49, Битола, 23 маја 1914, 4

382. Ѓорѓи Димовски, цит.стативија, 217

ни со просјаци, така што, со своето грозно изнудување, прават големи непријатности кај минувачите“.³⁸³

Ваквата слика на Битола во 1922 год. е повторување од минатото. Војната, која тукушто заврши, го испразни градот, па од моќен економско–административен и воен центар, го преобрази во сиромашна паланка која одвај преживувала, со границата на 15 км, која сосема го намали производството и извозот. Просјациите ги имало на секое ќоше, по улиците, низ чаршијата, во полето, всушност, можеле да се сретнат насекаде.³⁸⁴ Многу и не биле од Битола³⁸⁵, но и тие и битолските со своите „осакајтени или деформирани шела – често и во расипање“³⁸⁶, оставале морничав впечаток. Не можејќи да изнајде најсоодветно решение, власта се обидувала барем да го редуцира нивниот број со давање или недавање дозвола за просење.³⁸⁷

■ 1926

Голема беда меѓу битолските Евреи

„Битолските Евреи, оние кои не се отселиле по трговската пропаст на Битола, ја претставуваат најголемата сиромаштија. Богати има само неколкумина и тие се во

383. „Просјаци“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 2, Битољ, 26 јануар 1922, 3

384. Хармон, „Битољ – град чувених чорбаџија коме се сломила Маркурова палица“, „Време“, Београд, 27 јули 1936, 17

385. „Вести из Битоља“, „Вардар“, Скопје, 5 јуни 1932, 7

386. „Просјачко питање у Битољу“, „Нови сјај“, бр. 28, Битољ, август 1936, 3

387. „Просјачење у Скопљу – треба увести жетоне за сиротињу“, „Вардар“, Скопје, 5 јануар 1933, 17

центарот на градот. Сиромаштијата тргува од нога. Се купува за евтини пари најискинатото старо облекло кое не би го зеле ни нашите Циганки за кошничка капинки. Цели семејства работат околу тие мрсни и парталави крпи. Од три искинати палта прават едно, со црвени ракави, сини гради и зелени плеќи. И сите тие шарени крпи се веат пред дуќаните како знамиња на некои чудни и комични нации“.³⁸⁸

Херенда во истиот запис од Битола се задржа и на маалото каде што живееле, опишувајќи го како најгнасна и најсиромашна енклава. Таму сè било јавно, се готвело на улица, се перело на улица, се спиеело на улица. Сличен на овој напис од 1926 год. е и оној на Јосиф Анаф, кој е и уште потрогателен. *„Нивниџе куќи, пишува тој, се бедни, ниски, ѓрошни, со ѓрозорци со харџија излејени, без ѓодови и гоџови за ѓаѓање. Нивниџе ѓокриви ѓокриени се често само со сџари лимови“*, а животот во нивното гето е *„висџински ѓекол“*. Скоро до еден биле крпачи. Закрпеното го крпат по којзнае кој пат, можеби и по десетти пат, вели тој.³⁸⁹ Седат по цел ден пред дуќаните упорно чекајќи муштерии кои се победни и од самите нив.³⁹⁰

Хуманитарни здруженија, посебно еврејските, се обидувале да им помогнат колку што можат. Здружението „Озердали“ им обезбедувало, извесно време,

388. А. Б. Херенда, **„Кроз Јужну Србију, Живописне шетње по битољски малама“**, „Време“, Београд, 5 јули 1926, 4

389. Цеко Стефановић, **„По Вардарској Бановини“**, „Вардар“, Скопље, 13 април 1933, 11

390. Јосиф Анаф, **„Коференција скопских Јевреја поводом питања помоћи битољским Јеврејима“**, „Вардар“, Скопље, 12 јуни 1962, 3

бесплатни лекарски прегледи и лекови, а се успеало да се организира и бесплатна училишна кујна за децата од најсиромашните семејства.³⁹¹

Во рамките на Еврејската општина се образуваа и неколку спомагателни фондови. Фондот за облека се викал „Малбиш арумим“, а оној за материјална помош – „Ливјанот лалевјоним“.³⁹²

■ 1926

Лоша исхрана

„По градовите, а особено по селата, народот се храни многу лошо“.

Тоа е констатација и на Министерството за внатрешни работи на Кралството на СХС, содржана во писмото што било испратено на 22 ноември 1926 год. до Министерството за просвета за состојбите со исхраната и со хигиената на населението во Битолската област.

Особено загрижувачка била состојбата среде селското население. Вообичаена и еднолична храна таму била: ‘ржан леб, кромид, оцет, салата и маштеница. Малку подобра, но слична, била и во градот, а главна причина за тоа бил грабежот на *„ненасијниите чиновници и разниите проблематични тийови, кои во овие краишта дојдоа без јанџалони, а денес имаат куќи на два катџа и авџомобили“*.

391. Љубо Стојовиќ, *„У битолском гету царује беда, глад и болест али може се чути и по која кантата од које се данас у Шпанији више се не разлеже“*, „Време“, Београд, 17 фебруар 1938, 15

392. Аврам Садикарио, *„Корени“*, „Еврејска заедница во Република Македонија“, Скопје, 2008, 28

Тоа резултирало, секако, со катастрофални резултати кај подмладокот. Регрутите немале поголема тежина од 40 кг и ако во 1925 год. од 62 регрута на отслужување на воениот рок биле испратени само 5-6 од нив, во 1926 год. од 30 регрути одбрани биле само 5.

Хигиенските услови, исто така, биле крајно лоши. Куќите им биле неваросани, собите без под, куќата и плевната под ист покрив, па преку племната се влегувало во собата за спиење. Немало дефинирани клозети, дворовите биле полни со ѓубре, а бунарите со загадена вода и извори за многу зарази.³⁹³

■ **1930** (14 декември)

Хуманитарно здружение „Српска мајка“

„Во Битола е основан пододбор на здружението „Српска мајка“ на ден 14 декември 1930 година на собирот на кој присуствувале претставничките на здружението „Српска мајка“ од Белград и тоа претседателката г-ѓа Даринка Паниќ и г-ѓа Љубица Аранѓеловиќ“.³⁹⁴

„Српска мајка“ стана едно од најактивните хуманитарни здруженија во градот. На 20 март 1931 год. оформи диспансер за доенчиња, кој работел двапати неделно и за година и девет месеци преку него биле извршени 2360 бесплатни лекарски прегледи, успеа на дел сиромашни деца да им обезбеди и бесплатна храна и облекло. Донациите, како и приходи-

³⁹³. „Документи за борбата на македонскиот народ...“, том втори, 20-21

³⁹⁴. „Друштво „Српска Мајка“ у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 16 февруар 1933, 3

те од забавите, биле главниот извор за средствата на диспанзерот.³⁹⁵

■ 1932

Згрижување сирачиња

„Претседателот го известува Одборот дека минатиот месец Општината успеала да смести во овдешниот Детски дом три деца: Петра, стара 12 години, Трајана, стара 9 години, и Димитрија Ристиќ, стар 7 години. Нивната мајка умре пред кратко време, а таткото пред 7 години замина некаде во странство на печалба и оттогаш не му се има јавено на семејството и бидејќи не се знае каде се наоѓа, децата по смртта на мајката, останаа на улица, без никакви средства за живот зашто немаат никој кој би ги прифатил и би ги издржувал. За нивното сместување, Детскиот дом од Општината бара по 300 динари месечно за секое дете“.³⁹⁶

Со вакви случаи Општината се среќавала катадневно. Панта поп Јаниќ, момче од 14 годни, без родители, без средства за живот, бездомник, исто така, паднал на товар на Одборот на Општината. За него во згрижување во манастир се плаќало по 150 динари месечно³⁹⁷. Умоболниот просјак Тодор Шула, кој полугол и бос шетал по улиците, во 1934 год. бил згрижен во сиромашно семејство, одвојувајќи за тоа по

³⁹⁵. Вукоман Ч. Вукомановиќ, „Рад друштва „Српска мајка“ у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 13 фебруар 1934, 2

³⁹⁶. Одобрението било дадено и децата биле сместени во Домот (Кутија 31, 26 февруари 1932, т. 7)

³⁹⁷. Книга бр. 31, 21 април 1932, т. 8

25 динари месечно.³⁹⁸ За престој во санаториумот во Сурдулица, за болната ученичка од V клас гимназија, која немала родители, Одборот издвои 800 динари од фондот за сиромашни граѓани³⁹⁹ итн.

■ 1932

„Црвен крст“

„Обласниот одбор на друштвото „Црвен крст“ од Битола последната, 1931 год., покажа голема активност на полето на хуманоста и културната работа. Годишниот извештај на овој одбор јасно покажува дека „Црвениот крст“ во Битола имал полни раце работа и дека совесно ги разрешувал сите задачи, кои му ги наложуваше потребата од хуманост и взаемно помагање. Неговиот годишен извештај му прави чест на Одборот и ние ја истакнуваме оваа голема активност за пример за другите одбори на „Црвениот крст.“⁴⁰⁰

Попознато и најразгрането хуманитарно здружение, во кое со доверба и масовно се зачленувале и жени, и мажи, и деца, било „Црвениот крст“. Ја имало подгршката и од власта и од граѓаните. Не само што поведувало самостојни иницијативи за помош, служело и како трансфер на општинската помош за бедните.⁴⁰¹

398. Кутија 40, 10 јануари 1934, т. 12

399. Книга 34, 7 јули 1934, т. 6

400. „Вести из Битоља“, „Вардар“, Скопље, 5 јуни 1932, 7

401. Книга 21, 6 март 1929, вонредна точка

■ 1932

Набавка и распределба на зрнеста храна

„Со оглед на големата безработица која денес владее во Битола, заради која голем број граѓани се во рестрикција и немаштина, застапникот на претседателот на денешната седница му ја изнесе на Одборот итната и неодложна потреба од општинските средства да се набави потребна количина храна, која потоа би се распределила на оние безработници и сиромашни граѓани, кои се во најголем недостиг од храна“.⁴⁰²

На истата седница било решено да се набават и 3 вагони од по десет тони пченка и да се направи обид истата да се пренесе бесплатно преку железницата. Набавката требало да се изврши по најповолни услови. Во месец јули било решено да се купат и други два вагони пченка во вредност од 23.870 динари.⁴⁰³ Кралската банска управа од Скопје, со решение бр. 3844 од 18 февруари од 1933 год., одлучи на Општината Битола да ѝ додели 40.000 динари за „набавка на пченка за исхрана на сиромашниите, изнемоштените, немоќните и незгрижените деца“. Но наместо 40.000 килограми, растурот бил причина да останат само 38.755 килограми.⁴⁰⁴ За зимата 1933/34 год. од страна на Општината биле набавени и складирани 10 вагони пченица⁴⁰⁵, а во 1934 год. Банската управа за Бито-

402. Книга 31, 7 март 1932, т. 1

403. Книга 31, 25 јули 1932, т. 2

404. Грат. поглав. 2. 1. 6. 72/1-17; Книга 34, 24 февруари 1933, т. 1

405. „Вукоман Ч. Вукомановиќ, „Претседник битолске општине за сиромашне битолске граѓане“, „Вардар“, Скопје, 24 октомври 1933, 5

ла интервенирала со нова донација, повторно за набавка зрнеста храна, исто така, за најсиромашните.⁴⁰⁶ Кралската влада од Белград за Македонија како материјална помош издвоила 1.250.000 динари, а на Битола требало да ѝ припаднат 50.000 динари.⁴⁰⁷

Заради големата зима во 1937 год. како ургентна интервенција за гладното население кај месните фурни биле порачани 6.000 леба од по еден килограм тежина.⁴⁰⁸ Во 1936 год. била регистрирана голема бројка од 1.417 семејства кои примале социјална помош. За божиќните празници таа година на ваквите семејства им биле поделени пари, леб и дрвен јаглен, при што биле потрошени: 20.000 динари за леб и 15.000 динари за јагленот.⁴⁰⁹ Како зимска помош за 1939 год. биле разделени и 250 вреќи брашно⁴¹⁰ итн.

1932

Намалување на чиновничките плати

„На една од последните седници на Одборот на Битолската општина донесено е решение да се намалат платите на општинските службеници. Намалувањето е во износ од 10-15%. Ова решение не ги засегна платите на кметовите, кои останаа исти. На овој начин општинската благајна ќе постигне поприлична заштеда, ама со тоа погодени се ниските по ранг службеници, чии плати и досега не беа големи. Што е уште полошо, ова решение

406. Грат. поглав. 2. 1. 6. 115/1-4

407. Книга 48, 15 ноември 1935, т. 8

408. Книга 58, 26 февруари 1937, т. 4

409. Книга 58, 31 декември 1936, т. 3

410. Книга 67, 29 декември 1939, т. 2

дојде токму среде зима, кога потребите се и најголеми, а со тоа и трошоци поголеми“.⁴¹¹

Наскоро дошле и нови, многу построги прописи за ревносно извршување на задолженијата, со што уште повеќе се загорчи и онака тешката положба на општинските службеници.⁴¹² Со кратењето на платите и со отказите се успеа да се одлева само 29% од општинскиот буџет за персонални потреби, па вкупните долгови од милион динари на Општината се све доа на 300.000.⁴¹³ Во вакви тешки услови службениците во 1932 год. се обидоа меѓусебно да си помагаат преку кредитни задруги. Во крајот на 1935 год. здружението имало 456 членови и дало 150 заеми во износ од 499.420 динари.⁴¹⁴

■ 1932 (септември)

Самоубиства

„Во последно време во Битола извршени се неколку самоубиства. Скоро во сите случаи главна причина се материјалните проблеми“.

411. „Смањење чиновничких плата у битољској општини“, „Вардар“, Скопље, 5 јануар 1933, 2

412. „Једна наредба претседника Општине Града Битоља“, „Вардар“, Скопље, 16 јули 1933, 2

413. Т. Маневић, „Битољ тражи амелиорацију Пелагоније, повећање производње дувана и повластице за трговински промет са Албанијом“, „Време“, Београд, 17 септембар 1937, 13

414. К. Д., „Скупштина кредитне задруге државних службеника у Битољу“, „Нови сјај“, бр. 23, Битољ, март 1936, 3

Поранешниот менувач Никола Журиќ на 23 септември изврши самоубиство со бесење, меѓутоа, вистинска сензација среде битолчани предизвика веста дека познатиот винарски трговец Тодор Ничевиќ, кој беше мошне претприемлив и имаше разгранета работа, исто така, се обиде да се убие. Од неговите последни писма се виде дека на ваков чекор го натерал проблемот што не можеше да ги регулира своите економски обврски. Умре на 27 септември во санаториумот во Битола и покрај сите лекарски напори да го спасат и да го оздрават.⁴¹⁵

Во истата, 1932 год., самоубиство со бесење во станот на својот зет Мих. Беговиќ, винар, изврши и Божин Костиќ, брашнарски трговец. *„Вестта за самоубиството на овој ствар и угледен трговец предизвика, пишува во весникот „Вардар“, сензација во градош, зашто Божин уживаше глас на имашлив и многу честити трговец“.* Во белешката што ја остави, запиша: *„Сè е од Бога, ама един Бог е најголем, а бидејќи тиштоко и Трие (дедо) чекааш...“.* По обдукцијата, во желудникот биле пронајдени ливчиња, кои пред самоубиството ги проголтал, а од кои се откри дека чинот го презел заради тешки материјални проблеми, кои во последно време го окупираа, носејќи му и душевно растројство.⁴¹⁶

Остана неразјаснета докрај смртта на трговецот Илија Секулиќ во 1933 год. Се шпекулираше дека тоа се случило заради забуна, наместо да го земе прашкастиот лек што му го пропишал лекарот, го проголт-

415. „Самоубиства у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 9 октомбар 1932, 4

416. „Самоубиство у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 19 јуни 1932, 10

тал пудерот на сопругата, по што добил ужасни болки и починал.⁴¹⁷

Во истата 1933 год. имало уште неколку вакви одземања на живот. Се обесил носачот Бохор Ишах⁴¹⁸, продавачот на кафе Буран Амедовиќ⁴¹⁹, резервниот капетан Влајко М. Пауновиќ⁴²⁰, сопругата на Никола Трајковиќ, која пред смртта погребната опрема самата си ја подготвила.⁴²¹ Во 1934 год., меѓу другите, животот си го одзеде и познатиот битолски трговец Никола Пишурика на Тумбе Кафе, во павилјонот. На таков чекор се одлучил откако подолго време не можел да најде работа.⁴²²

Самоубиства имало и од други причини.

За Димитрије Миленковиќ, анџија на Ресенскиот (Преспанскиот) ан, кој врз својот живот посегна во месец јуни 1923 год., се говорело дека тоа го направи заради семејни причини⁴²³, а дваесетгодишната монополска работничка Софија Стефановиќ, пак, на таков чекор се одлучила откако врз неа сексуално насилство извршил повозрасен маж и не можела да живее со сознанието дека ја изгуби на таков начин невиноста.⁴²⁴

417. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопље, 11 мај 1933, 3

418. „Самоубиство у Битољу“, „Вардар“, Скопље, 2 март 1933, 4

419. „Самоубиство у Битољу“, „Вардар“, Скопље, 9 април 1933, 7

420. „Битољски догађаји“, „Вардар“, Скопље, 22 јуни 1933, 3

421. „Самоубиство 60-годишње старице у Битољу“, „Вардар“, Скопље, 21 октомбар 1933, 7

422. „Самоубиство бившег битољског трговца Пишурике“, „Вардар“, Скопље, 9 октомбар 1934, 7

423. „Обесио се“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 22, Битољ, 5 јула 1923, 3

424. „Самоубиство“, „Битољске новине“, г. I, бр. 4, Битољ, 26 јуни 1938, 3

■ **1933** (јануари)

Групни и индивидуални донации

„Здружението на битолските геометри на 8 о. м. приреди забава во корист на невработените работници. Битолчани го сфатија значењето на оваа приредба, па масовно ја посетија. На жалост од страна на разните претставители на власта никого немаше, иако приходот имаше хуманитарна цел“.⁴²⁵

За масовната посета на забавава придонесе, покрај нејзиниот хуманитарен карактер, и навременото соопштение за неа.⁴²⁶ Била одржана во салата на хотелот „Јевтиќ“ и имала богата содржина, првин настапил хорот на геометрите со неколку точки, потоа биле испеани соло песни, а Русите – геометри исполнија козачки игри и малоруската игра казачок, а Г. Сопар на цитра отсвирил неколку музички нумери. Игранката, што следела потоа, траела до длабоко во ноќта. Приходот бил солиден.

Слична забава, во декември истата година и со истата цел, одржале и офицерите и подофицерите.⁴²⁷

Сфаќајќи ја сложената и многу тешка состојба со невработените, а со желба да им се помогне колку што може, дел од својата плата одвојувале редовно вработените. Оние од Француско–српската банка, не само од личните приходи, ами и од трезорот на Банката

⁴²⁵. Љуб. Д. Лазић, „Забаве у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 19 јануар 1933, 3

⁴²⁶. Љ. Л., „Битољски геометри за незапослене“, „Вардар“, Скопје, 5 јануар 1933, 3

⁴²⁷. Љ. Л., „Племенито дело офицера и подофицера у Битољу“, „Вардар“, Скопје 12 децембар 1933, 2

скоро секоја година одвојувале значителни средства. На 28 април 1927 год. донирале 500 динари⁴²⁸, следната година сумата ја повториле,⁴²⁹ а во 1929 год. ја зголемија на 900 динари.⁴³⁰ Наставниците од училиштето „Св. Сава“ во 1935 год. од своите мизерни плати одвоиле секој по 50 динари.⁴³¹ Здружението на воените инвалиди од Белград за божиќните празници од 1929 год. за семејствата на загинатите војници, за сираците на воените инвалиди од Битола, испратија 4.000 динари.⁴³² Истото Здружение и истата сума донирана била и во 1930 год.⁴³³ Донација од 3.000 динари, во 1936 год. дадоа и француските војници кои учествувале во пробивот на Солунскиот фронт.⁴³⁴ Од присутните граѓани и офицери при пречекот на Новата година во 1935 год. како доброволен прилог биле собрани 278 динари.⁴³⁵ На битолскиот самарџија Блажо Петровиќ, регрут од 1914 год., кому му се родила тројка од машки деца, а кој бил крајно беден, Француско–југословенскиот клуб од Битола, во 1934 год. му донирал вреќа брашно, товар дрвен јаглен, 10 кг сапун, 5 кг шеќер и 70 динари.⁴³⁶

Донации давале и поединци. Владиката Николај Велимировиќ за божиќните празници во 1930 год.

428. Град. поглав., Кутија 1 АЕ 12 17/4

429. Град. поглав. Кутија 3, 10/2, 31 декември 1928

430. Град. поглав., Кутија 3, 63, 21 декември 1929

431. Град. поглав., 2. 1. 8. 19

432. Герад. поглав. Кутија 3, 1 јануари 1929

433. Град. поглав., Кутија 4, 27, 2 јануари 1930

434. Град. поглав. 2. 1. 9. 582/769-802

435. Град. поглав. 2. 1. 8. 14

436. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопље, 5 јуни 1934, 2

донирал 100 динари.⁴³⁷ Многумина во своите дуќани имале поставено „сиройински каси“, во кои муштериите но и сопственикот уфрлувале повремено доброволни прилози.⁴³⁸ Печатарот Ристо Киријас касата ја отворал еднаш неделно, во сабота, и средствата ги распределувал на бедните кои веќе го очекувале тој момент.⁴³⁹ Сараевчанаецот Јосип Папо – Сасон, оперски пејач, ученик на прочуената уметничка париска школа „Канторум“, кој воениот рок го отслужувал во Битола, на 29 февруари 1936 год. во најпространата битолска сала, Соколскиот дом, одржал добротворен солистички концерт⁴⁴⁰ итн.

1933

Дом за старци

*„Меѓутоа, откако е востановена Вардарската Бановина, нејзината управа започна да размислува за формирање дом за старци и старички и така го оформи во Битола. Битолскиот Старечки дом денес има околу 30 штитеници, меѓу кои има 12 старички. Скоро сите штитеници во Домот се на трошок на Бановината. Управител на Домот е Г. А. Ѓорѓевиќ“.*⁴⁴¹

437. Град. поглав. Кутија 4, 242, 27 декември 1930, бр. 52867

438. Трајче Грујовски, „Битола на мојата млаадост“, „Мисирков“, Битола, 1987, 80

439. Александар Стерјовски, „Печатарот Ристо Киријас“, во „Печатарството и издаваштвото во Битола“, 1, „Микена“, Битола, 1998, 93

440. В.Ч.В., „Оперски певач, млади Сарајлија г. Јосип Папо–Сасон, приреѓује у Битољу уметнички концерт у корист битолске сиротиње“, „Вардар“, Скопје, 14 фебруар 1936, 4

441. „Дом стараца и старица у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 31 август 1933, 2

Покрај напуштените и без никого старци, кои деновите ги врвеле по улици, власта издвојувала средства во буџетот и ги сместувала во Домов. Во него можеле да се сретнат и старци не само од Битола, ами и од другите градови, особено ако нивните семејства, во висина од 300 – 500 динари ги обезбедиле. Условите биле пристojни, имало редовна храна, чисти простории, грижа од лекар, кој работел хонорарно, како и постојано вработен болничар.⁴⁴²

■ 1933 (јули) **Отуѓување новороденче**

*„Пред некој ден, пред самата вечер, најдено е машко новороденче под Камениот мост на улица „Крал Петар“. Полицијата трага по мајката на новороденчето, кое е потполно здраво и напредно“.*⁴⁴³

Вакви ослободувања од несакани деца во Битола се случувале почесто. Претседателот на Општината Битола на седницата од 30 јуни 1927 год. реферираше дека во месец април истата година било пронајдено напуштено машко дете и дека грижата за него требало да ја преземе Општината. Му го дале името Вукосав Најденовиќ и го предале на чување за месечен надоместок од 300 дин. на бедното семејство на Константин Симјановиќ. Општинските бабици и лекари повремено ги посетувале ваквите деца за да проверат како напредуваат и како избраните семејства се грижат за нив.⁴⁴⁴

⁴⁴². Исто

⁴⁴³. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопље, 9 јули 1933, 4

⁴⁴⁴. Книга 16, 30 јуни 1927, т. 3

Следната година пронајдено е друго напуштено дете, за кое сега да се грижи се нафати Ѓорѓи Бошковиќ, за материјален надомест од 150 динари месечно. Бидејќи детето било милозливо и тој во меѓувреме го за-сакал, бил со намера и да го посвои.⁴⁴⁵

Имало случаи кога некои семејства, свесни за ограничените материјални можности, едно од децата им го препуштале на општинските власти, на црквата или на семејствата што биле материјално безбедни, а биле без пород. Еден ваков случај регистриран е и во месец јули 1938 год. Тогаш пред портите на битолската црква „Св. Димитрија“ било оставено машко дете, во чиј пелени била пронајдена белешка, во која пишува-ло: *„Детето е христијанче, шестто по ред е, некрстено е, старо е две недели и заради беда ѝ го прејуш-таме на црквата да му најде заштитник“*.⁴⁴⁶

1933

Школски кујни

„Заедницата на домот и школите во Битола, со желба што повеќе да им ја олеснат положбата на учениците, обратија посебна грижа за нивната исхрана. Не беше реткост децата, особено од основните училишта, да немаат доволно леб, а да не се говори за останатите најнужни потреби од кои зависи правилниот физички и психички развој на младината. Во текот на минатата година отворе-

⁴⁴⁵. Книга 18, 11 октомври 1928, т. 2

⁴⁴⁶. „У цркви св. Димитрија нађено новорођенче“, „Битољске новине“, г. 1, бр. 7, Битољ, 16 јул 1938, 3

ни се ученички кујни во Гимназијата и во основната школа „Св. Сава“. Оваа година тие продолжија со работа“.⁴⁴⁷

Кујната во училиштето „Св. Сава“ (денес ОУ „Гоце Делчев“) била сместена во сутеренот на објектот. Хигиената ја надгледувале наставници, а потполковникот Света Поповиќ бил претседател на Одборот задолжен за организација и надгледување на нејзината работа. Во текот на 1933 год. подготвувала 130 оброци (доручок и ручек) секој ден. Освен во среда и петок, секој оброк имал и месо, но дел од учениците, навикнати на него дома, одбивале да го конзумираат.

Во Гимназијата во 1933 год. се подготвувал само доручок за 70 ученици, но се правеле напори да се организира и ручек, зашто за многу ученици тие би биле и единствените дневни оброци. За жал, нејзиниот капацитет бил скромн, макар што заинтересирани имало многу. На чело на Одборот што ја надгледувал работата и се грижел за средства, бил кметот на Битолската општина, Тасиќ.⁴⁴⁸

Значајна поткрепа кујната добивала од битолските касапи, фурнации и зарзаватчи, а Црвениот крст и Општината биле главните спонзори.⁴⁴⁹ Во 1930 год. за изработената биста на кралот Александар од учениците, општината донирала 500 динари⁴⁵⁰, а такви

447. Л., „Исхрана сиромашних ученика у битолским школама“, „Вардар“, Скопје, 31 децембар 1933, 6

448. Исто; „Сиромашни ђаци у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 4 јануари 1934, 3

449. Ѓорѓи Димовски, „Битолските училишта до 1918 година со посебен осврт на гимназијата до 1945“ во „Гимназијалното образование во Битола, Гимназија „Јосип Броз – Тито“, Битола, 1965, 60

450. Книга 24, 12 декември 1930, т. 7

донации следат и во 1933 год., кога се добиени 2.500 динари⁴⁵¹, но и од владата, кога се интервенирало со 500 динари.⁴⁵²

Доста активна била кујната и на подмладокот на Црвениот крст на Основното училиште „Кирил и Методиј“. На 9 јануари 1933 год., во салата на Битоолскиот театар, учениците од ова училиште организирале концерт со намера материјално да ѝ помогнат.⁴⁵³ Во месец март 1936 год. како нејзини спомагатели се јавиле над 110 граѓани, меѓу кои со поголеми суми се јавиле Вукосав Миљковиќ, месар (204 дин.), Никола Зволо (200 дин.), но др.⁴⁵⁴ Во групата донатори имало и поимотни Евреи, кои на овој начин ги потпомагале своите малолетни сонародници кои се школувале во ова училиште.⁴⁵⁵

Повремено со помош за кујниве се вклучувало и Министерството за социјална политика и народно здравје. Тоа во 1936 год. за Прилеп, Битола, Тетово, Пеќ и Дебар одвоило 15.000 динари, од кои за битолските кујни биле предвидени 5.000 динари.⁴⁵⁶

■ 1933 (декември)

Хуманитарна донација од облека и чевли

„Управата на „Југословенска преродба“ од Битола на една од последните седници реши да облече деветти-

451. Книга 34, 7 декември 1933, т. 2

452. „Расподела државне помоћи за сиротињу у Вардарској Бановини“, „Вардар“, Скопље, 26 февруар 1933, 2

453. Љуб. Д. Лазић, „Забаве у Битољу“, „Вардар“, Скопље, 19 јануар 1933, 3

454. „Један леп гест за пример“, „Нови сјај“, бр. 23, Битољ, март 1936, 2

455. Цолев, „Битоолските Евреи“, 140

456. Град. поглав. 2. 1. 686/927

на сиромашни деца од битолските основни школи. Децата ќе ги добијат облеките, вешот, чевлите и капите в недела на 10 о. м. Тој ден истите ќе бидат распределени по домовите, каде ќе добијат и храна. Средствата се обезбедени од разни приредби“.⁴⁵⁷

Хуманитарното здружение „Југословенски препород“ основано е на седницата од 13 април 1933 год. во присуство на бројни посетители од Битола и делегати од Скопје. Наскоро било одржано и годишно собрание, кога била избрана и управа, во која влегоа за претседател Филип Николиќ, адвокат, и Сотир Мицковиќ. Фондовите ги полнело со забави, со членарина и со донации. Меѓу првите донатори биле Никола Чокревиќ, застапник на агенцијата „Француската линија“ (100 дин.) и Филип Николиќ. Се планирало на вториот ден Велигден да биде организирана голема забава, на која се очекувала поголема посета и поголем приход⁴⁵⁸, зашто требало да биде костиминирана, во народна носија, што било посебно привлечно.⁴⁵⁹ Здружението планирало да издава и свој весник.⁴⁶⁰

1934

Индивидуална донација

„Со тој тестамент имотот на богатата битолчанка од неколку милиони фунти стерлинги распределен е и за култур-

457. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопје, 12 децембар 1933, 4

458. Исто

459. „Забава Ј. О. В. Б. у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 23 април 1933, 3

460. „Југословенски Препород“ жели да има свој лист, воџен једним редакционим одбором“, „Вардар“, Скопје, 16 мај 1934, 5

но–хуманитарни институции, за цркви и болници. Елена и последните денови, иако одамна замина од својот роден крај, не ја заборава Битола и нејзината околина. Таа донираше, и тоа: на црквата „Св. Богородица“ од село Трново, околија битолска, 50 фунти стерлинги; на црквата „Св. Ѓорѓи“ во село Магарево, околија битолска, 50 фунти стерлинги, на некогашната болница „Благовест“, која за време војната е разрушена, 200 фунти стерлинги“. ⁴⁶¹

Донаторката е Елена Димитриу–Пиника, сопруга на Теохар Димитриу–Пиника. Почина на 14 март 1934 год. во Египет, во Александрија, каде постојано живееле сите, по заминувањето од Битола. Ценејќи го тоа што го направи, на денот на светите Кирил и Методиј во црквичката „Св. Јован“, која со средства на браќата била подигната покрај болницата „Благовест“, бил одржан помен во нејзина чест. Парастосот го изврши лично епископот Николај во сослужение на битолското свештенство, а одржал и пригоден говор за донаторката, а и за значењето на браќата Кирил и Методиј. ⁴⁶²

■ **1934** (декември)

Леб за 70 семејства

„Сега Друштвото отпочна да распределува секој ден леб за најсиромашните семејства. Многу граѓани даваат прилози. Така, за сиромаштијата леб дадоа: Њ. П. епископ г. Николај – 380 леба; г. Војислав Р. Марковиќ, арт. потполковник – 30 леба; г. Здравко Радојевиќ, пен-

⁴⁶¹. „Завештање једне богате Битољчанке“, „Вардар“, Скопље, 27 март 1934, 4

⁴⁶². „Битољске новости“, „Вардар“, Скопље, 5 јуни 1934, 2

зионер – 20 леба; г. Мирко Павловиќ, свештеник – 30 леба; вдовицата Белмача и г-ѓа Јелена – 30 леба; г. Радосл. Петковиќ, свештеник – 30 леба; Правосл. поклонничко друштво од Белград – 105 леба и други“.

Се работи за хуманитарното друштво „Пастир“.⁴⁶³

■ **1934** (декември)

Повторна донација во облека

„По иницијатива на дивизискиот генерал г. Ѓорѓи Аранѓеловиќ, командантот на Вардарската дивизиска област и бригадниот генерал г. Илија Димитријевиќ, собрани се од г. г. офицерите и подофицерите на битолскиот гарнизон преку 10.000 динари добровелен прилог, за која сума купени биле облеку за 91 сиромашни ученици и ученички од основните школи, од Гимназијата и од Трговската академија“.

Облеките биле предадени спроти роденденот на покојниот крал Александар Караѓорѓевиќ, а тоа го направил генералот Димитријевиќ во присуство на офицерите и подофицерите.⁴⁶⁴

Облекување сиромашни ученици го правеле и други групации и поединци. Здружението на офицерите и подофицерите од Битола и претходно, и во 1933 год.

463. В. Ч. В., „Хумани рад битолског друштва „Пастир“, „Вардар“, Скопље, 22 децембар 1934, 5

464. В. Ч. В., „Официри и подофицири битолског гарнизона дали су 10.000 динара за сиромашне битолске ђаке“, „Вардар“, Скопље, 18 децембар 1934, 2

во просториите на Трговската академија донирале и облекле 78 ученици и ученички од основните училишта, од Гимназијата и од Трговската академија. Покрај облека, секој добил шајкача и обувки, додека ученичките добиле фустани и чевли⁴⁶⁵. Хуманитарното здружение „Корка леб“ на 18 јуни 1938 год. облекло 20-на сиромашни ученици од основните училишта и тоа го извело во просториите на Занаетчиското здружение и во присуство на членови на управата, на чело со претседателот Константин Робе. Здружението за празникот Божик го повторило истото.⁴⁶⁶

Еврејското здружение „Малбаш Аруни“ за празникот Пасха во 1923 год. додели 110 машки и 40 женски облека за еврејските сиромашни дечиња. На чинот на доделувањето, возбудените дечиња, липале.⁴⁶⁷

Вакви доделувања се правеле и во другите градови. Кројачот Блаже Цветковиќ од Скопје, во 1933 год., во идентична униформа облече три ученици од гимназијата, а од чинот направи и објави фотографија во скопскиот весник „Вардар“ од 19 февруари 1933 год. Во 1934 год. 25 ученици на основните училишта од Кавадарци, исто така, биле облечени со нови облеку, а средствата биле обезбедени од доброволни прилози, но и од многу успешната забава, во која највпечатлива

465. Љ. Л., „Племенито дело офицера и подофицера у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 19 децембар 1933, 2

466. „Хумано друштво „Кора хлеба“ оделуло 20 деца“, „Битољске новине“, г. 1, бр. 4, Битољ, 26 јуни 1838, 3

467. „Друштво „Малбаш Аруни““, „Битољски трговински гласник“, г. 1, бр. 9, Битољ, 1 април 1923, 3

била драмската игра „Мали војници“, која ја извеле учениците.⁴⁶⁸

■ **1934** (декември)

Хуманитарно здружение „Пастир“

„Овие денови се навршува година дена откако во Битола, по иницијатива на Њ. П. епископот охридско–битолски г. д-р Николај, е основано хуманитарното здружение „Пастир“. Претседател на Здружението е епископот г. Николај, а потпретседател генерал г. Илија Димиитријевиќ. Секретар е младиот свештеник г. Радослав Петковиќ“.

Зружението имало 300 редовни членови, а и подобори во другите градови од Преспанско–охридската епархија. Седиштето му било во Битола. Српската православна црква од Битола во него го зачленила како голем добротвор починатиот крал Александар Караѓорѓевиќ приложувајќи 1.200 динари.

Целта на Друштвото била помош за сиромашните и неволните во пари, храна и облека. Во 1934 год. обезбеди одреден број облеку за најзагрозените, а со донацијата од 200 динари, што ја додели Православното поклоничко друштво од Белград на поменот 40 дена од смртта на кралот, распредели извесна количина леб.⁴⁶⁹

Епископот Николај по повод поголемите христијански празници преземал акции за ублажување болот

468. „У Кавадару је оденуто за Божић 25 сиромашне деца“, „Вардар“, Скопље, 4 јануар 1934, 9

469. В. Ч. В., „Хумани рад битолског друштва „Пастир““, „Вардар“, Скопље, 22 децембар 1934, 5

и за помош на неволниците. По повод Божик во 1933 год. го посетил Битолскиот затвор и организирал побогат ручек за затворениците, а на болните од Бановинската болница, при неговиот престојот таму, им посакал побрзо оздравување.⁴⁷⁰

■ **1935 (март)**

Народни кујни

„Во врска со предметот за ослободување од плаќање царина за материјалот што се увезува за трпезаријата на црквата „Св. Петка“ во Битола, која ќе служи за хумана цел, издавање бесплатна храна за битолската сиромаштија, Градскиот одбор одлучи црквата „Св. Петка“ да ја ослободи од плаќање царина за градежниот материјал кој го внесува за подигање на трпезаријата“.⁴⁷¹

Црквата „Св. Петка“ во Битола била една од првите институции која организирала народна кујна по Првата светска војна. Имала уредена кујна, трпезарија и остава. Во трпезаријата се наоѓале долги дрвени маси и долги дрвени клупи и тука се конзумирал бесплатниот топол оброк, кој се делел еднаш на ден. Кујнава работела и по Втората светска војна, односно и за време бугарската окупација.

Вид народна кујна, односно работничка кујна, во 1933 год. била организирана во Битолскиот монопол, скоро единственото претпријатие во кое работа мо-

⁴⁷⁰. „Божик у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 15 јануар 1933, 4

⁴⁷¹. Книга 48, 19 март 1935, т. 10

жела да најде битолската сиромаштија. За најзиното организирање најголема заслуга имал шефот на монополот, Милутин Кажиниќ, една многу позитивна и омилена личност во градот. Оброкот чинел симболичен еден динар, па секој што ќе пројавел желба можел да ги користи нејзините услуги⁴⁷², а „*храната е ѓаква*, како што пишува еден посетител, *што секој со айеишиј ја јаге*“.⁴⁷³

■ 1936

Општинска финансиска помош

„Битолската општина редовно дава помош на сиромаштијата, постојана или месечна или повремена. За таа цел досега има многу дадено“.⁴⁷⁴

Уште во 1924 год. Општината презеде акција за утврдување на бројот на семејствата на кои им била потребна материјалната помош, па за таа цел биле формирани работни групи, кои биле упатени во четирите квартави: Драгорски, Београдски, Градски и Светонеделски преку соодветни документи и со директен увид, да го направат тоа⁴⁷⁵. Ваквите списоците, не само за материјалната состојба, ами и за бесплатни лекарски прегледи и за бесплатни лекаства, биле тема скоро на повеќето седници на Одборот.⁴⁷⁶

472. Т. Л. , „Дуванска станица у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 25 мај 1933, 6

473. Цеко Стефановиќ, „По Вардарској Бановини“, „Вардар“, Скопје, 13 април 1933, 11

474. „Општинска помоћ за ублажавање беде у граду“, „Нови сјај“, бр. 32, Битољ, децембар 1936, 3

475. Книга 15, 13 април 1924, т. 15

476. Книга 16, 13 април 1927, т. 1

Покрај тоа, немало седница, а да не се расправа и за некое индивидуално барање за социјална помош.⁴⁷⁷

На 15 јули 1923 год., по уредно доставената молба на Филип Алтипармаковиќ и по нејзиното разгледување и прифаќање, му била определена материјална помош во висина од 100 динари. На истата седница на Марко Петровиќ и на Ѓорѓи Димитриевиќ им биле доделени по 60 динари⁴⁷⁸ итн.

За поддршка на сиромаштијата, за закоп на сиромашните, за помош на сиромашните семејства на војниците и за издршка на напуштените деца, за бесплатни лекови и лекарски прегледи, во буџетот од 1924 год. биле предвидени 60.000 динари, додека за лекување во Пастеровиот завод уште дополнителни 20.000 динари.⁴⁷⁹ Во претпоследниот ден од 1925 год., како помош, биле издвоени и 6.000, а за бегалците од Грција 2.000 динари.⁴⁸⁰ Истата, 1925 година, ставките за помош се искачиле на 100.000, а за набавка лекови – на 60.000 динари.⁴⁸¹ За 1926 год. износите биле уште поголеми, за помош биле предвидени 210.000 динари, а за лекови 70.165,63 динари.⁴⁸² Индивидуалната парична помош во 1927 год. била од минималните 30 до 200 динари⁴⁸³, а за божиќните празници биле одвоени 20.000 динари.⁴⁸⁴ Во месец октомври 1929 год. помош им била доделена на 54 лица, а за месец декември истата година има

477. Град. поглав. Кутија 3....10/2, 31 декември 1928

478. Книга 15, 15 јули 1923, т. 5

479. Книга 15, 21 март 1924, т. 8

480. Книга 15, 30 декември 1925, т. 18

481. Книга 15,9 јули 1925, т. 1

482. Град. поглав. Кутија 1 АЕ 12, Годишна пресметка за 1926 год.

483. Книга 16, 3 ноември 1927, т. 3

484. Книга 16, 29 декември 1927, т. 3

два списка, во првиот регистрирани се 55, а во другиот се 23 приматели.⁴⁸⁵ Фантастичната поранешна сума од 210.000 динари, во 1933 год. се искачила на 300.000 динари⁴⁸⁶ и, според изјавата на претседателот на Општината, Атанасие Сотировиќ, секојдневно за помош се издвојувале од 400 – 500 динари.⁴⁸⁷

Во месец мај 1935 год. помош примиле 329 лица⁴⁸⁸, во месец март 1936-271 лица⁴⁸⁹, во месец декември 1936 – 84⁴⁹⁰, а во јануари 1937 дури 616 граѓани.⁴⁹¹ Поаѓајќи од сето погоре, се чини, како што известува „Нови сјај“, дека половината од битолското население имало потреба или прима материјална помош и дека гладува.⁴⁹²

Покрај вакви, редовни, имало и вонредни доставки, меѓу кои биле и оние во врска со големите верски празници Велигден, Пасха и Бајрам. Во 1924 год. 6.000 динари биле поделени на следниот начин: 3.000 за христијаните, 2.000 за муслиманите и 1.000 динари за Евреите.⁴⁹³ Во 1927 год. како божиќна помош биле распределени 20.000 динари⁴⁹⁴, а ваква помош следната година добиле 65 поединци.⁴⁹⁵

485. Град. поглав. Кутија 3...218/60

486. Книга 34, 7 декември 1935, т. 2

487. Вукоман Ч. Вукомановиќ, „Претседник битолске општине за сиромашне битолске граѓане“, „Вардар“, Скопље, 24 октомбар 1933, 5

488. Град. поглав. 2.1.7...106/18 1-3

489. Град. поглав. 2.1.8...441/346

490. Град. поглав. 2.1.9...103/1344-1346

491. Град. поглав. 2.1.13...74/475-488

492. Петар Лешњаревиќ, „Незапосленост у Битољу“, „Нови сјај“, бр. 26-27, Битољ, јуни-јули 1936, 1

493. Книга 15, 13 април 1924, т. 15

494. Книга 16, 29 декември 1927, т. 3

495. Град. поглав. Кутија 3...11/ 3, 25 декември 1928, бр. 6325

Таквото оптоварување на општинскиот буџет барало редовно и навремено исполнување на обврските на оние што го полнеле, а бидејќи и нив ги допре кризата, Општината реши наплатите да можат да ги плаќаат и на рати.⁴⁹⁶

Некакво олеснување за Општината претставувале средствата што ги одобрувала владата како кредит за отпочнување јавни работи. За таа цел во 1933 год. биле одобрени 50.000.000 динари, од кои на Вардарска Бановина ѝ припаднале 500.000 динари.⁴⁹⁷ Во 1935 год. интервенцијата за Вардарската Бановина била со 600.000 динари.⁴⁹⁸

Во месец јули 1933 год. во рамките на Општината било оформено „Одделение за социјална заштита и грижа“, чија задача била грижа за сиромшните граѓани, малолетните деца, младежот воопшто, сиромашните родилки, старците и немоќните, ослободените затвореници, како и решавањето на безработицата во Битола⁴⁹⁹, а една од неговите активности било и организирањето опоравилишта за бедните деца и за оние со нарушено здравје, од кои едно било лоцирано на Пелистер.⁵⁰⁰

496. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопје, 13 јули 1933, 6

497. „Расподела државне помоћи за сиротињу у Вардарској Бановини“, „Вардар“, Скопје, 26 февруар 1933, 2

498. „Општинска помоћ за ублажување беде у граду“, „Нови сјај“, бр. 32, Битољ, децембар 1936, 3

499. „Битољске вести“, „Вардар“, Скопје, 13 јули 1933, 6

500. „Ђачко опоравилиште на Перистеру“, „Вардар“, Скопје, 7 септембар 1933, 5

■ 1936

Помош во огрев

„Настапија зимски денови. По некој ден земјата ќе биде покриена со бел леден покривач. Студениот ветер, кој до самото срце допира, ќе дувне. Од тоа се плашат повеќето голи и боси граѓани“.⁵⁰¹

Најтешкиот и најдраматичниот период од годината и за Битолската општина, уште повеќе за илјадниците безработни и сиромашни граѓани биле зимските месеци, во кои најжешките проблеми биле во врска со огревод и облеката. Локалната власт, како и во врска со храната, се ангажирала колку што можела, но проблемот бил толку голем, а средствата толку мали, што практично голема помош и не можело да има.

Еве неколку општински обиди за помош:

Во февруари 1933 год. набавен е и распределен е огрев во вредност од 10.500 динари⁵⁰², во кој имало 600 товари дрвен јаглен и 600 кубни метри дрва.⁵⁰³ Во текот на февруари 1934 год., а во врска со божиќните празници биле поделени поголеми количества брашно, но и јаглен, а се најавувала дека помошта ќе продолжи и понатака.⁵⁰⁴ Следната година набавката на дрвениот јаглен започнала уште во месец мај⁵⁰⁵, а претходно за

501. „Помозимо их“, „Нови сјај“, Битољ, септембар–ноембар 1936, 3

502. Книга 34, 1 февруари 1933, т. 3

503. Вукоман Ч. Вукомановиќ, „Претседник битолске општине за сиромашне битолске граѓане“, „Вардар“, Скопље, 24 октомбар 1933, 5

504. „Битолске новости“, „Вардар“, Скопље, 20 јануар 1934, 5

505. Книга 40, 22 мај 1934, т. 5

божиќните празници била поделена поголема количина брашно и јаглен и имало ветување дека и во текот на зимата ќе продолжи.⁵⁰⁶ Истата, 1934 година, совреме, уште во месец јули биле набавени 10 вагони дрвен јаглен⁵⁰⁷, а во 1937 год. во месец септември биле потрошени 50.000 динари за истата намена.⁵⁰⁸

Голем проблем била и зимската облека. Летните крпи никако не можеле да се справат со жестокоста на зимскиот студ, па локалниот весник „Нови сјај“ во 1937 год., ќе регистрира многу драматична состојба во тој однос и ќе запише: *„Измина времето кога на домашните ѓубришта имало доволно крпи за завијкување на нозете на сиромашните деца. Одамна тие за тиаа цел се искористени“*.⁵⁰⁹

Тоа е причина за често организирање акции за доделување облека, посебно за сиромашните ученици од основните училишта од разни хуманитарни организации.

■ 1936

Друштвоманија

„...во Битола има толку многу разновидни здруженија, што тие меѓусебно си попречуваат во работата. Голем број се национални, потоа културно–просветни, но најмногу има хуманитарни здруженија“.⁵¹⁰

506. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопје, 20 јануар 1934, 5

507. Книга 40, 16 јули 1934, т. 1

508. Книга 38, 13 септември 1937, т. 2-а

509. „Нови сјај“, бр. 42-43-44, Битољ, октомбар-ноембар-децембар 1937, 3

510. „Мишљења наших читалаца и читателки о битољским удружењима“, „Нови сјај“, бр. 32, Битољ, децембар 1936

Стана стил на општествено живеење да се биде член, суште повеќе дел од управните одбори во некое од многубројните хуманитарни или други здруженија. Се градел така рејтингот на поединецот, особено на оние од власта и од бизнисот. Од истите причини во здруженијата како граѓански лица се приклучува и воената елита. Секое здружение присакувало и работело во своите редови да донесе звучни имиња, кои станувале магнет и за други зачленувања, што стана причина познати градски имиња истовремено да се членови и на неколку од нив. Најбројни и најангажирани во здруженијата биле слободните госпоѓи и госпоѓици од побогатите семејства, кои со ангажманот, всушност, го исполнувале слободното време. Навистина, имало и искрени и предадени хуманистки, но најголемиот број биле разгалени и непродуктивни членови, статисти, оттаму и отпорот што се јави во битолската средина кон некои вакви здруженија.⁵¹¹

1938

Хуманитарно здружение „Корка леб“

*„Хуманитарното здружение „Корка леб“ основано е пред две години со задача да ѝ помага на вистинската сиромаштија. На 18-ти о. м. облече 20-на сиромашни ученици од основните училишта. Облекувањето е извршено во канцеларијата на Занаетчиската младина во присуство на општествената управа на чело со претседателот г. др. Конст. Робевик. За време Божик „Корка леб“ облече, исто така, 20-на сиромашни ученици“.*⁵¹²

511. Исто

512. „Хумано друштво „Кора хлеба“ оденуло 20 деца“, „Битољске новине“, г. 1, бр.4, Битољ, 26 јуни 1938, 3

Друштвото основано е во 1936 год. и веднаш било прифатено и поддржано од граѓаните во Битола. Покрај многубројните членови – донатори, на списокот се нашле и пок. Цвета Димитријевиќ – Чаловски, во чие име донацијата ја доставиле нејзините синови, како и пок. Ефрем Ризевиќ, за кого донацијата од 200 динари ја приложил неговиот син – трговец Христо Ризевиќ.⁵¹³ Задачата на здружениево, како и кај останатите, била да им помага на оние кои навистина биле бедни и кои не проселе.

■ **1942 (јануари)**

Народни кујни и трпезарии

„Организирањето народни кујни оди брзо. Засега ќе биде отворена една таква кујна во трпезаријата на црквата „Св. Петка“ во Битола за 200 оброци, кои ќе им бидат распределувани на крајно бедните битолски граѓани. Тие ќе примаат топла храна на секој ручек.

Веднаш потоа ќе бидат отворени уште две народни кујни и 2-3 ученички трпезарии.

Претстои отворање и на училишен престој за ученици од гимназијата за 60-70 души. Во почетокот на м. февруари ќе бидат отворени, како трпезариите, така и престојот. Во целата околија ќе бидат отворени 70 трпезарии, во кои ќе се хранат над 5.500 души. Во гр. Крушево народна кујна е отворена уште на Коледе.

⁵¹³. „Један леп пример“, „Нови сјај“, г. 4, бр. 37-38-39, Битола, јан.-јуни-јули 1937, 2

Службата за организирање на овие трпезарии е раководена од г. Павлов, обл. инспектор по општи грижи во Битола, кој пројавува ретка енергична дејност^{.514}

Дел од планираните народни кујни навистина биле отворени. На 16 февруари 1942 год. (вторник) проработиле две, „Св. Никола“ и „Св. Петка“ и тоа се направило многу свечено и во присуство на видни личности од градот⁵¹⁵ и во план било во нив да се подготвуваат околу 350 оброци на ден.⁵¹⁶ Во буџетот на Општината за 1942 год. биле предвидени 7.500.000 лева кои требало да бидат наменети за кујниве, за сиропиталиштата, за бедните семејствата, глувонемите, слепите, туберкулозните, како и за детските домови.⁵¹⁷

■ 1942 (јануари) Училшни кујни

„Се организира и една ученичка трпезарија во училиштето „Д. Груев“ во квартот Генимаале за 100 ученици, деца на бедни родители од прва категорија“.

На 9 февруари истата година започна со работа и ученичка кујна во с. Новаци. Се хранеле 24 бедни

514. „Народни кухни и трапезарии“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 5, Битоля, 31 јануарий 1942, 3;

515. 510 „Трапезарии за бедните“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 10, Битоля, 7 март 1942, 2

516. „Народни кухни во Битоля“, „Пелистерско ехо“, Битоля, бр. VIII, 21 февруарий 1942, 1;

517. „Обществено подпомагане во Битолско“, „Пелистерско ехо“ г. I, бр. 22, Битоля, 30 мај 1942, 2

ученици, а топлата храна ја подготвувала и ја серви- рала учителката Вера Пантова⁵¹⁸. Царот Борис Трети во крајот на 1941 год., од личните средства, за ученич- ките куќни и домови во Битола и околицата, а во врска со празникот Коледе, донирал 80.000 лева, кон кои до- дал уште 10.000 лева, наменети за бедните граѓани.⁵¹⁹

■ 1942 (јануари)

Дом за старци

*„По иницијатива на пензионираната учителка Марија Ив. Младенова, претседателка на добротворното здружение „Утеха“, е возобновен старскиот дом во Битола. Прифа- тени се 50 старци од околицата и од цела Македонија. Домот се наоѓа на Баирот, има 8 соби, чисти легла. Стар- ците имаат три бесплатни оброци. За нивната издршка се грижи „Утеха“, потпомогната од Битолската градска општина и од Министерството за внатрешни работи“.*⁵²⁰

Името на здружението, кое покажа и други актив- ности, било „Женско милосрдно здружение „Уте- ха“. Канцелариите ѝ биле во Старскиот дом на улица „Бенито Мусолини“ бр. 5. На телеграмата со благо- пожелби упатена до царот, царот одговори со слични благопожелби.⁵²¹ На 11 декември 1942 год. Здружени-

518. Исто

519. „Царски даръ за бедните“, „Пелистерско ехо“ г. I, бр. 1, Битоля, 1 јануарий 1942, 2

520. „Приюћ за старци“, „Пелистерско ехо“, г. 1, бр. V, Битоля, 31 јануарий 1942, 2

521. „Телеграма отъ отъ Н. В. Царя до женското д-во „Утеха“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 8, Битоля, 31 февруарий 1942, 1

ето расправало по рефератот на 34 конгрес на Бугарските женски здруженија.⁵²²

■ 1942

Распределба на потрошувачки бонови

„Комесарството за распределба на потрошувачки бонови во Битола ќе почне од недела 22 о. м. да ги распределува бонувите за месеците март и април. Распределбата ќе биде во сите училишта. Овој пат распределбата ќе се случи по квартали и според специјален план, кој ќе биде презентираан во посебна објава. Распределбата на бонувите ќе продолжи до 27 о. м заклучно“.⁵²³

Боновите се однесувале за леб, шеќер, месо, масло, сапун, газија, штофови и сè од катадневно-то живеење и имале точна назнака на количината. Поседувањето на бонот, меѓутоа, не гарантирало и автоматска сигурност дека наведената стока ќе биде добиена.

522. „Хроника“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 49, Битоля, 5 декември 1942, 4

523. „Новите распределителни карти“, „Пелистерско ехо“, г. 1, бр. 8, Битоля, 29 февруари 1942, 1

■ **Втора декада од 11 век Василиј Втори ги пали дворците на Самуил и Гаврил Радомир**

О ткако, според Јован Скилица, го напуштил Мосинопол и навлегол во Македонија, меѓу задачите што си ги поставил Василиј Втори, било со пожар да ги уништи и срамни со земјата дворците на цар Самуил и Гаврил Радомир во Битола.⁵²⁴

■ **Пожар во стара битолска населба**

О колу местото на денешната битолска црква „Св. Димитрија“, во предосманлискиот период се наоѓала мала христијанска богомола, која, според преданијата, од бројните цркви и манастири единствено само таа успеала да го преживее османлиското освојување. За сето време таму суштествувала мала христијанска енклава, која, според пописот од 1468 год., се викала Дабивив, според името на тогашниот маалски првенец.⁵²⁵

524. Бранко Панов, „Средновековна Македонија“, том трети, „Мисла“, Скопје, 1985, 623; Стјепан Антољак, Исто, 541

525. Д-р Александар Стерјовски, „Постоеле ли населби „Варош“ и „Подградец“ во Битола“, „Битола низ вековите“, 1, Факултет за учители и воспитувачи – Битола, Битола, 1998, 39-47

Во археолошките истражувања што ги направи Гордана Филиповска – Лазаревска откриено беше дека „силен ѝожар ја уништил оваа населба,“⁵²⁶, а дали тоа се случи пред или при османлиското освојување на Битола, допрва ќе треба да се разоткрива.

1639

Голем пожар

„Во нашиот град се случи голем пожар“.⁵²⁷

Заради пожаров повеќето абациии од битолската чаршија се беа разбегале, па самарџиите на нивно место започнаа да продаваат аба. Високата порта интервенираше да се востанови старата состојба и враќањето на абациите.⁵²⁸ Во пожаров настрада и објект од вакафот „Насух Кетхуда“.⁵²⁹

Неколку години подоцна голем пожар се случи и во Велес, при што, како што известува Едвард Браун, кој го доживеал, „ѝоголем дел од градоѝ изгоре“.⁵³⁰ Скоро во исто време, заради пожарот во Солун, Евреите, традиционалните изработувачи на чоја за јаничарите, го напуштиле градот и се преселиле во

526. Гордана Филиповска Лазаревска, „Археолошки наоди од црквата Свети Димитрија во Битола“, „Битола низ вековите“, 4, Факултет за учители и воспитувачи-Битола, Битола, 2001, 22

527. „Турски документи за историјата на македонскиот народ“, том 3, 1969, с. 194, д. 269

528. Исто, 193, д. 268, Исто, 203, д. 279

529. Исто, 204, д. 280

530. А. Матковски и П. Ангелакова, „Патувањето на Едвард Браун низ Македонија (1669 г.)“, „Историја“, год. VI, бр. 1, Скопје, 1970, 137

други градови. Султанската наредба од април 1640 год. требало да ги врати назад и да ги принуди да продолжат со работата.⁵³¹

■ 1671

Пожар во Јени амам

„Хаџи Мехмед ага, мутевалија на вакафот „Бали војвода“ во Битола, пред Шеријатскиот суд во Битола, изјавува: „ Од имотите на спомнатиот вакаф една бања под име „Јени амам“ е оштетен од пожар и треба да се изврши поправка. Го молам судот да испрати стручни лица за оценка и да ги утврдат трошоците потребни за поправката. Стручните лица изјавиле дека е потребна сума од 26.500 акчиња“.⁵³²

■ 1750

Пожар во индивидуална куќа

(Се бара наредба) „да му забрани на Осман ага да ја вознемирува малолетната Фатима и да му ја плати куќата што изгорела, а во која таа живеела“.⁵³³

■ 1760

Пожар во џамија

„Вакафнаме. – Румелискииот валија Мехмед паша увакуфува 800 еседи гроша за да се даваат под лихва со

⁵³¹. Д-р Александар Стојановски, „Градовите на Македонија од крајот на XIV до XVII век“, „Институт за национална историја“, Скопје, 1981, 119

⁵³². Сиџил бр. 21, 1671, мај 10, бр. 242

⁵³³. Сиџил бр. 52, 1750, февруари 8, бр. 109

15%. Од лихвата што ќе се добива нека се плаќаат службениците на џамијата во маалото Јакуб Бег која била изгорена и сега тој ја обновил“.⁵³⁴

■ 1775

Пожар во Сарајот и во други објекти

„По повод некој пожар, покрај други згради, изгоре и Валијатската порта“.

Заменивајќи ја во 1751 год. Софија, Битола станува управно место за Румелискиот ејалет, во кој ќе се концентрира огромна воена и административна власт. Дел се сместува во постоечката Валијатска порта (зграда), која се наоѓала покрај Драгорот, на местото каде што сега се Судот и Општината.

Големиот пожар, што ќе уништи поголем дел од Битола во 1775 год., ја зафати и ја уништи и Портата. Бидејќи обновата била скап проект, а Битола и Битолско не биле во можност целосно да ги покријат трошоците, во 1776 год., по наредба од султанот Абдулахамид Први, 73.500 гроша, односно една половина од нив паднале на товар на останатите кази.⁵³⁵

Резиденцијава ќе настрада уште неколку пати повторно од пожар, од кои еден се случил и во 1803 год.⁵³⁶ Од корен била обновена во 1819 год. и притоа потрошени биле огромни средства, во вкупен износ од 197.749 гроша.⁵³⁷

⁵³⁴. Сицил бр. 55, 1760, ноември 4, бр. 120

⁵³⁵. Сицил бр. 61, 1776, меѓу 24 септември и 4 октомври, бр. 114

⁵³⁶. „Турски документи за македонската историја“, 2, 1803-1807, 15-18

⁵³⁷. „Турски документи за македонската историја“, 4, 1818-1827, 21-22

■ 1806

Голем подметнат пожар

Одметнатиот кајмакам Осман беј, заедно со својата разбојничка дружина, во 1806 год. ги ограбил и ги запалил битолската чаршија, пазарот и неколку дуќани, со што самоиницијативно застапа против власта. На неговото место наскоро од престолнината биле поставени и нов ајан (првенец) и нов кајмакам.⁵³⁸ Со султанска наредба во врска со случајов од населението се барало висок степен одговорност, од властите заштита на рајата, злосторниците да се фатат и украдената стока да им се врати на ограбените.⁵³⁹

Подметнувањата пожари заради грабежи, инаку, во Османлиската Империја биле честа појава. Хроничарот Абеси од 18-от век говори дека јаничарите во Истанбул биле најпознатите пиромани, а поводите им биле најразлични: незадоволство од големиот везир, отпор да се замине во војна, а грабежите останале за сето време најзначајните.⁵⁴⁰ Најомилени цели, притоа, им биле – еврејските куќи, што ги натерало Евреите дрвената граѓа при обновите или во новите градби да ја заменуваат со тврд материјал.⁵⁴¹

Подметнати палежи, се разбира, имало и од други причини.

Жителите од селото Подмоле си ги запалиле сопствените куќи за да изразат протест заради преопто-

⁵³⁸. Сицил бр. 82, 1806, меѓу 23 октомври и 1 ноември, бр. 57

⁵³⁹. Сицил, бр. 15, бр. 55, бр. 57, бр. 58

⁵⁴⁰. „Румелийски делници и празници“, 124-125

⁵⁴¹. „Балаканот во делата на странските патописци“, 1, 1402-1657...290

вареност со даноци и со долгови, а пред да решат да избегаат во други подрачја.⁵⁴² Нешто слично се случило и во 1828 год. кога земјоделци го потпалиле пашиштето во Битола⁵⁴³. Еден поединец, пак, си ја потпалил плевната „со цел дујло да ја најлашти“,⁵⁴⁴ други им ги палеле плевните и копите со сено на соседите за да им се одмаздат за навреда или од некоја друга причина итн.

Во 1867 год. од подметнат пожар од разбојници – Албанци 6 или 7 села во Битолско целосно биле пеплосани.⁵⁴⁵

Кога виновниците за пожарите не можеле да се откријат, според старото строго правило, вината паѓала врз селото, маалото или врз оној во чиј дом или дуќан била забележана првата искра.⁵⁴⁶

■ 1826

Повторен пожар во Сарајот

„Гроша 21899 1/2. Бидејќи минатата година, по божја промисла, државниот сарај, резервиран за високите валии, изгоре и не е погоден за стан, за ќересте, шајки и други трошоци за собите што се сидаат одново; за мебел набавен за спомнатите соби – 4187 1/2“.

542. Сицил бр. 19, без датум, бр. 154

543. Сицил бр. 98, 1828, јуни 2, бр. 40

544. Сицил бр. 197, 1841, декември 29, бр. 315

545. К. О. О., „Турција“, бр. 31, 28 јануарий 1867

546. Сицил бр. 107, 1842, јануари 28, бр. 314

Овој, трет валијатски сарај, кој настрада во пожар во 1826 год. обновен е следната година, при што биле потрошени 21.899 1/2 гроша, од кои само за мебел биле издвоени 4187 1/2 гроша.⁵⁴⁷

■ **1834** (лето)

Катастрофален пожар

*„По извршениот увид на изгорените дуќани од страна на управата е констатирано следното: Сè додека не се изградат дуќаните и ановите, да не се земаат дневни давачки, додека со другите такси да се работи како и порано. Потврдените тефтери од пописот да се испратат во воената благајна во Истанбул“.*⁵⁴⁸

Пожарот избувнал случајно во дел од чаршијата познат како Кај јорганџиите, а вината, според преданијата, била во офицер на турската армија, кој дошол во дуќан да купи јорган и кој, додека се договарал за цената, се обидел да запали цигара. Искрата од белутракот паднала врз лесно запаливиот памук, предизвикала пламен, кој го зафати дрвениот дуќан, потоа и соседните дуќани, на крајот и лесно запаливата дрвена чаршија. Испаничените дуќанџии, наместо да се вклучат во битка со него, започнале набрзина да изнесуваат од дуќаните што можело да се спаси, со што му овозможиле на огнот брзо да напредува и да се шири. Набргу целата чаршија од левиот брег на Драгорот вивнала во огромен пламен кој се извишил

⁵⁴⁷. „Турски документи за македонската историја“, 5, 1827-1837, 35-37

⁵⁴⁸. Сиџил бр. 102, 1834, август, прва декада, бр. 71

до небото, осветлувајќи го просторот надалеку и кој продолжил да господари преку ноќта и во следните денови. Се смирил конечно дури откако го проголтал и последниот дуќан.

Следните денови упропастените дуќанци се обиделе да ја продолжат работата со организирање импровизирана чаршија врз реката Драгор, каде врз штици и талпи подигнале времени дуќани, правејќи напори истовремено и за обновување на уништените дуќани.⁵⁴⁹

Заради зголемената побарувачка на градежни и други материјали се јави нивно енормно поскапување, па со наредба од 5 јули 1834 год. власта се обиде да стави ред во ценовниот шок.⁵⁵⁰

■ **1836** (20 мај)

Основање противпожарна служба

„До истакнатиот во Шеријатот благодетелниот господин, кадијата на град Битола – да му се умножи благодетелноста, и до славните меѓу еднаквите и другарите: војводата, видните граѓани и градските службеници - да им се умножи вредноста, се соопштува: Во случај на појава, не дај боже, на пожар во градот, неопходно е потребно да се постави стручна послуга, за да работи со противпожарната пумпа. За шеф на Противпожарната се назначува Хаџи..., за трубач Глигор, за старешина на послугата Коста и со нив тринаесет лица од рајата. За вршење на оваа служба од страна на градот да се

549. Браќа Константинови, „Противпожарната служба во Битола“, „Битолски противпожарен сојуз“, Битола, 1964, 20

550. „Турски документи за македонската историја, 5, 1827-1839, 80

определи месечна плата по десет гроша за секој човек. Според тоа, вие, спомнатите, до кои се упатува оваа повелба, да знаете дека овие петнаесетмина од рајата се поставени за пожарникари кои, по потреба, ќе ја вршат поверената им должност и од страна на вашиот град да им се исплатува по десет гроша месечно, за потврда на кое од Диванот на Румелија, Јанина, Делвино, Валона, Охрид, Елбасан, од Инспекторатот на дервените, се издава оваа повелба. Со помошта на бога кога ќе стигне, потребно е да работите и постапувате според повелбата и да се чувате и одбегнувате од спротивното“.⁵⁵¹

Големиот пожар што се случил две години претходно, серијата што следеле, како и пројавената хаотичност во борбата против ненадејната стихија, биле основните причини да се основа противпожарна служба во Битола. Наредбата дошла на 20 мај 1836 год. директно од румелискиот валија и бидејќи таа стана прва противпожарна служба во Македонија, 20 мај денес да се слави за Ден на противпожарната служба.

Екипата била снабдена со противпожарна пумпа, веројатно од западноевропско производство. Пожарникарите во градот биле познати како „пумпации“, но и како „јанганџии“ (јанган – тур. оган).⁵⁵²

Набргу, покрај оваа, биле формирани уште неколку други, сега од осигурителните компании, познати како „тајфи“. Ги организирале компаниите „Унион“, „Росија“, „Триесте“ и „Балкан“, кои во Битола имале

⁵⁵¹. Исто, 93

⁵⁵². Исто.....

исповстави и кои ги осигурувале домовите и дуќаните на граѓаните.

Во крајот на 19-от век со тајфата „Унион“ раководел Пепа Пишурика, додека чауши биле Панде Каранфиловски, Мише Пачареа и Јован Коње – мезеџија, а со тајфата на „Триесте“ раководел Франсуа, по сè Италијанец, а чауши биле Ѓорѓи Косето, Зубер Пелтако и Маху Асазо. Платата им била до една бела меџидија.

Покрај нив и Општината набргу се решила и набирила основни противпожарни средства, меѓу другите, буриња за вода, двоколки и др., но и двоцилиндрична пумпа со шмркови, канџи, секири и др.

Тајфиве биле сместени во поголема зграда, која се наоѓала во градскиот центар, во близината на Градскиот часовник.

Во 1869 год. била формирана и воена противпожарна служба од претседателот на Општината и од командантот на локалниот гарнизон Абдул Керим паша. Во 1871 год. таа интервенирала со две пумпи и во еден градски пожар.⁵⁵³

За известување на пожарот, според наредбата на командантот, се употребувал топ.⁵⁵⁴ Еднократниот истрел значел дека пожарот е од десната страна на Драгорот, двократниот – од левата.⁵⁵⁵

Првото доброволно противпожарно друштво во Битола формирано е во 1884 год.⁵⁵⁶

553. „Македонија“, бр. 36, 7. 09. 1871

554. Соња Христовска, „За пожар се јавувало со топовски истрел од Кале“, „Дневник“, Скопје, 12 април 2005, 23

555. Браќа Константинови, цит. дело, 26

556. Исто, 27

Во однос во противпожарната заштита, Битола за образец го имала Истанбул, во кој ваквата служба била востановена уште во 1613 год. Била составена од припадници на јаничарите, кои биле под команда на нивниот старешина, капудан башата. Одговорноста му била голема, зашто многу лесно можел да ја загуби главата доколку не се справел успешно со стихијата, а тоа го очекувало и сопственикот на објектот од каде почнал пожарот. Токму во 1613 год. се случил помал пожар во домот на истанбулски готвач, кој, за жал, набргу ги зафатил и околните објекти. Готвачот бил прогласен за виновник и бил обесен.⁵⁵⁷

■ 1837

Локален пожар

*„Џамијата и седум дуќани – вакафски кои изгореа, по обновувањето повторно се увакуфуваат. Се наоѓале кај Сарачката Чаршија во Битола...“.*⁵⁵⁸

Во пописот од 1837/1838 год. се говори и за два изгорени дуќани од вакафот на Сунгур чауш беј, од кои, во едниот се извршувала самарџиска дејност.⁵⁵⁹

557. „Балканот во делата на странските патописци во времето на турското владеење (јаничари, хареми, робови), 1, 1402-1657, 290

558. Сицил бр. 103, април 11, бр. 214

559. „Турски документи за историјата на Македонија, Пописи од 19-иот век“, книга прва, „Архив на Македонија“, „Матица македонска“, Скопје, 1996, 171, 172

■ **1847** (зима)

Пожар во Грчкото училиште

*„Но в това училиште будучи ноште сја чинеха прекоестественни завети и дојми от цинцарските деца, не внимајки сја училиштето и изгоре в пепел...“.*⁵⁶⁰

Во времето кога било подигнато, училиштево важело за едно од највелелепните и најдобрите школски наменски згради во Османлиската Империја. Не само што стана градски градежен украс, прерасна и во значаен просветно–културен центар. Во почетокот биле ангажирани да работат тројца учители кои први почнаа да го воведуваат новиот, взаимноучителски метод, а богатата библиотека била духовно хранилиште и центар од каде ќе зрачи литературната реч. Групата млади грчки патриоти, кои се подготвувале оттука да почнат да го уриваат режимот, биле откриени и имале тешка и трагична судбина.

■ **1863** (4 август)

Голем пожар

„Ние се надевавме, како што малку пред нашето доаѓање успеавме да чуеме, дека ќе го најдеме Манастир во урнатини од пожар, но не беше така. На главните градски домови никаде немаше трага од пожар, а изгорениот дел, речиси една третина од пазарот, ни покажуваше само глетка на вредна работа, каде што жителите се трудеа на местото од старите дуќанчиња да подигнат нови. Штетата, главно, се завршила на овие

⁵⁶⁰. Јордан Хаџи Константинов–Џинот, цит. дело, 63

градби, бидејќи пожарот се случил токму таму и тоа кога пазарот е во Прилеп, па најголемиот дел од стоката на Манастир била таму однесена“.⁵⁶¹

Пожаров, кој имал големи размери, првин се јавил во дел од чаршијата, се прошири и врз станбени-те згради од левата страна од реката Драгор, во северниот дел. Траел неколку дена и за сето време бил проследен од панични извици, пукот од пушки, топови и од свона.

Причините не се познати. Шпекулацијата велела дека бил подметнат по налог на тогашниот валија, а со цел да се физиомира чаршијата современо, односно дрвените и трошни дуќани да се заменат со објекти од цврста градба. Така и бидна, веднаш по пожарот започнаа да се подигаат денешните маази од камен и тула, што дало поводи за потхранување на шпекулацијата.

Според Мехмед Тевфик, пожарот започнал од една меана во близината на тогашната пошта (денес спроти Општината на градот) и дека беснеел 12 часа.⁵⁶²

Една дописка од Битола од ова време говори дека во него „изгоре сејќа чаршија“⁵⁶³, а статистиката тврди дека биле уништени 1.880 дуќани и 1.230 куќи, главно, околу жариштето. Биле уништени или оштетени многу згради и дуќани од вакафите на Кади Махмуд ефенди, Хаџи Махмуд беј, Сунгур чауш беј, Шахзаде хатун и др.⁵⁶⁴ Оштетен бил и дел од „Исхакие“, како

561. „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1864, 650

562. Мехмед Тевфик, цит. дело, 210

563. „Съветникъ“, бр. 17, 24 јуни 1864

564. Сиџил бр. 131, 1864, август 14, бр. 89

и медресата од истата џамија.⁵⁶⁵ Дуќанот на браќата Јанакија, Јоше и Доне, синови на Васил и Ружа, што се наоѓал пред џамијата, изгорел до темел⁵⁶⁶, изгорела и „Сунгур чауш џамијата“, како и објектите во нејзиниот двор (мектебот и медресата).⁵⁶⁷

По пожарот останале бројни празни плацеви, кои набргу се понудиле на продажба. Еден се продал во Влашката чаршија⁵⁶⁸, други продале многу Евреи, меѓу кои биле Маси⁵⁶⁹, Јосиф⁵⁷⁰, Давид, син на Аврам и многу други. Последниов плац за 4.000 гроша го купил некој си Абдулкерим.⁵⁷¹ Плацеви продавале и доста Османлии, Евреинот Исак, на пример, за цена од 9.000 гроша на лицитација во Шеријатскиот суд беше купил еден.⁵⁷²

Ваквите купо–продажби продолжиле и во годините што следат што говори дека обновата на чаршијата и на градот одела доста бавно. Два плаца од изгорените дуќани Кај Сарачите во 1869 год. продал учителот Шериф ефенди, син на Абди од Кара Табак Маало, а купувач за 26.500 гроша бил христијанинот Костаки, син на Јаков, од Фируз Беј Маало.⁵⁷³

Покрај овој, пожари имало и други, помали и единечни. Во еден настрадала сапунџиската работилни-

565. Исто, 1864, октомври 10, бр. 89

566. Сицил бр. 127/2, 1864, јануари 7, бр. 387

567. Сицил бр. 131, 1864, октомври 3, бр. 89, Исто, 1865, април 8, бр. 133

568. Сицил бр. 127/2, 1865, ноември 4, бр. 402

569. Сицил бр. 127, 1863, октомври 24, бр. 179

570. Исто, октомври 28, бр. 180

571. Сицил бр. 127, 1863 октомври 28, бр. 183

572. Сицил бр. 127, 1963, ноември 11, бр. 192

573. Сицил бр. 136/2, 1869, јули 4, бр. 474

ца, увакуфена од Шабан ефенди.⁵⁷⁴ Од еден купо–продажен документ од 1896 год. се дознава дека изгорел дуќан и пред Старата џамија.⁵⁷⁵

И така, како резиме, ако Рим го памети пожарот од 64 година, Лондон од 1666 год. Сантјаго де Чиле од 1863 год.⁵⁷⁶, Битола како најголем го имала токму овој, од 4 август 1863 год.

■ 1871 (25 август)

Изгорени 110 дуќани

*„На 25 о. м., во неделата навечер, околу 2 часот, избувна пожар во касапниците спроти Пипер ан и во рок од два часа ги стопи и ги пресврте во пепел 110 дуќани. Загубата на изгорените стоки во дуќаните се качува на 1550 лири“.*⁵⁷⁷

Прчина за така брзиот катастрофален налет на огнот била неорганизираноста на противпожарната служба. Еден дел од војската, чие задолжение било да интервенира и во вакви неприлики, пред неколку дена беше заминала од Битола за Албанија, а двете пумпи пристигнале на местото на пожарот кога половина од дуќаните веќе беа пеплосани, а и едната од нив не можела ниту „20 грама вода да исфрли“, зашто цревото сосема ѝ било ископинато.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴. Сицил бр. 127/2, 1863, април 16, бр. 508

⁵⁷⁵. Сицил бр. 136/2, 1896, јули 2, бр. 485

⁵⁷⁶. Благојче Крстевски, „**Пожари**“, „Утрински весник“, Скопје, 30 март 2005, 28

⁵⁷⁷. „Македонија“, бр. 36, 7 септември 1871

⁵⁷⁸. Исто

■ **1889** (лето)

Изгореа касапските дуќани

„Кон западната страна од двете страни од драгорската улица има трговски дуќани. Еден голем пожар ова лето помогна многу да се продолжи улицата. Изгореа еден цел ред касапски дуќани покрај реката и на нивно место сега е широка улица“.⁵⁷⁹

Пожарот се случи во време кога се изведувала градбата на кејовите покрај Драгорот, кои, веќе беа готови до половината од трасата, оттаму и горната претпоставка дека пожарот бил подметнат.

■ **1909** (14 февруари)

Пожар во Француската мисија и конзулат

„Мисијата и конзулатот изгореа. Целиот мебел загубен“.⁵⁸⁰

Ова е дел од телеграма што Лусиен Пруа му ја испрати на својот претпоставен. Истиот ден напиша и писмо во кое подетално ги објасни и размерите и штетата од пожарот. Соопшти дека, покрај што изгорела куќата во која живеел, пламнала и соседната куќа, а оттаму пожарот се префрлил и врз објектот на конзулатот. Човечки жртви немало (неколку дена подоцна од последици на задушнување почина Дупуа), но затоа, пак *„нашата црква, нашата библиотеќа, нашиот мебел, сè изгоре. Јас можев да ги сѝсам само*

⁵⁷⁹. Аноним, „Битољско, Преспа и Охридско“, 2

⁵⁸⁰. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 196

нашиите архиви, свештаиња иричесна“, пишува тој.⁵⁸¹ Изгорела и скапата и со многу ретки книги библиотека на Жан Клод Фавејриал.⁵⁸²

■ 1913

Буриња за пожар

„Вангел Тама бара Општината да му исплати 2.400 динари за поправка на бурињата за пожар. Решено е: да му се исплати кога ќе има (пари)“.⁵⁸³

Во 1912 год. се јави голем пожар, кој уништи комплекс објекти на просторот меѓу Камен Мост и денешниот дом на Армијата, во кој, за среќа, човечки жртви немало. Во гаснењето учествувала Противпожарната служба, членовите на Доброволното противпожарно друштво, војската и загрозените граѓани.⁵⁸⁴

Од билансот на Општината за месец март 1914 год. се гледа дека за Противпожарната чета биле предвидени 580 динари донации⁵⁸⁵, а се открива и структурата на чета, која имала: старешина и десет пожарникари. Старешината земал плата во висина од 1.800 динари, а пожарникарите – по 720 динари. За набавка на буриња и за други материјали, потребни за извршување на дејноста, биле предвидени 8.000 динари.⁵⁸⁶

581. Исто, 197

582. Артур Друлез, цит. дело, 55

583. „Наша Општина и њен рад“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 4, Битољ, 27 јануар 1913, 4

584. Браќа Константинови, цит. дело, 33

585. „Биланс“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 47, Битољ, 8 мај 1914, 3

586. „Буџет Општине града Битоља за 1914 год.“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 49, Битољ, 23 мај 1914, 4

■ **1915** (1 и 2 декември)

Неколку пожари

„Нокта меѓу 1 и 2 декември требаше да замине и српската власт. Неколку пожари, проследени со грабеж, избувнаа на неколку страни. Француските, руските и англиските конзули го беа напуштиле градот; браќата маристи, исто така; од Французите во Битола остана само господинот Бержеро, свештеник на мисијата, еден помошник на бискупот и милосрдните сестри“.⁵⁸⁷

■ **1916** (19 ноември)

Пожар во Белата и Црвената касарна

„Кон 3 часот наутро, пожарот откај касарните земаше толкави размери, што изгледаше дека целиот град ќе изгори; топлината се пробиваше дури до становите, а страшниот ветер го ширеше пламенот, па најпрво имаше искри, а потоа големи пламеници минуваа над нашата куќа и паѓаа врз огромниот куп слама што ги допираше нашите ѕидови. Набрзина сите сестри што се на работа ја покриваа сламата со влажни чаршафи, но многу се надеваа во заштитата на пречиста Марија“.⁵⁸⁸

Касарните, очекувано, станале маркантна цел за непријателските проектили во катадневните ништења во Првата светска војна. На 12 декември 1916 год. неколку ја погодија и ја оштетија⁵⁸⁹, на 18 август

587. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 207

588. Исто, 220-221

589. Д-р Никола Сотировски, цит. статија, 12 декември 1916

1918 год. околу Црвената касарна паднаа дури 693 проектили.⁵⁹⁰

Страдал и градот. Понекогаш врз него за еден ден паѓаа и по 2.000 гранати од разни калибри и со различна разорна моќ, некои беа и запаливи, па оттаму и известувањата „Градот гори“ или „Пожарот го опфаќа градот сè повеќе“, станаа вообичаени и катадневни.

■ **1917 (23 март)**

Совладан пожар

„Околу 22 часот о. м. при бомбардирањето на Битола пламна пожар, потсилен од силен ветер, зафати повеќе куќи. Со енергична акција на членот на квартот Драгорски, г. Богољуб Марковиќ, и на неговите помошници, пожарот е локализиран и е ставен под контрола. Се верува дека пожарот е предизвикан од запалива смеса“.⁵⁹¹

Противпожарната чета во ова време била добро организирана и во повеќето случаи успешно се справувала со пожарите. Извештаи со забелешки дека: „... се њојави њожар во истѡчниот дел од градоѡт и истѡт ѡ е угасен“⁵⁹², можат да се прочитаат почесто во документите кои се однесуваат на Првата светска војна.

⁵⁹⁰. Исто, 16 август 1918 год.

⁵⁹¹. Исто, 23 март 1917

⁵⁹². Исто, 11 ноември 1917

■ **1917** (15 август)

Запаливи гранати

„Утрово пристигна вест од еден воен свештеник дека Битола била разурната од илјадници запаливи гранати, фрлени од страна на непријателот на 15 август“.⁵⁹³

Запаливите гранати правеле пустош и бришеле сè што случајно останало неразурнато од обичното бомбардирање со разорните гранати. На 19 април 1917 год., се соопштува дека во: *„Последниџе 24 часа врз градоџи љагнаа 58 љроеќџили од разни калибри, меѓу кои имало и заљаливи“*.⁵⁹⁴ *„Со нив е љредизвикан огромен љожар“*, стои во друг извештај.⁵⁹⁵ Противпожарната служба, и покрај сиот напор и увежбаност, била скоро немоќна да излезе накрај во ваквите случаи, па читаме: *„Пожароџи унишџи сѐ“*.⁵⁹⁶

■ **1923** (18 март)

Пожар во три дуќани

„На самиот ден на изборите, 18 март вечерта, кога овдешните граѓани, собрани во одделни кафеани, со неавтоза ги исчекуваа резултатите од изборите, кои одделни курири ги носеа од гласачките места, се појави пожар во продавницата на Глигор Јошевиќ, на ул. „Карловачка“, бр.27. Ревољверските истрели на градските патроли и на жандарите беа го објавиле пожарот, но

593. Ѓорѓи Димовски, цит. статија, 227

594. Д-р Никола Сотировски, цит. статија, 19 април 1917

595. Исто, 18 август 1917

596. Ѓорѓи Димовски, цит. статија, 229

бидејќи истрелите беа во најнезгодното време, на денот на изборите, во 8 1/4 часот вечерта, оправдан е за стравот на граѓаните од сериозни случувања. Бидејќи веднаш е објавено дека се работи само за пожар, невозните духови се успокоија, враќајќи им се на коментарите на резултатите од изборите“.⁵⁹⁷

Пожарот првин се јавил во продавницата за леблебии и ореви на Глигор Јошевиќ, од каде се пресели и во соседниот дуќан на Нахман и Исак Бесале, како и во една магаза, сите сопственост на Еврејската општина. Во гаснењето учествуваа пожарници, граѓани и претставници на осигурителните друштва, кои успеаја да спасат дел од стоката. Осигурителното друштво „Триглав“, преку својот инспектор Влад. Бублин, целосно ја исплати штетата.⁵⁹⁸

■ **1923** (март)

Противпожарната чета

„...напоменуваме дека првата грижа на Општината е да формира регуларна противпожарна чета и истата да ја снабди со потребен број пумпи во исправна состојба, како би можеле во случај на пожар да се заштити имотот на граѓаните, кои единствената и прва помош ја очекуваат од својата Општина“.⁵⁹⁹

597. „**Велики пожар у Битољу**“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 8, Битољ, 25 марта 1923, 3

598. „**Исплата штете од пожара**“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 9, Битољ, 1 април 1923, 3

599. „**Обезбедување од пожара**“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. Битољ, 25 марта 1923, 1

„Регуларна *п*ројтивпџарна четџа“, значи комплетна и оспособена противпџарна четџа за борба против огнените стихии. Во 1923 год. таа тоа не е, во 1924 год. има старешина, 4 постојано вработени пџарникари и 4 хонорарци.⁶⁰⁰ Следната година составот е променет за еден вработен – шофер⁶⁰¹, како што е и во 1926 год.⁶⁰² Во 1927 год. бројот на шоферите се зголемува за уште еден, а има и 14 пџарникари.⁶⁰³ Шофери се Љубомир Лазаревиќ, а негов помошник е Алекса Трајковиќ.⁶⁰⁴ Во 1939 год., според Законот за организација на противпџарните служби, чл. 28 и 29, Професионалната и Доброволната противпџарна служба се спојуваат во една организација.⁶⁰⁵ Во четата владеела строга дисциплина, па за нарушувачите следувале драконски казни, помошникот Алекса Трајковиќ, кој една ноќ не дошол на редовно дежурство, веднаш бил отстранет од работа.⁶⁰⁶ Преку денот шоферите дежурале обајцата, преку ноќта останувал еден.

За Противпџарната служба во општинскиот буџет од 1925 год. биле предвидени 50.000 динари расходи⁶⁰⁷, следната година средствата се намалиле на 48.103.07 динари⁶⁰⁸, а со цел осовременување на служ-

600. Книга бр. 15, 22 март 1924, т. 6

601. Книга бр. 15, 10 јули 1925, т. 1

602. Книга бр. 15, 28 мај 1926, т. 13

603. Книга бр. 16, 16 февруари 1927, т. 13

604. Град. поглаварство, Кутија 3....2/1, 17 март 1929; Кутија бр. 31, 28 март

605. Книга бр. 67, 20 јули 1939, т. 32

606. Град. поглаварство, Кутија 3/ 1, 17 март 1929

607. Книга бр. 15, 9 јули 1925, т. 1

608. Град. поглав. Кутија 1, АЕ 12, Годишна пресметка за 1926 год.

бата, во 1924 год. им се додадени дополнителни 20.000 динари за набавка на справи за гасење и за основни противпожарни средства.⁶⁰⁹ Во 1926 год. биле предвидени 70.000 динари, но биле издвоени само 36.419 динари.⁶¹⁰ Темелна обнова на противпожарниот автомобил, која чинела 9.000 динари, извршена е во 1927 год.⁶¹¹, а во 1928 год. таквата интервенција ја чинела Општината 39.300 динари.⁶¹² Истата година било одлучено за 140.000 динари да се набави и моторна прскалица за улиците за летните месеци, која, по потреба, можела да се ангажира и во гаснење на пожари.⁶¹³ Била од марката ФИАТ 603 тип АЈ и чинела по скапо од планираните средства, чинела 200.000 динари и во Битола пристигнала во 1928 год.⁶¹⁴ За резервни делови за автомобилот и за прскалицата потрошени биле дополнителни средства, за автомобилот 12.027, а за прскалицата 7.673 динари.⁶¹⁵

Грижата за справите, за средствата и за проширување на нивниот асортиман, исто така, била константна. Во 1927 год. биле набавени 400 метри платнено црево, со 20 пара муфони за спојување на деловите на деловите од цревото, во висина од 37.280 динари.⁶¹⁶ За да можат послободно да излегуваат автомобилите

⁶⁰⁹. Книга 15, 21 март 1924, т. 11

⁶¹⁰. Град. поглав. Кутија 1 АЕ 12, Годишна пресметка за 1926 год.

⁶¹¹. Книга бр. 16, 8 јуни 1927, т. 4

⁶¹². Книга бр. 18, 17 февруари 1928, т. 6

⁶¹³. Книга бр. 16, 23 септември 1927, т. 2

⁶¹⁴. Книга бр. 18, 25 март 1928, т. 1

⁶¹⁵. Книга бр. 24, 31 октомври 1930, т. 6

⁶¹⁶. Книга 16, 18 јули 1927, т. 1

од гаражата, во 1928 год., се прошируваат вратите и се трошат дополнителни 7445,50 динари.⁶¹⁷

Голема сензација во Битола предизвика презентацијата на новите рачни апарати за брзо гаснење пожар. На платото пред Црвената касарна, на 22 јули 1923 год., застапници на загрепска фабрика на вакви апарати од Скопје, пред воодушевените граѓани и претставници од власта и од војската демонстрираа и успеаја да ги убедат дека за помали пожари тие се мошне ефикасни.⁶¹⁸

Потребата од меѓуградска еснафска соработка на овие здруженија била неопходна, па во крајот на 1933 год. во Скопје била одржана основачка конференција на сите противпожарни служби од Вардарска Бановина и со тоа се заокружи еден долг процес од развојот на оваа служба.⁶¹⁹

■ 1923 (21 март)

Осигурителните друштва и пожарите

*„Здружениеито на агентите на осигурителните друштва во Битола, по иницијатива на г. Михајло Мацали, овдешен, ја предаде долната понуда во Битолската општина во која ја презентира потребата од заштита на градот од поголеми штети произлезени од евентуални пожари, а без потребни средства за гаснење“.*⁶²⁰

617. Книга 16, 1 март 1928, т. 2

618. „Нови апарати за гашење пожара“, „Битошки трговински гласник“, г. I, бр. 25, 3

619. „Оснивачка скупштина Ватрогасне заједнице Вардарске бановине“, „Вардар“, Скопје, 9 децембар 1933, 4

620. „Обезбедување од пожара“, цит. статија

Меѓу двете светски војни во Битола работеа поприличен број осигурителни друштва, меѓу кои имало и неколку странски. Најпознати биле „Nord British Merkantil“, „Royal Exchange“, обете за осигурување од пожар и „Victoria“, за осигурување живот.⁶²¹ Домашни биле: „Унион“ (застапник М. Фараџи и С-о), „Сава“ (застапник М. Маџалис), „Србија“ (застапник С. Нахама), „Ла национал“ (застапник Браќа Хаџи Коста), „Славија“ (застапник П. Тодоровиќ), „Триглав“ (застапник Ж. Арије), „Шумадија“ (застапник П. Јовановиќ) и „Адрија“ (застапник М. Биретас).⁶²²

Некои од агенцииве имале и противпожарни екипи, а штетите ги надоместувале откако ќе се утврделе причините и висината на истите. По пожарот на 18 март 1923 год., што му се случил на Нахман Баџале-ла, му биле исплатени 30.000, а на Глиигор Јошевиќ – 20.000 динари и истите паднале на товар на осигурителното друштво „Триглав“. Оштетата се однесувала само за изгорената стока, не и за опожарените дуќани, зашто не биле осигурени.⁶²³

■ 1925 (6 јули)

Пожар го уништи затворот

Османскиот Централен затвор, кој со дел остана употреблив и по Првата светска војна, а кој не-

621. Трајче Грујоски, „Битола, дејство на основните фактори врз општествено-економскиот развој“ (докторска дисертација), ДНУ-Битола, 1971, 90

622. Исто

623. „Велики пожар у Битољу“, цит. статија

когаш бил еден од најголемите во овој дел на Отоманската Империја и во кој темничеа многу преродбеници (Димитрија Миладинов, Џинот и др.), но и родољупци (Д. Груев, Ал. Турунцев и др.), настрада во пожар што започна невино, во просторијата каде затворениците го переле вешот. Почетокот бил во 10 часот претпладне. Можел да се изгасне, но заради силниот ветер, пристапот на затворениците и на другите што се обидуваа да го стават под контрола не дозволи да се спаси објектот. Ако се придодаде дека лошо организираната антипожарна служба многу доцна дојде и неефикасно реагираше, за него веќе немало спас. За среќа, иако високите пламени јазици ја застрашија поблиската околина и можеа да се видат и оддалеку, човечки жртви немало.⁶²⁴

■ **1932** (19 јуни)

Пожар во кондиторска фабрика

„Нокеска околу 2 часот, во глуво доба, кога градот спиеше во мртов сон, ненадејно се појави пожар во Фабриката за бомбони „Кандит К. Д.“, на булеварот „Престононаследник Александар“ бр. 124“.

Фабриката била формирана 15-тина дена претходно, а нејзини сопственици, со цел да не си конкурираат меѓусебно, станале Петар Герасимовиќ, Ставре Гиниќ и Наум Симјановиќ. Огнот се јави во горните простории на работилницата, онаму каде што се наоѓал шеќерот, но набргу, заради брзорастечкиот

⁶²⁴. „Вести из Битоља и околине“, „Јужна звезда, г. IV, бр. 152 (22), Битољ, 11 јула 1925, 2

оган, го зафати и магацинот од другата страна на улицата. Благодарение на тоа што фабриката се наоѓала до реката Драгор, па противпожарната служба имала доволно вода за гаснење, пожарот успешно бил совладан. Фабриката не била осигурена, освен работилницата на Гиниќ. Сопственикот на објектот, Мита Ѓорѓевиќ, токму тие денови се подготвувал да го осигура истиот во некое осигурително здружение. Штетата изнесувала околу 400.000 динари.⁶²⁵

■ **1936** (10 февруари)

Собрание на Доброволното противпожарно друштво

*„Во салата на Градскиот театар вчера во Битола одржано е годишно собрание на месниот одбор на Доброволното противпожарно друштво“.*⁶²⁶

Годишниот извештај на собранието, на кое присуствувале видни личности од градот, претседателот на Општината, Драгиќ Пауновиќ, генералот Димитријевиќ и др., го поднесе претседателот на друштвото, инж. Данило Бомболовиќ. И годишниот извештај и извештајот на благајникот, по дискусијата, биле прифатени. Старата управа, со истиот претседател и скоро со сите поранешни членови, биле реизбрани.⁶²⁷

⁶²⁵. А., „Велики пожар у Битољу“, „Вардар“, Скопље, 19 јуни 1932, 10

⁶²⁶. „Добровољна ватрогасна чета у Битољу одржала је своју годишњу скупштину“, „Вардар“, Скопље, 12 февруари 1936, 2

⁶²⁷. Исто

■ 1939 (9 септември)

Пожар во хотелот „Босна“

„Претседателот го известува Градскиот одбор дека на ден 9 о. м. попладне изгоре горниот кат на општинскиот објект на ул „Крал Петар“ бр. 60 во кој биле сместени хотелот „Босна“ и Нижата женска гимназија. За пожарот надлежните власти водат истрага. Објектот е осигуран на сума од 750.000 динари. Друштвото ги испраќа своите органи за утврдување на штетите. Од страна на Општината за случајов е одреден градскиот инженер г. Методије Петковиќ, меѓутоа потребно е да му се придодадат и одреден број стручњаци. Градскиот одбор по разгледувањето на предметот одлучи за оваа цел да ги одреди одборниците г.г. Филип Михаилиди, Милош Пјаниќ, Илија Дарковиќ и д-р Александар Дума“.⁶²⁸

Хотелот „Босна“ бил подигнат во крајот на 19-от век од валијата Абдул Керим паша, а бил дел од комплексот во кој спаѓала и зградата на театарот. Пред Втората светска војна во дел од горниот кат била сместена Нижата женска гимназија. Причина за пожарот била неисправна и застарена електрична инсталација, а Осигурителното друштво ја призна оштетата само во висина од 334.000 динари.⁶²⁹

Урнатините, иако се наоѓаа во централното градско подрачје, останаа града слика цели шест години, а нивното расчистување започна во првата половина од 1946 год.⁶³⁰ Бидејќи амбиција на новата власт беше да

⁶²⁸. Книга бр. 67, 14 септември 1939, т. 1, 2.1.67.25/128

⁶²⁹. Исто, 2.1.67.28/135

⁶³⁰. Димче Грдано, „Комуналните задачи на градскиот народен одбор во Битола“, „Братство“, Битола, г. 1, бр. 23, 6 јуни 1946, 3

се облагороди овој дел од градот и да се подигне плоштад, прв во Битола, пред оној околу Градскиот часовник, акцијата започнала популистички, со доброволна работа на разни здруженија. Меѓу другите, работни денови дадоа и битолските професионални фотографи.⁶³¹

Сенка на акцијата фрли несреќата на работник, еден од расчистувачите, кого беше го поклопила мермерна балконска плоча. Несреќникот, кој остави четири малолетни деца и сопруга, наместо остана мртов.⁶³² Откако просторот беше расчистен, зградата на театарот излезе на ударен поглед.⁶³³

■ 1939 (пролет)

Пожар во Кино „Манаки“

Крајот на многу популарното Кино „Манаки“, кое се наоѓало во строгиот центар на градот, поточно на Широк Сокак (тогаш ул. „Крал Петар“ бр. 93), изгоре во ненадеен, но жесток пожар. Заедно со објектот, една велелепна и современа зграда за прикажување филмови, изгоре и скапата кино–апаратура и тоа беше причина фирмата „Манаки“ материјално да ликвидира и да прекине со кино–прикажувачката дејност, започната некаде во 1920 год.⁶³⁴

631. „Фотографчиите на доброволна работа“, „Братство“, Битола, г. 1, бр. 22, 30 мај 1946, 3

632. Усно соопштение на Ставре Мирчевски, кројач од Битола (22 април 1993)

633. „Зградата на Битолскиот театар се реновира“, „Братство“, Битола, г. 1, бр. 42, 18 октомври 1946, 2

634. Александар Крстевски–Кошка, „Киноснимателската и киноприкажувачката дејност на браќата Манаки“, Во: „Творештвото на браќата Манаки“, „Архив на Македонија“, „Матица македонска“, Скопје, 1996, 509

■ **1942** (20 јануари)

Пожар во индивидуални згради

„На 20 јануари околу 3 часот утрото во Битола избувна пожар каков, според размерите, не се памети во Битола“.

Заради неисправен оџак, пожарот избувна во домот на М. Крстев, кој се наоѓал од десната страна на реката Драгор (под денешното Музичко училиште), а во него живеел командирот на противпожарната служба Хр. Ив. Стоев. Бил од слаб, дрвен материјал, што било причина веднаш да вивне и да ги зафати и поблиските куќи, онаа на Инспекцијата за организација на професиите и домот на Исман х. Сулејманов. Противпожарната служба реагираше веднаш, но заради големиот студ, гаснењето било отежнато. Изгоре целата архива на Инспекцијата и покуќнината на командирот, како и дел од куќата на Сулејманов. Објектите не биле осигурани, а штетата се проценувала на околу 500.000 лева. Истрагата веднаш отпочнала со работа за утврдување на причините.⁶³⁵

■ **1942**

Противпожарната чета

„Во Битола непрекинато се вложуваат напори за подигање на противпожарната чета и за формирање противпожарни групи“.⁶³⁶

635. „Големъ пожаръ въ Битоля“, „Пелистерско ехо“, I, бр. 4, Битоля, 24 јануарий 1942, 1

636. „Пожарното дело въ Битоля“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 23, Битоля, 6 јуни 1942, 3

Постоечката противпожарна служба во Битола и по 6 април 1941 год. продолжи да ја извршува должноста сè до 15 август, кога е формирана друга од новите власти. Дел од стариот состав продолжи да работи, а оние што имале еврејско потекло биле отстранети од составот.⁶³⁷ Во месец јули 1942 год., под раководство на раководителот Христо Ив. Стоев, бил организиран првиот противпожарен курс за селски општински раководители за спасување на посевиите од пожари.⁶³⁸ По одржаниот курс, Стоев бил прекомандуван и заменет со Дончо Арсов. Националистичкиот однос не се рефлектирал само врз изборот на вработените, ами и во многу сегменти и во интервенциите. Следејќи ја државната политика на антисемитизам, се инсценирал пожар во прочуениот магацин за платнени производи на Барух Франко (Челебон) на 14 март 1942 год. и тој доживеа да биде оптужен за подметнувач.⁶³⁹

Од власта биле вложувани големи напори за организирање и на доброволни противпожарни чети, а за нивната подготовка биле организирани и неколку курсеви за совладување на вештините во гаснењето на пожарите.⁶⁴⁰

637. Браќа Константинови, цит. дело, 53

638. „Курсъ за пожарни ръководители“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 26, Битоля, 11 јули 1942, 3

639. „Единъ интересенъ пожаръ во Битоля“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 12, Битоля, 31 март 1942, 2

640. „Пожарното дело въ Битоля“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 23, Битоля, 6 јуни 1942, 3

■ 1346

Црна чума

„Толкава била заразата што живите не стигнуваа да ги закопаат мртвите“.

По Јустијановата чума (6 век), која била присутна и на овие подрачја, кога Словените во 586 год. го опседнуваа Солун, во 14 век се јави нова, т.н. црна чума. Во Европа пристигна од три правци: од монголските рамници преку Кипчака (татарска држава на Крим – 1346) го освои Цариград, другата од Индија преку Мала Азија и Балканот и третата преку Арабија, Египет, Магреб и Шпанија (1347). Во Нарбон (Франција) само за една недела умреле 30.000 луѓе. Фиренца изгуби 96.000 жители, Венеција – 100.000, во Падова дневно умираше од 200 до 400 луѓе, а во Париз и по 800. Во Норвешка некои подрачја останале сосема пусти. Умираше кралеви, кралици, премиери, министри, папи, кардинали и многу други великодостојници. Ако Европа во ова време броела околу 100.000.000 жители, населението од неа се намали најмалку за една четвртина.⁶⁴¹

⁶⁴¹. „Црна смрт (куга)«, „Вардар“, Скопје, 24 јули 1932, 3

Во 1348 год. и Солун и Серез се нашле во нејзините канци, но се прошетала и низ другите краишта на Македонија.⁶⁴² Барајќи спас, луѓето бегале во осамени и незаразени подрачја, најмногу во планините. Други, сметајќи дека дошол апокалиптичниот час, престанале да работат, се оддале на хедонистички живот, грабејќи што може да се грабне, кое Бокачо и неговиот „Декамерон“ најдобро го илустрираат.⁶⁴³

Чума се појавила и во 1368 год., кога добила и историски значења, зашто на Османлиите им овозможила полесно да стапнат на европско тло, освојувајќи ја Тракија.⁶⁴⁴ Чума, која го мачела Дубровник, регистрирана е во 1422 год., во 1439 год. го зафатила Рудник, а особено страшна била во 1456 год., кога од неа настрадале и Јан Хуњади и Иван Капистран.⁶⁴⁵ Во 1466 год. голема епидемија се појавила во Тесалија, од каде се проширила и низ Македонија и Тракија и преминала и на азиското тло.⁶⁴⁶ Следната година повторно го зела својот данок во Македонија и Тракија.⁶⁴⁷ Почнувајќи од 1480/81 год. косела, според летописните белешки, во времетраење од три години.⁶⁴⁸ Слично е и во вековите што следат. Во 1501 год. најпрвин дошла во североисточниот дел од Македонија, го за-

⁶⁴². Петар Бојаџиевски, цит. дело, 79

⁶⁴³. „Црна смрт (куга)“, „Вардар“, Скопје, 24 јули 1932, 3

⁶⁴⁴. Константин Јиричек, цит. дело, 148

⁶⁴⁵. Исто, 419

⁶⁴⁶. Франц Бабингер, „Мехмед Освајач и његово доба“, „Матица српска“, 1968, 215

⁶⁴⁷. Исто, 223

⁶⁴⁸. –. Сп. Радојчић, „Развојни лук српске књижевности“, Београд, 1965, 150-151

фатила Скопје, а се проширила и низ другите краишта.⁶⁴⁹ Во 1548 год., покрај во Солун, каде однела многу животи, регистрирана е и во Битола.⁶⁵⁰ На 17 септември 1685 год. покос направила во Лондон, кога починале 85.000 жители, а во Британија настрадало 20 отсто од населението. Последен пат забележана е во 2002 год. во САД.⁶⁵¹

■ 1546-1549

Домашен „лекар“

*„Еден турски лекар лекувал Евреин кој боледувал од слезина мерејќи ја неговата должина со хартија што ја ставил на стомакот. Измерената хартија ја ставил врз стебло на еден млад орев од каде што исекол кора со иста величина. Потоа, церемонијално кажал неколку збора на турски јазик, се вратил кај Евреинот да му ја стави кората од стеблото врз стомакот. Потоа, кората ја закачил со конец да виси над огништето, убедувајќи го Евреинот дека болката ќе исчезне штом кората ќе се исуши. Бидејќи присуствував на ова лекување, посакав да го опишам. Но, Турчинот ни изгледаше дека е лош лекар, зашто при мерењето, слезината ја бараше во средината на стомакот, кај папокот, што говори дека не ја познава анатомијата“.*⁶⁵²

649. Петар Бојациевски, цит. дело, 79

650. Д-р Александар Стојановски, „Градовитге на Македонија од крајот на 14-от до 17-от век“, Институт за национална историја, Скопје, 1981, 56

651. „Омнибус“, „Утрински весник“, Скопје, 17 септември 2007, 23

652. „Македонија во делата на странските патописци 1371-1777“, 134

Податоков е од европски лекар, од познатиот француски патописец од средината на 16-от век, Пјер Белон. Истиот, споредувајќи ги способностите на турските и на еврејските лекари, ќе оцени дека турските биле и поучени и поголеми практичари⁶⁵³, а Ханс Дерншвам открива дека поучени лекари од турските, немало.⁶⁵⁴ Додека не пристигнат европските, користејќи ги искуствата на арапските и на античките лекари, иако меѓу нив имало и шарлатани, како во горниот случај, тие се првите кои имаат основни сознанија од медицината и, барем за своето време, биле вистински исцелители.

Во првата османлиска болница, онаа на Мехмед Освојувачот, работеле двајца, офтамолог и хирург. Почнувајќи од 1550-1556 год., кога Сулејман Први ја основа специјализираната медреса за медицински науки во Истанбул, медицината во Османлиската Империја се подигна на уште повисоко ниво.⁶⁵⁵ Евлија Челеби тврди дека во Солун, во негово време, имало „неколку сѐојшци совршено вешти и искусни лекари, од кои секој поединец е Хийокрајџ, Сокрајџ, Филикус и Галениус на нашето време. Но од сите е најпознатиот Лајџиф Челеби, кој се наоѓа недалеку од Рибниот Пазар“.⁶⁵⁶ Познат истанбулски хирург (1654), кој работел во Сарајот, а имал ординација на Ат-мегданот, бил Мехмед паша. Располагал со неколку медицински кни-

653. „Френски п гътеписи за Балканите“, 106

654. „Дневникът на Ханс Дерншвам за пътуването му до Цариград през 1553-1555 г.“, „Отечествен фронт“, Софија, 1970, 143

655. Халил Иналџик, цит. дело, 241

656. Исто, 541

ги на латински, англиски и италијански јазик општо за медицината, а за хирургијата посебно. Најмногу ја ценел медицинската книга на некој персиски доктор, за кого тврдел дека бил многу способен. Мехмед паша, всушност, бил Англичанец, кого Османлиите го заробиле како момче, го провериле и оттогаш живеел во Истанбул.⁶⁵⁷

Во 1644 год. во Битола се споменува, покрај бројните тријачи и местачи, и еден „*сѝрчунѝак за оѝераѝии*“. Тоа е Уста Синан.⁶⁵⁸ Во 19-от век во Воената болница во Битола работеле високо едуцирани османлиски медицински кадри, меѓу другите и: д-р Махмуд–бимбашија (мајор), д-р Решид и д-р Абдул Алим (капетани), хирурзите д-р Мујудин, д-р Ахмед, д-р Јакуб, д-р Вехрем, аптекарите Асим, Али Хајдер и Изет (капетани).⁶⁵⁹

■ 1555 (мај)

Чума на Балканот

*„...во цела Мореја, Тесалија и Македонија и во други места на Турција има чума...“.*⁶⁶⁰

Болеста се јавила во мај, а продолжила да коси и во следните месеци.⁶⁶¹ За жал, стои на челното место по времетраење, зашто и пред и по 1555 год. бес-

⁶⁵⁷. Радован Самарѝић, цит. дело, 330

⁶⁵⁸. Сиѝил бр. 19, 1644, д. 188

⁶⁵⁹. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 215

⁶⁶⁰. „Македонија во делата на странските патописѝи“, 1377-1777, 384

⁶⁶¹. Исто

неела низ Балканот. Покрај земјотрес во 1554/55 год., Скопје го зафати и чума, која се прошири и во други краишта во Македонија.⁶⁶² Поголем дел од Балканот (Склавонија, Албанија, Мореја) во 1572 год. бил зафатен од чума која, според современите, толку многу се „разбукњала и толку лесно се пренесувала што никого не поштедува“. ⁶⁶³ Многу силна и распространета („ѿо всеј земљи серѿској“) била чумата и во 1584/85 год.⁶⁶⁴ Во месец август 1611 год. се јавила во Костур, од каде ќе се проширила во Скопје, Битола, Бер, Трикала, Лариса и во други градови.⁶⁶⁵ Во 1622 год. рајата од село Вардино (Битолско) пред Шеријатскиот судот објаснувале дека пред 7-8 год. го напуштиле селото „заради глад, скајѿија, чума и други еѿидемии“. ⁶⁶⁶

Чума во Македонија е регистрирана и во летата 1642 и 1643 год.⁶⁶⁷ Ја имало и во 1668⁶⁶⁸, како и во 1685 и 1689 год.⁶⁶⁹ Голем покос направила во Скопје во 1706 год.⁶⁷⁰, но ја имала и во 1738⁶⁷¹, па и во 1740 год. кога настрада и Битола.⁶⁷² И така, скоро секоја или секоја втора година го земала својот данок. Ја има-

662. Ѓ. Сп. Радојчић, цит. дело, 150-151

663. Радован Самарѿић, цит. дело, 128-129

664. Ѓ. Сп. Радојчић, цит. дело, 150-151

665. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 385

666. Александар Матковски, „Отпорот во Македонија“ кн. прва, „Мисла“, Скопје, 1983, 64

667. Ѓ. Сп. Радојчић, цит. дело, 150-151

668. Александар Матковски, „Отпорот во Македонија“, кн. трета, 308

669. Петар Бојаѿиевски, цит. дело, 80

670. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 678

671. „Записи и летописи“, 128

672. Петар Бојаѿиевски, цит. дело, 81

ло и во 1741, 1742, 1754, 1761, 1762, 1766, 1778, 1781, 1784, 1794, 1795, 1798, 1799 год.⁶⁷³ Во Скопје ништела и во 1792 год.⁶⁷⁴. Не било поштедено населението и во 19-от век, ја имало во 1807 год.⁶⁷⁵, но и во години-те 1810, 1812-1814, 1816, 1822, 1829, 1831, 1833-1836, 1837 год.⁶⁷⁶ Со сигурност може да се каже дека во Битола била присутна и во 1816⁶⁷⁷ и во 1839 год.⁶⁷⁸

Регистаров на појавувањата и покоста, секако, ни приближно не е исцрпен, тој е многу побогат и многу пострашен.

■ 1560-1562

Покос од чума

*„Понекогаш ме посетуваа пријателите од Цариград и Пера ...Кога ги прашав дали чумата започнала да стивнува, еден од нив ми одговори: ‘Да, до значителен степен’. ‘А по колку мина умираат на ден?’- запрашав јас. ‘Околу петстотини’. ‘Боже мој – провикав јас – тоа ли го нарекувате стивнување на чумата? Ами кога е разгорување, колку тогаш умираат?’ ‘Околу 1.000 или 1.200’ – ми одговори тој“.*⁶⁷⁹

673. „Румелијски делници и празници“, 238, 239, „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 7

674. Петър Хр. Петров, „Дубровнички пътепис през българските земи от 1792“, „Извештај на Българското историческо дружество“, кн. 26, София, 1968, 270

675. „Френски пътеписи за Балканите“, 46

676. Петар Бојациевски, цит. дело, 81-82

677. „Турски документи за македонската историја“1818-1827, кн. 4, 18

678. Петар Бојациевски, цит. дело, 82

679. „Френски пътеписи за Балканите“, 134

Ова потресно сведоштво на францускиот патописец Бузбек за покосот на чумата што беснеела при неговиот престој во Истанбул, само донекаде ги отсликува размерите, особено во поголемите населени места. Истото се случило и еден век пред тоа. И сега, како и порано, низ улиците и по домовите ги имало починати толку многу, што гробарите не биле во состојба навреме да ги погребваат сите, кое услови низ градот да се шири тешка и неподнослива смрдеа. Таквите масовни трагедии секогаш го наметнувале болното прашање за опстанокот на градовите, посебно на најнаселениот, Истанбул.⁶⁸⁰ Како во Истанбул, така и во Солун во 1530-1534 год. чумата и другите епидемии однеле „многу жрџиви“⁶⁸¹, а во 1547 год. скоро наполно „ги истрбила“ жителите.⁶⁸² Во 1568 год. само во солунската еврејска заедница настрадале 7.000 луѓе.⁶⁸³ Германецот Ханс Дерншвам во близина на Софија, на 16 јули 1553 год., сретнал „голем број ѝресни гробови“ и 13 лица како копаат и други гробови. Во Скопје, по чумата од 1573 год., која се проширила и на поголем дел од Македонија „гробништања зафаќале ѝоголем ѝросѝор оѝколку целиоѝ град, ѝокривајќи ги сѝѝе околни брегови“.⁶⁸⁴ Во 1611 год. во Костур умреле 30 граѓани⁶⁸⁵, додека во 1706 год. во Скопје умреле

680. Франц Бабингер, цит. дело, 215

681. Д-р Алесандар Стојановски, цит. дело, 56

682. „Френски п ѝтеписи за Балканите“, 95

683. Д-р Алесандар Стојановски, цит. дело, 56

684. А. Матковски, П. Ангелакова, „Францускиот патописец **Philippe du Fresne-Sauve** во Македонија 1573 година“, „Историја“, год. VI, бр. 1, Скопје, 1970, 141

685. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 385

2.000.⁶⁸⁶ Над 150.000 мртви граѓани била црната гозба на чумата во 1784 год. во Истанбул.⁶⁸⁷ „Голем ѝусѝош“ направила во Ќустендил во 1792 год.⁶⁸⁸

И така по ред, од голема до уште поголема трагедија. Марко Цепенков, кој запаметил некои од масовните покоси, вели дека кога „биела“⁶⁸⁹ можело да се случи да умираат не на стотици, ами на илјадници.⁶⁹⁰ Искуството наложувало чумавите да се закопуваат во засебни, изолирани гробишта, кое, во најголем број случаи, и се практикувало.⁶⁹¹

■ 1575 (декември)

Вражсалка

„Денес мојот милостив господар ја испрати целата послуга кај една турска вражсалка, зашто беа изгубени седумдесет талири“.⁶⁹²

Податоков е од Стефан Герлах (1546-1612), доктор по теолошки науки, извонреден опсерватор и

686. А. Матковски, П. Ангелакова, „Краток опис нна Македонија од посланикот на дубровничката република Марин Кабога во 1706 год.“, „Историја“, г. VI, бр. 2, Скопје, 1970, 248

687. „Румелијски делници и празници“, 237

688. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826...38

689. Најчестите глаголи што биле употребувани при појавата на чумата, покрај „бие“, се и „удри“, „фркни“, оттаму и клетвата „Да би чума да го удри!“ , со што најсликовито е пренесен непредвидливиот карактер на болеста. Удирала ненадејно, напати и со избор. Се случувало во едно семејство, сите за починат, жив да остане еден или двајца, макар што тој или тие да имаат непосреден контакт со болните.

690. Марко К. Цепенков, „Народни верувања, Детски игри“, кн. 9, 127

691. „Македонија во делата на странските патописци:“, 1778-1826, 22

692. Стефан Герлах, цит. дело, 101

најзначајниот патописец од 16-от век. Како исповедник на бројна делегација, на чие чело бил Давид Унганд, дипломат од кариера, човек со широк дух и со знаење на многу јазици, на пат тргнале на 10 јуни 1573 год. Пловеле со пет бродови по Дунав до Белград, а оттаму до Истанбул, и на одење и на враќање, по познатиот Цариградски Пат. Средбата со балканската вражалка била на враќање и, што посебно изненадува, била по иницијатива и по барање на германскиот дипломат. Од описот на Герлах, може да се претпостави дека вражалката била последната надеж и обид на дипломатот за пронаоѓање на загубената (или ограбената) голема сума пари. Каков бил резултатот, непознато е.

Ваквите жени, инаку, познати со имињата вражалки, маѓеснички, бајалки, гатачки, баби, кушачки, гледачки, не само што прорекувале и откривале судбини, во нашата примитивна средина биле и главните лекари. Секогаш, односно „кога ќе дојде некоја болест, открива просветителот Теофан Рилски од 18-от век, *тие ѝ равајќи маѓии, за да го изгонајќи злото или од град, или од куќа, или од село*“.⁶⁹³ Неговиот современик Јосиф Брадати, просветител, го дополнува тврдејќи дека биле многу популарни и дека обичниот човек имал поголема доверба во нив отколку во некаква медицина („низ многу земји ѝајшував, никаде не сум среќнал ѝолкави верувања во бродици, самовили и во маѓесници, какви шито има во бугарската земја“⁶⁹⁴). Црквата ги негирала, ги гонела и не дозволувала да се закопуваат во заедничките гробишта. Со

⁶⁹³. „Румелијски делници и празници“, 335

⁶⁹⁴. Исто, 338

востановени, речитативни формули (басми) изговорени полугласно и со монотонен глас, со видовитост и актерство, со поглед и движења во кои има многу мистика, болниот доживувал хипнотичка сеанса во која болката барем времено исчезнувала. Употребувале и реквизити, некогаш и остри предмети за да се „*иресече*“ болеста.⁶⁹⁵ Понекогаш препорачувале и „*лекарсџива*“. „*Многумина, продолжува истиот Теофан Рилски, кога ќе се разболаџи, брзо одаџи кај маџесницаџа и барааџи лек, а џаа ќе им даде засџојана вода да се џоливааџи и ќе им рече даџше му да џие на џој и џој. А џше, џрејлашени и џомрачени од врагоџи, му давааџи да џие човечка мочка, и од секакви сверови и добииџци смрдеа и од глужи гомна, со многу други смрдови го наџојувааџи и го хранаџи болниоџи*“.⁶⁹⁶

Вообичаено и општо било верувањето дека причината на секоја болест е маџијата направена од некој друг и со такво уверување биле опседнати не само обичните луѓе, ами и припадниците на господската класа. Мајката на истанбулски капуџбаџија (1793-1798), жена од околу 60-на години, долго измачувана од хистерични напади и егземи раширени по целото тело, тврдела дека тоа џ било резултат на магиите од злата робинка, на која џ попречиле да се омажи.⁶⁹⁷

Се вражело против маџии, зли очи, демони, ветришта како на луѓе, така и на добиток. Најмногу се баело во вторник, а во петок, недела и во празник – не. Средбата со болниот се организирала покрај огништа, на прагот од домот, на буништа и на други слични

⁶⁹⁵. „Етнолографија на Бџлгария“, 87, 88.

⁶⁹⁶. „Румелијски делници и празници“, 336

⁶⁹⁷. Исто, 242

места. Маѓијата најмногу „фаќала“ кога месечината се намалувала (болеста да се скрати) или пред заоѓањето на сонцето.⁶⁹⁸ Покрај магии што „лечеле“, имало постапки и средства и за заштита. „Народот верува, вели еден истражувач од Македонија, дека има арна и лоша среќа. Пројтив лошања среќа се носи со себе глава од жаба, која е сјасена од усјања на змија. Двете вилицы на јаќвања глава, горнања и долнања, треба да се сошијат со црн конец, лошања среќа да не може да те срејне. Некои пројтив лошања среќа носат анус од црна свиња, ја доколку мислат дека некој има зла намера, треба низ тој прстен да се погледне и заштојтања ќе се поѕигне“.⁶⁹⁹ Со истата намера други носеле „од мртва човека рука“⁷⁰⁰, трети „зеле од волка зуб, други срдцењо, ја го носат како свјањина“.⁷⁰¹

Гаталки што оставиле траги во Битола биле Баба Сија, „сиручњак за лекување од уроци“⁷⁰², Ленка Каленика, на возраст од 47-48 год. гледала на карти за играње⁷⁰³, Досија Кузмановска била специјалист за вражење против жолтица⁷⁰⁴, а имало други кои бајале со штрково јајце⁷⁰⁵, со тавче⁷⁰⁶ итн.

698. „Српски митолошки речник“, 16-18

699. Стефан Тановиќ, цит. дело, 312

700. „Румелијски делници и празници“, 336

701. Кирил Пејчиновиќ, „Собрани текстови“, Приредил Блаже Конески, „Македонска книга“, Скопје, 1974, 40

702. Марко К. Цепенков, „Народни верувања, Детски игри“, кн. 9, 291

703. Исто, 296

704. Трајко Огненовски, „Народни верувања, баења, кушања и гледања“, „Прилози“ бр. 44-45, „Друштво за наука и уметност – Битола“, Битола, 1986, 175

705. Исто, 293

706. Исто, 296

Нивните претходнички, како што информира арапскиот патописец Ибн Фалдан (10 век), биле активно вклучени и во племенските обреди.⁷⁰⁷

Пандан нз жената – бајачка биле мажите – бајачи. Прв за кого се знае е Евстати Врач (11-12 в.), чиј лекарственик сè уште се чува во Ватиканската библиотека. Богомилите Василиј Врач (13 в.), Ликопетар⁷⁰⁸, како и прочуените Кузман и Дамјан, чиј свет извор во Битола сè уште има голем број посетители, исто така, спаѓаат во тој список. Од подоцнежните треба да се спомене Саздан. Му припаѓа на 18-от век. Бил свештеник, но и „фалци“, што ќе рече, според османлискиот документ, гледач, вражач. Живеел во селото Будилце во Велешката каза (1730), а потоа се настанил во селото Чаирли⁷⁰⁹.

Во еден подолг период кај нас таа улога ја имаат и дервишите и оците. Ја стекнале големата доверба на нашиот човек и тој по прво, според едно истражување, се определувал за нив во барањето спас, одошто за лекар (*„Човекоѝ од село кога ќе се разболи, ѝред да ја ѝобара лекарската ѝомош, секогаш оди кај дервишоѝ да му чииѝа. Ако му ѝомогне, ѝовеќе не му се обраќа на лекароѝ, само во случај да нема ѝодобрување од чииѝањето и ако случајно нешиѝо ѝосебно не му се ѝрејорача, селанецоѝ ќе го ѝраша за советѝ и лекароѝ“*⁷¹⁰). Популарноста на овие дервиши и оци

707. „Предања словенских народа“, „Бранко Ђонович“, Београд, 220-225

708. „Етнографија на Блгария“, 79

709. „Турски извори за ајдутството и арамитството“, (1725-1775), .д. 15

710. Глиша Елезовић, „Дервишки редови муслимански“, „Јужна звезда“, бр. 49, Скопје, јуни 1925, 105

во еден период ја засени популарноста на домашните бајачи и гаталци. Во Битола најпознатиот гатач, „читач“ на судбини, пишувач на амајлии, лекар, бил Синан Усеин Синан (?-1953), попознат како Десоецо. Кај него помош барале луѓе не само од Битола, ами и од цела Македонија, дури и од Јужна Србија.⁷¹¹ Во Струшко, во 1933 год. со пишување амалјии и гатање се занимавал оцата Каплан и против него од страна на христијанската црква се повела широка кампања.⁷¹² Востановена практика било оној што ја нуди помошта да не бара награда, зашто, инаку, болниот ја губел вербата во моќта на амајлијата или во читањето. Болниот требало сам да се одлучи што ќе даде, а доколку дарот му бил одбиван, станувал несреќен, зашто верувал дека маѓијата нема да има ефект. Тогаш одлучувал да набави друг подарок кој потајно го оставал во близина на живеалиштето на бајачот.

Интересно е што и современиот човек, и покрај големиот технички и друг напредок, сè уште не може да се ослободи од наслагите на минатото во врска со натприродното и окултното.⁷¹³

711. А. Д. Ђ., „Најчувенији надрилекар Јужне Србије“, „Време“, 16 новембра 1935, 7

712. Архив на Македонија, Подрачно одделение – Битола, **Збирка на издвоени документи**, Кутија 1, Писмо од Јован Н. Аврамовиќ, српски православен парох од 11 мај 1933 год. до архиерескиот намесник во Струга, л. 50

713. „Тајните на урокот на мртвечкиот сандак“, „Нова Македонија“, Скопје, 10 март 1996, 17

■ 1599-1600

Фатализмот и болестите

„Зарем не знам дека чумата е стрела Господова која никогаш нема да пропушти а да не ја удри својата цел!? Зошто да се кријам на некое место, каде би бил заштитен од неговите стрели? Моето бегство не би ми послужило за ништо ако тој намерил да ме рани; дека напразно сакаме да се поштедиме од она што е невозможно да го избегнеме; дека неговиот Сарај не е исто така сега поштеден од чумата и дека тој тука, сепак, би останал и дека по негов пример, подобро би направил ако не излезам од моето место“.⁷¹⁴

Тоа се зборовите на султанот Мехмед Трети (1595-1603), кои ги пренесува функционерот на британската амбасада, Томас Далам, кога овој побарал одобрение да се засолне од чумата што се појавила во Истанбул. Мехмед Трети, меѓутоа, не е исклучок меѓу султаните, слично говореле и слично постапувале и останатите. Кога во дворот на Сулејман Законодавецот (1520-1566) се појавиле првите знаци на опасна епидемија, падишахот излегол со соопштение дека под никакви услови нема да го напушти сарајот и дека ќе остане во него докрај.⁷¹⁵

Таквото погубно фаталистичко сфаќање било сеопшто и речиси немало муслиман што не му се поддавал. Европјаните биле вчудовидени и тешко го сфаќале самоубиствениот акт. Меѓу првите што ќе

⁷¹⁴. „Балканот во делата на странските патописци во времето на турското владеење (јаничари, хареми, робови)“, 1, 1402-1657, 242

⁷¹⁵. Радомир Самарџиќ, „Сулејман и Рокселана“, Београд, 1976, 93

го регистрира тој однос кон чумата е и Бузбек (1553-1562). Тврди дека сите Турци „веруваат дека на челошто на секој човек се забележани часош и начинот на смртта. Заради тоа не се плашат од чумата, меѓутоа тоа нив не ги заштитува од заразител, ниту, пак од смртта. Ако е предодредено да се умре на тој начин, велат тие, тогаш невозможно е тоа да се избегне. Ако, пак, тоа е случај, не е ли лудост да се плашаме?! Етсе, зошто тие без страв ги земаат долните облеку и алишта на умрениите од чума, сè уште влажни од поштта на нивните тела и со нив ги притрпаат дури и своите лица, тврдејќи дека ако бог сака да умрат, дека тоа неизбежно ќе се случи. Но ако тоа не е по негова волја, ништо не може да им се случи. На тој начин на чумата ѝ ги отворат слободни патишта и заради тоа понекогаш исчезнуваат цели семејства до последниот член“.⁷¹⁶

На тој начин се разгатнува големиот несразмер во бројноста на покосените меѓу муслиманите и христијаните, на штета секогаш на муслиманите, макар фаталистичкиот однос кон болестите, посебно кон чумата напаати беше го инфицирало и христијанското население.⁷¹⁷ Тој однос станал непишан закон.⁷¹⁸ Па иако „смртта ги поразува од сите страни, тие покажуваат големо спокојство и рамнодушие. Никој од нив нема да се грижи за болните коишто му се блиски“, вели Оливие, патешетвеник од 18-от век⁷¹⁹. Нашиот човек, малку поинаку тоа го толкувал, со „и-

716. „Френски пътеписи за Балканите“, 134

717. Исто, 238

718. Исто, 239

719. „Румелиски делници и празници „, 236

шано“, односно со „касметй“. „И за болестийтйе, и за йтрговијатја, и за елементарнијтйе нейогоди (град, йо-йлава ийтн.), вели Стефан Тановиќ, веруваат дека сѐ е одредено, йишано и йоинаку не може да биде. Заради йтоа секој йтргелииво го йоднесува она шйто ќе го снајде, мислејќи дека е од Госйод. И кога умира некој веруваат дека „уд Гоисйуд“ е и дека „му се свршиле днийтйе“, дека му дошол часот да умре. „Море шйто ќе йти йрави икимџија (лекар) кога се свршиле днийтйе, не знам шйто и да йравиш, нема фајде!“.⁷²⁰

1654

Опиумот – лек и средство за опуштање

„Додека се наоѓавме во неговиот дуќан, забележивме неколку Турци коишто дојдоа да купат апови од опиум кого тие го викаат афион. Опиумот претставува сок од мак, непреработен и нерафиниран. Сите знаат дека успива, меѓутоа го земаат и за разни болести, за да ги закрепне и во битките да им пркосат и на најголемите опасности без страв. Бидејќи уште на млади години се навикнале на него, тој повеќе нема моќ да им ги отапи сетивата, иако го земаат во доволни количини...“.⁷²¹

Продавниците за опиум во Истанбул биле лоцирани (1785) во близината на џамијата „Сулејмание“. Корисниците доаѓале приквечер потајно од соседните улички. Имале бледо и тажно лице, кое кај многумина будело сожалување, доколку нивните грчења и

⁷²⁰. Стефан Тановиќ, цит. дело, 31-32

⁷²¹. Радован Самарџиќ, „Београд и Србија у списима француских савременика 16-17 век“, „Историски архив“, Београд, 1961, 330

пијанството не оддавале комичност. Во дуќаните имало и софи, кои консументите ги користеле додека дозата не започнела да делува за околу еден час. Била различна, а имало поединци кои голтале и по 4 апови со величина на маслинка. Кога заминувале за својот дом „наслада од среќа која што разумој не би можел да му ја ѝружи“ им се читала од лицето.⁷²² Опијумот ја тапел болката, оттаму и третманот за времен, но и за ефикасен лек. За да бидат слободни и со помалку обврски, муслиманки и христијанки, за жал, им давале мали дози наркотик и на своите деца, придонесувајќи на тој начин за збогатување на армијата потенцијални зависници.⁷²³ Понекогаш опијумот служел и како ефикасно средство за убиство, но и на самоубиство⁷²⁴, како и за збогатување на државната каса.⁷²⁵

1668

Лекари странци

„Во тој цивилизиран град (Солун) има многу хирурзи, мошне искусни кои ги владеат методите на Марс. Најголем специјалист во својата работа е Французинот Франкол, од провицијата Алеморија, кој навистина е совршен хирург и добротвор“.⁷²⁶

722. „Балканот во делата на странските патописци“, 2, 264-265

723. „Македонија во делата на странските патописци“, 1875-1878, 269

724. „Самоубиство гутањем сировог афијона“, „Вардар“, Скопље, 3 март 1934, 5

725. „Опијумска комисија“, „Вардар“, Скопље, 23 октобар 1932, 2

726. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-177, 541

Во поголемите центри на Османлиската држава многу рано почнале да работат лекари – странци, кои своите знаења ги стекнале на познатите европски универзитети. Бидејќи стручно во поново време биле многупати подобри од домашните лекари, биле прифаќани со голема доверба и добро биле наградувани. Најмногу биле ангажирани околу здравјето на високите службеници на воената и цивилната управа, како и за нивните семејства. Не биле ретки нивните посети и во султанскиот сарај.⁷²⁷ Еден од нив, Пол Лука (1714), остави и сведоштва за престојот, па во својот патопис, ќе запише: *„Се занимавав само со женски болесѝи, ѝа дури одев да ги видам значајниѝе и најубавиѝе и најљубезниѝе жени, ѝод услов да ми најдаѝ сѝари медали. Доколку не добијам медали, нема ни лекувње. Тука си ѝоминав многу убаво и добив сѝе шѝо ми беше ѝо желба. Шѝо не би најправиле ѝиѝе за своѝо здравје?“*⁷²⁸

Во 1743 год. во Истанбул работел лекар дојден од Венеција⁷²⁹. Каим беј, господарот на Костур, како домашни лекари, според Ами Буе (1836-1838), ангажирал двајца странци, татко и син. Постариот, Карабин, медицина завршил во Виена, а неговиот син првин работел во Србија, грижејќи се за здравјето на Милош Обреновиќ.⁷³⁰ Лекар Далматинец, д-р Петровиќ, кој живеел во Македонија, во Мелник, заради слаба-

⁷²⁷. „Херодотова историја, I, Превео са старогрчког Милан Арсенић, „Матица српска“, 1988, 281, том II, 91

⁷²⁸. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 699

⁷²⁹. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 109

⁷³⁰. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 255

та заработувачка како лекар, се решил да одгледува пијавици и памук.⁷³¹

Во „Големата воена болница“ во Битола, во 1855 год. работеле, според францускиот вицеkonzул Белег де Буга, „речиси исклучиво европски доктори“.⁷³² Во 1850 год. во болницата работел неаполитанецот Роберти⁷³³, а во 1858 год., Џузепе Антонели, повторно Италијанец. Покрај Италијанци, ангажиран бил и еден Евреин, како и двајца Османли. Последниве биле со многу понизок ранг, биле, всушност, бербери задолжени да испуштаат крв и да вадат заби.

Од Битола Антонели првин се преместил во Солун, потоа и во Истанбул, каде главна клиентела му биле пашите и нивните семејства. Работејќи во регрутната комисија и примајќи поткупи за ослободување од служење војска, кое и бесрамно го признал во своите спомени, се здобил со помало богатство.⁷³⁴

Странци – лекари работеле и во Воената болница што била подигната во 1885 год. Ги имало Грци, Евреи и Италијанци. Меѓу другите, ги среќаваме примариус д-р Кондиопулос, бег кајмакам, д-р Бонито – бимбашија, аптекарот бимбашија Џовани Коленде, д-р Мијудин, д-р Вехрем и др.⁷³⁵ „Неговата возвишеност“ бил титуларот со кој другите биле задолжени да му се обраќаат⁷³⁶, а хиерархијата била: полков-

731. Исто, 219

732. „Извештај за Битолскиот пашалак“, 43

733. „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1664, 25

734. Исто, 155

735. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 215

736. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 655

ски лекар, виш лекар, подлекар, аптекар итн.⁷³⁷ Меѓу нив имало и способни стручњаци, кои со самопрегор и со огромен труд придонесоа многу во здравствената култура и во лекувањето, не само на припадниците на војската, ами и на месното население, макар што меѓу нив можеле да се сретнат и шарлатани.⁷³⁸

1668

Лекувалиште

*„Во овој град нема големи лекувалишта како во Одрин, Бурса или Цариград. Меѓутоа, близу до џамијата на Касим-паша и кај џамијата на Шејх-Хурташ, благородните добротвори определиле за болните од туѓи и далечни земји, вакафски соби и слуги кои им служат“.*⁷³⁹

Податоков, што го нуди Челебија, е за првите лекувалишта за туѓинци во Солун, кои, заради развиеното приморско пристаниште и заради богатата трговија, ги имало многу. Поведени од примерот на муслиманите, наскоро и христијаните од истиот град, во близина на митрополитската црква, организирале слично прифатилиште, во кое неколку постари жени (кои „служат за ѝророкои Исус“) биле сиот медицински персонал. Работата им се состоела од послужување закуски и вода, медикаменти немало никакви.⁷⁴⁰

Образецот за напредна болница во Османлиската Империја била болницата на Мехмед Освојачот од Ис-

⁷³⁷. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 394

⁷³⁸. Исто, 655

⁷³⁹. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 539

⁷⁴⁰. Исто

танбул, настаната во периодот меѓу 1463-1470 год. Била добротворна, била во рамките на Големата џамија и била дел од разгранет комплекс во кој имало уште осум медреси, основна школа, два ана, кујна и библиотека. Во болницата работеле двајца лекари, офтамолог и хирург, како и аптекар. Подоцна биле подигнати уште две слични, една за жени, другата за немуслиманско население.

Лекарите од Мехмедовата болница еднаш неделно ги посетувале и домовите на сиромашните граѓани, нудејќи не само бесплатен преглед, ами и бесплатни лекарства. Вкупните трошоци на болниците, кои изнесувале околу пет златни дукати, се подмирувале од приходите на фондацијата на султанот.⁷⁴¹

Следејќи го овој пример, станало практика училиштата и болниците да бидат добротворни и да се подигаат околу џамиите. Тоа не е случај само со престолнината, ами и во другите градови. Роберт Вајтерс (1620) ги среќавал насекаде.⁷⁴²

Во Битола предосманлиските болници биле околу манастирите (Буковскиот, Крстоарскиот, Барешанскиот, Слеченскиот), а една болница била лоцирана, според народното предание, во самиот град, во местноста Кајгас, и им била посветена на светите Кузман и Дамјан. За османлиските болници од раниот период нема податоци, но во крајот на 19-от век ги имаме Градска болница за сиромашни „Гураба хаста хане“, Болница за душевни болни „Тимархане“, Болница за

⁷⁴¹. Халил Иналдик, „Османско царство“, Српска књижевна задруга, Београд, 1974, 203

⁷⁴². „Македонија во делата на странските патописци“, 1371- 1777, 378

кожновенерични болести „Франги хаста хане“. Има-ло и добротворна христијанска, Општинска болница „Евангелизмос“ („Благовештение“), која ја подигнала и ја издржувала Патријаршиската општина, како и уште една помала, сместена во индивидуална зграда на ули-ца „Леринска“ бр. 4, позната како „Влашка болница“⁷⁴³ и тоа е дел од историјата на битолските цивилни бол-ници во османлискиот период.

■ 1665-1669 Нашиот дом

*„Куките на жените за кои зборував воопшто не одго-вараат на нивната суета, бидејќи тие се направени са-мо од свиткани и испреплетени гранки како плот и по-тоа залепени со кал и плева“.*⁷⁴⁴

Овој краток, но многу концизен опис за нашиот дом од далечното минато му припаѓа на Францу-зинот Роберт де Дре (1665-1669). Тој дом за еден век воопшто не еволуирал, останал онаков каков што го среќавале сите патописци и од претхониот, 16-от и од 17-от век, а и од следните векови. Германецот Ханс Дерншвам (1553-1555) открива дека: *„Ситџе градби, кога ќе влеземе во селото, се од џлеџ, измачкани со кал и високи џолку колку човек едвај да може да влезе внатре и без да може да се исцрви и нема место во нив џовеќе од за џројца–чеџворица“.*⁷⁴⁵ Стефан Гер-

⁷⁴³. Д-р Петар Бојаџиевски, цит. дело, 214-215, 122

⁷⁴⁴. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 582

⁷⁴⁵. „Немски и австријски пътеписи за Балканите „, 232

лах (1573) се нашол во прилика дури и да престојува во него, па искуството што го понесол оттаму ни малку не било пријатно, лежел: „... во една колиба со 6 волони околу мене“. ⁷⁴⁶

Грофот Фериер де Совбеф (1788) запишал дека некои селани што ги сретнал на својот пат за себе и за своите семејства „изградиле колиби сѝоред нивниот обичај – куќите им се наїравени само од ѝлени гранки кои однадвор ги обложуваат со глина. Покривот, обложен со слама, има отвор во средината низ кој излегува чадоѝ, бидејќи ѝо обичај се ѝали оган на средината на колибата, за да се избегнат ѝожарите“. ⁷⁴⁷

Покривот од ‘ржаница останал за цело време од историјата на овој дом општ и стандарден. ⁷⁴⁸ „Земјениот ѝод е како во коњушнициите и ѝој е ѝрикладен за коњите, кравите, свињите и кокошките на соїсѝвеникот. Во оваа менаџерија се влегува од истиот влез од каде влегуваат и осѝанатите живоїни, а на ѝодигнатите ѝаван се качува со ѝомош скали, каде е ѝоставена една враќа, која во ѝекој на ноќта се држи затворена“.

Во тој тесен и набиен простор, како што може да се заклучи, сместени биле и домашните животни, и земјоделските алатки, и покуќнината, и куп од индијанската пченка која како храна за семејството ќе слу-

746. Стефан Герлах, „Дневник на едно пѝтување до Османската порта в Цариград“, „Отечествен фронт“, София, 1976, 35

747. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 15

748. Д-рѝ Конст. Иречекѝ, „Стари пѝтешествия по Бѝгария“, „Периодическо списание на Бѝлгарското книжевно дружество“, кн. 7, София, 1883, 105

жи за целото време во зимскиот период.⁷⁴⁹ „Ейе, шукка се настанати 30-на сушисева од мажи, жени, деца, крави, биволи, гуски, коњи и др., вели следниот извештај.⁷⁵⁰

Тој дом, слично како во селото Рожени (Мегленско), колку што е за живот на луѓето, исто толку е и штала.⁷⁵¹

Градскиот малку е похуман. Ако се земе како репер домот во поразвиените градски центри, тогаш се има потполна слика и за останатите градски домови. Домот во Софија, еден од најразвиените и назначајните градски центри на Балканот, според Антун Вранчиќ (1567), бил од дрво, односно бил земунца.⁷⁵² Ако бил таков софискиот, поинаков никако не можел да биде битолскиот. Освен домовите од елитната муслиманска населба од 19-от век покрај Драгорот (Бејлерхане) и домовите во неколкуте улици околу црквата „Св. Димитрија“, кои биле од тврда градба и од повисок стандард, останатите биле „дрвени или од чакал и глина“.⁷⁵³

Ваквиот дом нудел оптимални услови за појава и за ширење на многу заразни и епидемични болести и не треба да чуди големата смртност што ја имало среде нашето население.

^{749.} „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 679-670

^{750.} „Румелијски делници и празници“, 44-45

^{751.} „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 631

^{752.} „Немски и австриски пътеписи“, 185

^{753.} „Френски пътеписи за Балканите“, 374

■ 1706

Водата како лек

*„Нивниот манастир има и неколку велелепно подигнати кладенци, а меѓу нив и еден, чија вода секогаш е светла и служи за лечење на многубројни болни...“.*⁷⁵⁴

Станува збор за лековитата вода од манастирот „Бачку“ (18-ти век), еден од многубројните балкански манастири со таква вода. Од лековитоста на водата кај манастирот „Св. Ѓорѓи“ во Валандово, пак, останал запрепастен Евлија Челеби. Најзината необична моќ, според локалното предание, била поврзана со светиот Симеон, Христовиот апостол, кој, слично на Богородица, која со копје удрила во карпа и оттаму бликнал извор чиста вода⁷⁵⁵ и тој „со својоѝ благословен ѝрсиѝ ѝокажал на еден камен од кој се ѝојавил оѝвор“, од кој протекла вода со пријатен вкус, мирис и со неверојатна лековитост. Само водата од изворот Земзем, познат муслимански свет извор во близината на Мека, вели Челеби, била попрјатна од валандовската. Една ока од оваа вода, продолжува тој восхитувачки, имала десетпати поактивно дејство од лекарскиот сируп, што им овозможило на калуѓерите од манастирот да ја продаваат низ христијанските земји.⁷⁵⁶

⁷⁵⁴. „Румелијски делници и празници“, 340

⁷⁵⁵. А. Матковски и П. Ангелакова, „Еден непознат патопис за планината Атос од пред 1877 год“, „Историја“, год. V, бр. 2, Скопје, 1969, 180

⁷⁵⁶. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 457

За изворот кај манастирот „Св. Наум“ се говорело дека е свет, односно дека е „ајасмо“. ⁷⁵⁷

За водата од изворот на црквата во местото Дрен, посветена на свети Атанас или за света Параскева, месното население тврдело дека помагала посебно во намалувањето на болките во коските ⁷⁵⁸. Лековити води извираше и од манастирот „Св. Ѓорѓи“ во Кичевско и во „Св. Богородица“ во Трескавец над Прилеп ⁷⁵⁹, макар што постојат и поинакви тврдења. ⁷⁶⁰

И Битола имала, исто така, многу свети и многу лековити води. Извор кој останал популарен до ден - денес и за кој се сметало дека лечува од секоја болест, му бил посветен на светите Кузман и Дамјан (ул. „Солунска“, бр.114-а). ⁷⁶¹ Водата од едно од пелистерските езера болните од грозница ја пиеле и ритуално се мие-ле, по што болеста, според тврдењето на битолчани од 19-от век, за неколку недели наполно нестанувала. ⁷⁶² И Петочна Вода (се употребувала во петок, оттаму „петочна“) во близина на црквата „Св. Недела“ служела против треска или против маларија. Бардето со кое се црпела, обичај станал да се скрши, за да се „скрши“ и болеста. Исцелителски карактеристики имала и водата

⁷⁵⁷. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 580

⁷⁵⁸. „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1864, 663

⁷⁵⁹. Владо Таневски, „На водата треба да ѝ се верува“, „Нова Македонија“, Скопје, 17 и 18 јануари 1998, 26

⁷⁶⁰. Блаже Маневски, „Свети и чудотворни води во Македонија (1), Меѓу вистината и суеверието“, „Нова Македонија“, Скопје, 20 август 1995, 4

⁷⁶¹. Д-р Петар Бојаџиевски, цит. дело, 115

⁷⁶². „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1864, 31

од изворот кај Стрчин⁷⁶³, како и многу други од публи-
ската или подалечната околина на Битола.⁷⁶⁴

■ 1725

„Плач како овци во бачило“

„ ...во тоја добра зима поче лоуша болест име ее чума
от месеци октомврии, христијани по мало, турци непре-
стано. Кога влезе априлии христијани пагеа по б на ден
и бист рекоха и бист плач велик друози бегаха иа не бе-
гах. Кога прегледах хубави унаци хубави невести крас-
ни девоики, красни деца ката ден час како преслоушах
толко плач како овци на бачило много плач ка претргах.
Месец маја 21 ден тои ден биха Петров месопуст тои
ден доиде така лоута болест у мене и ме изгоре и сер-
це и снага на та жалос и наа страх принае ми грди и
на бого сердцев веу помилуаме. Кои бега оутече, кои
не бега не остана и кои велит нема страх от чума да ест
проклет от бога. Бист мор месец. По таа болест би по
васите скоти и берикет не бист. Во лето 1725“.⁷⁶⁵

Записов е пронајден во Народната библиотека во
Софија и го има публикувано, во 1923 год., Б. Цо-
нев. Истиот е потресен зашто е автентичен и предава
лично искуство.

Констатациите дека муслиманите од болеста
повеќе страдаа и дека бегот од нападатите подрачја

⁷⁶³. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 115

⁷⁶⁴. Кирил Трајковски, „Лековити води во Битола и Битолско“ „При-
лози“, г. 26, бр. 44-45, „Друштво за наука и уметност – Битола“, Битола,
1986, 185-204

⁷⁶⁵. Стои во еден запис најден во Народната библиотека во Софија
(„Румелијски делници и празници“, 236)

бил единствениот спас и овде се потврдуваат. Иако покосот бил безмилосен и општ, имало случаи болеста и да не биде фатална за секој. Коста, таткото на Марко Цепенков, боледувал и ја преболел чумата, на баба Суса од болеста ѝ умреле двете ќерки, а таа не само што не се заразила, ами доживеала и длабока старост од 105 год.⁷⁶⁶

Народниот пејач, како и секогаш, бил иритиран и од случувањата поврзани со болеста. Во една песна вака ги регистрирал: „Чума се бије у среѝ село,/ Све се село разбегало,/ Сал осѝана бела Нега,/ Да доѝкаје бело ѝлајно./ Оѝуд иде црна чума“/–Помоз Бог, бела Него!/ – Бог ѝ’ ѝомогја, црна чумо!/ – Дека ѝи се, бела Него,/ Дека ѝи се сељаниѝе,/ Сви сељани и ѝвој ѝајко,/ И ѝвој ѝајко, ѝвоја мајка?/ – Ајд’ одоѝле, црна чумо,/ Уѝеја ми седем брајта,/ Седам брајта, седам снаве,/ Седам снаве, седам сесѝре./ Па зар сакаш и мајку ми,/ И мајку ми ѝајка ми?/ Неку, неку, бела Него,/ Ни ѝајка ѝи, ни мајку ѝи./ Не са они у мој ѝефѝер./ Мајка живи сѝо године,/ А ѝајко и сѝо и двајсе’,/ Ја ѝи ѝражим сељаниѝе,/ Половин’ са у ѝефѝероѝ!“⁷⁶⁷

1740

Гаранција за заболен од чума во Битола

„Хасан беше, син на Бајрам ага, кој бил во затворот на Ибрахим ага, полномошник на сердарот, се разболел од

⁷⁶⁶. Марко Цепенков, „Народни верувања, Детски игри“, книга деветта 129, 130

⁷⁶⁷. Д-р Јов. Хаѝи Васиљевић, „Јужна Стара Србија (Кумановска област)“, књига прва, Београд, 1909, 363

чума. Дервиш беше, син на Исмаил, гарантира за спомнатиот Хасан беше, дека ќе го предаде на Шеријатскиот суд кога ќе оздрави“.⁷⁶⁸

Иво овој запис, како и во многу други, се открива дел од карактеристиките на чумата, не секогаш се манифестирала со масовен и исклучив покос, можела да има и индивидуални појави и да биде без смртни последици.

■ 1748

Загадена вода – болест

„Наредба до кадијата, муфтијата, хатибот, научниците и вилаетските службеници од Битола: Се забранува градење клозети близу потокот што тече низ битолските улици“.⁷⁶⁹

Водата од многубројните јазови, со кои, инаку, била исшарана цела Битола, покрај за наводнување, се користела и во домаќинствата, но и за извршување на дел од занаетите на Битолската чаршија, дури и во пекарството. Тоа не попречи, за жал, врз јазовите да се подигаат семејни и јавни клозети. Така, водата од јазот извлечен од Драгорот во близина на „Исхак џамија“, служела не само за напојување на градските чешми, за амамите, ами и за фурниите. И токму врз овој, инаку многу експлоатиран јаз, во 1748 год. софтите (учениците) од истата џамија подигнале клозет.

⁷⁶⁸. Сицил бр. 47-48, 1740, септември 19, бр. 9

⁷⁶⁹. Сицил бр. 38, 1718, ноември 5, Софија, бр. 22

Се јавиле, секако, и реакции и поплаки. Румелискиот валија од Софија интервенирал со посебно писмо со наредба истиот да се отстрани.⁷⁷⁰

Едвард Ледвич Митрофор (1839), запишал: „*Битола е широко населено грајче, но многу нечисти њоради водаџа што се слева од ридовиџе и создава нечисти њоџоци њо улициџе*“.⁷⁷¹ Загадена била водата, меѓутоа, не само од јазовите, ами и од бунарите, која и најмногу се користела. Бидејќи клозетот се подигал во долниот дел од дворот, а соседскиот бунар, во горниот, фекалиите преку подземните води лесно наоѓале патишта до него и го труеле изобилно. Судската документација открива многу спорови во кои се инсистирало отстранување на ваквите клозети. Еден таков се случил и во 1853 год.⁷⁷²

Ништо не било изменето и во времето кога Битола доживува генерална политичка промена, односно кога ќе се стационира српската власт во 1912 год. Во еден извештај од ова поново време, се вели: „*Денес водаџа скоро во целиот град, освен еден мал дел од горниот раб на градоџ, загадена е и ојасна е за здравјеџо*“. Страдале сите, посебно неадаптираните, српските војници. Заклучокот што си го поставила власта бил да се затворат сите бунари и загадените извори и да се бараат алтернативи⁷⁷³, но тоа нема

⁷⁷⁰. Сицил бр. 51, 1748, без датум, бр. 196

⁷⁷¹. „*Македонија во делата на странските патописци*“, 1827-1849, 427-428

⁷⁷². Сицил бр. 115, 1853, август 1, бр. 219

⁷⁷³. „*Варошки водовод*“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 5, Битољ, 3 февруар 1913, 4

уште долго да се случи и ништо нема да се измени сè до подигањето на градскиот водовод.

■ 1809-1811

Отворени гробишта, мрши и зарази

„При поројните дождови често се случува да се отворат гробовите, каде се наоѓаат телата на мртовците во распаѓање, при што се чувствува ужасна смрдеа, кое до одреден степен придонесува и за зачестеноста на разни зарази во Турција“.⁷⁷⁴

Евлија Челеби за квартовите во Солун каде што живееле Евреите говори дека губрето се фрлало претпорти, со што не само наполно се блокирал протокот на луѓето, ами се создавала и ужасна смрдеа. „Боже, вели тој, *ѝросѝи ми, но ѝоложбаѝа е ѝоѝеколна оѝ-колку во ѝеколоѝ*“.⁷⁷⁵

Странците се запрепастувале од општата нечистотија и крајно ниската култура во однос на хигиената. „*Неоѝисива и неверојатна е нечистоѝијаѝа; најголемиоѝ дел од луѓето сѝрадааѝ ѝоради неа. Овде, како и во многу други месѝа, на ѝаѝиѝѝаѝа лежаѝ ѝцовисани коњи и магариња, сè додека гниењето не ги разнесе, дивѝе кучиња, кои се гледааѝ во чојор се нагосѝувааѝ и ја разнесуваѝа мршаѝа. Мршаѝа веќе оддалеку се чувсѝвува, ѝоради смрдеаѝа шѝо се ширеше на жешѝинаѝа*“, известува Јохан Хајнрих Мајр (1814).⁷⁷⁶

774. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 510-511

775. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 538

776. Исто, 578

Всушност, насекаде можеле да видат тела од пцовисани животни кои никого не го загрижувале ниту го задолжувале да ги отстрани. Најмасовните „чистачи“ биле дивите кучиња⁷⁷⁷, птиците, мршојадците и други.⁷⁷⁸ Во нивната преданост во „работата“ никој не ги вознемирувал зашто, слично на Старите Египјани и Османлиите ги третирале за божества (зашто оној „кој ќе ѝовреди некое живоѝно го сметтаат за убиец и сѝрема него се однесуваат ѝокму во ѝаа смисла“, вели еден посетител на Турција⁷⁷⁹).

Градовите биле со тесни и гнасни улици во кои во континуитет царувала калта.⁷⁸⁰

И Битола не била исклучок во тој однос макар што била валијатски центар. Петар Завоев (1908) наидува само на нечисти и гнасни улици.⁷⁸¹

Работите полека ќе се средуваат и за мршите ќе се изнајдат специјални места дури меѓу двете светски војни, односно кога ќе се сфати дека тие претставуваат опасни жаришта за зарази. Во 1931 год. во месноста Ушици веќе била оформена една таква депонија, а за да биде оградена со штици и опасноста од зараза да се сведе на најмала мера, локалната власт издвои 5.950 динари.⁷⁸²

⁷⁷⁷. Исто, 578

⁷⁷⁸. „Румелијски делници и празници“, 237

⁷⁷⁹. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 20

⁷⁸⁰. Исто, 583

⁷⁸¹. Петр Завоев, цит. дело, 134

⁷⁸². Книга бр. 27, 2 февруари 1931, т. 3

■ 1817

Чума во Лерин

Познатиот патописец Пуквил, на пат за Битола, во Лерин не се осмелил да влезе, зашто градот бил опседнат од чума, па веднаш со придружбата се вратил назад, во селото Махала, а оттаму заминал за Костур. Чумата, но и од други причини, придружниците ги мотивирале да бараат наплата „со шепа злато“, вели тој.⁷⁸³

■ 1817

Државна помош за настрадани од чума

„Гроша) 400. Износ на помош за село Братиндол по повод чумата (од која настрада) по божја промисла; 300. Исто така износ на помош дадена со согласност на сите заради чумата од која настрада селото Острец“.⁷⁸⁴

■ 1837

Бавно и болно умирање од чума

„Се случи некако во истото време двајца Евреи – сиромашни луѓе, за кои никој не се грижел – да одат заедно по тесната улличка во Галата, кога обајцата се струполиле покосени од чума: тука останаа да лежат наземи; никој не се осмелуваше да ги допре; а бидејќи улицата беше многу тесна, никој не можеше да помине; беше блокирана од двајцата несреќници. Тие не умреа брзо. „Гаволот беше сигурен во нив“, велеа милосрдните луѓе „и затоа не му се брза“. Тие таму лежеа долго – повеќе

⁷⁸³. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 680

⁷⁸⁴. „Турски документи за македонската историја“, 4, 1818-1827, 18

денови; а луѓето извикуваа по нив и сиркаа зад аголот од улицата да ги гледаат. Некој помилозлив човек зеде долг стап од бојаџијата во близина и им подаде канта со вода; потоа им фрли малку леб, бидејќи никој не се осмелуваше да им се приближи. Едниот Евреин беше мирен: касна малку леб и испи малку вода, па продолжи да лежи мирно. Другиот беше бесен; болката од модрикавите рани го доведуваше до лудило па тој викаше, беснееше и се прпелаше по земјата. Луѓето го гледаа од аголот и трпеливо ги повлекуваа главите. Тој набргу умре, додека другиот Евреин мирно лежеше, тивок каков што беше и порано блиску до мртвото тело на својот пријател. Извесно време не знаеја дали е и тој мртов или не; и на крајот увидоа дека тој не јаде повеќе и дека не пие од водата: тогаш знаеја дека и тој умрел. Двете тела лежеа на патот, додека некој не му плати на еден амал – турски носач – на кој не му беше грижа ниту за чумата, ниту за Евреите, ниту за ариевците, живи или мртви, па ги однесе на грб двата трупа; и така улицата повторно беше слободна“.⁷⁸⁵

Меѓу знаците – предвесници на чумата, според народно верување, биле три точки на коленото. Имало и обратни случаи, точки да се појават, а болеста да изостане. Друг начин, според Цепенков, предвременно да се утврди дали заболениот ќе оздрави или ќе умре било болката, ако се почувствувала во срцето, тој умираше, ако не се почувствувала на било кое место од телото – останувал жив.⁷⁸⁶ Најголемиот број заболени не ја прифаќале и не се помирувале со болеста

⁷⁸⁵. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 159

⁷⁸⁶. Марко К. Цепенков, „Народни верувања, Детски игри“, 129

сè додека не се појавеле силни болки и заболениот не паднал во делириум и во бессознание. Веднаш потоа настапувале телесните промени: испиено лице, очај, агонија. Сеќавањата за таквите болни и за нивните маки биле и останувале трауматични и за здравите.⁷⁸⁷

■ 1837

Средства за заштита од чума

„Диванот беше покриен со груба ткаенина од козји влакна, ткаенина за која се верувало дека е отпорна на чумата, а луѓето што седеле на неа или на штици се сметале дека се „некорумпирани“ – збор со огромно значење...“.⁷⁸⁸

„**К**орумпиран“ бил оној за кого се претпоставувало дека е заразен, а болеста сè уште се немала манифестирано. Бил должен 40 дена да биде во карантин и доколку за тоа време не се појавеле знаци на болеста, повторно се враќал во заедницата. Лекарства за чумата не биле познати, но затоа суеверијата биле изобилни. За лица што работеле со нафта се верувало дека не можат да заболат. Не заболувале и оние што имале отворени рани по телото, но алиштата на лицата од обата случаја, според верувањето, можеле да бидат преносливи.

Кузман Шапкарев објаснува како нашиот човек се обидува да ја омилостиви болеста („со скројување и умилосјување“) со оставање корито со топла вода и сапун, верувајќи дека чумата многу сака да се ка-

⁷⁸⁷. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 158

⁷⁸⁸. Исто, 157-158

пе.⁷⁸⁹ Друг начин бил да се испреде лен, да се направи платно и дел од него да се сошије на облеката како амајлија.⁷⁹⁰ Се внимавало да не се свире и да не се пее, кучињата да не лаат и никако лошо да не се говори за неа.⁷⁹¹ Во семејствата кај што ја честеле и лошо не зборувале, „*џаму не ѝ џејала*“, вели Цепенков.⁷⁹²

Постојан лик немала, зашто „*чумајџа се ѝрејраа во џрисџа џурлиџ: на куче се ѝресџоруала, на мачка, на јаре, на биолицџа, на Еџујка, на анка и на многу дружи џурлиџ*“, информира Цепенков, пренесувајќи ги народните верувања.⁷⁹³ Најрадо и најчесто го земала ликот на баба „*со лицџџо сџирашџо, коса расџурена ѝреку ѝлеки, раџџџе долзи едџочудо, во десџаџа држџела едџа коса скршџена*“.⁷⁹⁴ Облеката напати ѝ била во црна, напати и во бела боја. Никој, освен со посебен дар, не можел да и го види ликот. Кучињата можеле да ѝ го насетат присуството и обично застанувале пред куќата каде што влегла, огласувајќи ја смртта со виџ. Имало верување дека поединци биле маѓично заштитени и себеси се нарекувале „*докџори на чумајџа*“, а тоа биле оние што давале помош во лекувањето на заболените.⁷⁹⁵ Најсигурната заштита, според напластеното вековно искуство, бил бегот, при што шумите биле најомилените и најчестите засолништа.

789. Кузман А. Шапкарев, том четврти...151

790. Исто

791. Марко К. Цепенков, „Народни верувања, Детски игри“, 128

792. Исто, 129

793. Исто, 128

794. Исто, 129

795. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 158-159

■ 1838

Пијавици

„...закупот за ловење пијавици во реката наречена Црна Река во Битолската каза и во блатиштата на езерото што се наоѓа во Преспанска каза...за време од шест и пол месеци го даваме... на Павле и Јанаки од Белград, Симо од Алексинац и Никола од Кожани...за потребите на Царската воена болница и за градското население...“.⁷⁹⁶

Ловот и трговијата со пијавици била мошне доходна работа и многумина, и домашни и странски лица во османлискиот период, го имале како основно занимање. Со докажаните и проверени благотворни дејства, во отсуство на поефикасни лекаства, пијавицата ја направиле препорачлива во повеќето лечебници, а Балканот станал матичен регион од каде изобилно се експлоатирала и извезувала.⁷⁹⁷ Специјални трговци, кои доаѓале од западноевропските земји, најмногу од Франција, преку организирани мрежи за откуп, ја транспортирале преку пристаништата во Солун и Драч. Ако на местото на уловот (1855) пијавиците чинеле 70 пјастри (12 франци килограм), во Солун цената им се искачувала на 100 пјастри, додека во Марсеј достигала до фантастични 140 франци.⁷⁹⁸

Париски трговец, кој откупувал и пренесувал пијавици за Франција, во 1836-8 бил некој си Фрер⁷⁹⁹, а

796. „Турски документи за македонската историја“, 1827-1839, 113, д. 63

797. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 724

798. „Извештај за Битолскиот пашалак“, 74, 1о7, 114

799. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 226

со производство и трговија се занимавал и Далматинецот д-р Петровиќ (1836-1838), зашто како лекар во Мелник не можел да опстане.⁸⁰⁰ Во крајот на 19-от век со производство на пијавици се занимавале и калуѓерите од Буковски манастир во Битолско.⁸⁰¹

Употребата на пијавиците била едноставна, на телото на болниот се пренесувале преку цевка наредени во неа една по друга.⁸⁰² Секретот што го лачела додека не се припиела, бил еликсирот што помагал, според верувањата, во намалувањето на тегобите или на болката. Домот, но и градските амами во Битола, биле најчестите местата каде се вршела нејзина употреба.⁸⁰³

Изгледа векот на пијавицата сè уште не е завршен. Во Велс (Велика Британија) и денес постои мрестилиште на пијавици („Биофарма“) кои се испорачуваат низ целиот свет како мошне ефикасен лек, пишувал лондонскиот „The Times“, чиј напис го презеде „Нова Македонија“ од Скопје.⁸⁰⁴

■ 1838

Карантин

„...западниот влез во градот формира бедем од пространа градина, украсен со безброј вили, наречен Билбилдере (Река на слаевите). Во близина се наоѓаат рас-

800. Исто, 219

801. Спиридон Гопчевиќ, „Стара Србија и Македонија“, I, 1890, 122

802. Петар Бојациевски, цит. дело, 107

803. Милош Константинов, „Занаети и еснафи во Битола и околицата“, „Научно друштво“, Битола, 1961, 63

804. „Златно време на откритијата“, „Нова Македонија“, Скопје, 3 март 1996, 17

паднатите згради за изолација на заболените од чума, изградени во 1838 година“.

Записов е од Германецот Јозеф Милер (1843).⁸⁰⁵ При формирањето на карантинот вообичаено било првин да биде информирана повисоката власт и од неа да се добие соодветно одобрение.

Едно такво, во 1838 год., побарано е и добиено е, но не против чума, ами против колера. Се однесувало на патниците што доаѓале и што заминувале од земјата и тоа гласело: „До Ахмед Зекирија, заменициите, муџевелиите, војводиите, ајаниите и сите месни службеници. Поради њојавата на колера се наредува сите што ќе излегуваат и влегуваат во Турција да се ситаат на ситиштвување, за да не дојде до ширење на болестта“.⁸⁰⁶

Карантинот, инаку, била институција со долга историја и била користена уште во средниот век. Првот, колку што е досега познато, е во врска со изолирањето од голема сипаница.⁸⁰⁷ Заболените од лепра, исто така, се издвојувале во засебни прифатни центри.

1848

Колера

„Колерата, која наспроти добиените вести од Истанбул, се манифестира со малаксалост, повторно предизвика паника кога се разбра дека почнала пак да се шири насекаде. Околните села ги зафати немир. Тие создадоа

⁸⁰⁵. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 556

⁸⁰⁶. Сицил бр. 104, 1838, јуни 28, бр. 69

⁸⁰⁷. Петар Бојациевски, цит. дело, 80

еден санитарен кордон меѓу себе и непријателот...Никој не можеше да каже до кога ќе трае и кога ќе заврши оваа состојба. Кога силата на епидемијата почна да се намалува, стравот од зараза не беше толку голем“.

Податоков е на Едвард Лир (1848) за колерата во Солун.⁸⁰⁸

Сликата на празни и пусти населби, на испаничени и во бег граѓани, била општопозната кога го најавувала таа своето присуство. Милувала да се јави ненадејно. Откако ќе ја извршела пеколната работа со покос на илјадници мртви, неочекувано и необјасниво се повлекувала. Како и епидемиите на чума, така и оние од колера („улера“) биле многу чести. Ги среќаваме во годините: 1466, 1467, 1497, 1548, 1611, 1740, 1755, 1797 год.⁸⁰⁹ Во 1831 год. пристигна „*баш на 4 октџоврија*“.⁸¹⁰ Ја имаме и во 1836 год.⁸¹¹

Русинот Е. Тимаев говори дека, додека бил во Битола (1865), во Турција се јавувала одвреме – навреме, но затоа во „*Биџола била ойџиџа болест*“.⁸¹² Во месец ноември 1911 год., исто така, имало многу заболени, кога само во болницата „Евангилизмос“ починале 10 паци-

808. „Македонија во делата на странските паптеписци“, 1827-1849, 644

809. Никола В. Димитров, „Демографска анализа на миграционите процеси во Југозападниот дел на Република Македонија“ (докторска дисертација), Скопје, 2001, одбранета во Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, 57

810. „Записи и летописи“, 174

811. Крсте Битоски, „Кнежеството Србија како пазар и транзитна трговија за македонските трговци во 19-от век (до 70-те години)“, ГИНИ, год. X, бр. 2-3, Скопје, 1966, 131

812. „Македонија во делата на странските патописци“, 1864-1874, 27

енти.⁸¹³ Ќерките на милосрдieto, со голем ентузијазам и самопрегор ги негувале заразените, но нивниот хуман акт, за чудо, наишол и на отпори од страв дека ќе биде искористен за наметнување на католицизмот.⁸¹⁴

■ 1850

Маларија

„При посетата на новоизградената и навистина прекрасна Воена болница во Битола, во придружба на Неговото Височество, везирот, Дарбухар Решид, јас бев вчудовиден и растажен од големиот број војници кои беа покосени од грозницата, за која лесно можеше да се претпостави дека беше резултат на испарувањата од мочуриштето во непосредна близина на градот“.⁸¹⁵

Проблемот со маларијата, секако, не бил само битолски, бил и државен. „*Лейнаша ѿреска шѿо беснее во целаша земја во овој ѿериод од годинаша, веќе ѿочна да го најавува своето доаѓање*“, пишува нешто порано Александар Бизани (1788).⁸¹⁶ Јохан Хајнрих Мајр (1814) вели дека од маларијата, иако најмногу страдале странците и домородното население не било поштедено и морталитетот и кај него бил многу висок.⁸¹⁷

813. Д-р Петар Бојаџиевски, цит. дело, 237

814. Ѓорѓи Димовски, цит., „Писма (Документи)“, 198-199

815. „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1864, 22

816. „Македонија во делата на странските паптописци“, 1778-1826, 23

817. Исто, 583

Во Битола и Битолско болеста била ендемична, „*којашто во одделни периоди, како што вели Јохан Хан (1858), има карактер на епидемија*“⁸¹⁸. Тоа го потврдува и Русинот Е. Тимаев⁸¹⁹ (1865), како и Густав Вајганд (1889-1898). Вината за тоа тој ја наоѓа во климата: „*Во однос на климата, градој не сѐои многу добро: најролей и наесен владее маларија, а лети – шреска*“.⁸²⁰

Во почетокот на 20-от век диспанзерот на француските „*Керки на милосрдие*“ бил преполн со луѓе што страдале од маларија „*со ѓожолени и исушени лица*“.⁸²¹

За време Првата светска војна болеста беше ги десеткувала воените редови, но имала застрашувачки размери и среде цивилното население⁸²².

Веднаш по востановувањето на српската власт, поточно во 1922 год., се наложи формирање Бактериолошка станица чија задача била да се справи, колку - толку со болеста. Поангажиран и посериозен пристап кон болеста се забележува по 1931 год., односно откако е донесен Законот за сузбивање на маларијата⁸²³, меѓутоа, тоа е само зачеток и ќе треба да помине долго време таа сосема да се искорени. И бугарските власти ја сфаќаат сериозноста на проблемот и применуваат мерки за нејзино ублажување. Меѓутоа, бидејќи заради војната, акциите им се декларативни и пропаган-

818. Исто, 292

819. „*Македонија во делата на странските патописци*“, 1866-1874, 27

820. „*Македонија во делата на странските патописци*“, 1889-1898, 33

821. Ѓорѓи Димовски, „*Писма (Документи)*“, 195

822. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 144

823. Исто, 154

дистички, се одвиваат само преку одржување курсеви за заштита⁸²⁴ и во исушување на локвите во градот.⁸²⁵

Кининот за сето време бил и останал најсигурниот и најмногу употребуваниот лек, а во времето кога бил редок и скап, а сиромаштијата голема, француските „Ќерки на милосрдие“ го делеле бесплатно⁸²⁶, како што правела и локалната самоуправа повремено, која одвојуваа средства за негова набавка. Една таква направена е во 1938 год., кога биле издвоени 15.620 динари од општинскиот буџет.⁸²⁷

Проблемите со маларијата ќе продолжат и понатака и нивниот крај ќе се види дури по исушувањето на Пелагониското Блато.

1858

Прв план за исушување на Пелагониското Блато

*„Според искажувањата на стручњаците, сепак, би било можно со продолжување и со продлабочување на коритото на Черна во клисурата меѓу Нице и јужниот крај на венецот Бабуна, во коешто реката стапува во рамницата, на водите да им се даде едно побрзо оттечување и ние слушнавме дека оваа работа би требало да се започне веднаш штом ќе заврши новиот пат за Воден“.*⁸²⁸

824. „Борбата срещу маларијата“, „Пелистерско ехо“, год. 2, бр. 62, Битоля, 6 март 1943, 1

825. „Борба срещу маларијата“, „Пелистерско ехо“, год. 2, бр. 64, Битоля, 20 март 1943, 3

826. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 195

827. Книга бр. 67, 18 август 1938, т. 4

828. „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1864, 292

Првата иницијатива и зачетоците на одводнувањето на Пелагониското Блато започнаа многу порано, уште кон крајот од 17-от или почетокот на 18-от век. Истите ѝ се препишуваат на ќерката на султанот Ахмет Трети, Фатима. Додека престојувала во Битола заедно со својот сопруг, големиот везир Невшехир Ибрахим, дел од граѓанството се претставило пред неа и замолило источниот и северниот дел од градот, од каде започнувало полето, а каде биле оризиштата, што ќе рече било постојано под вода и извор на смрдеа и зараза, да се исуши и да се спаси градот од летните трески. Султанијата, не само што ја прифатила молбата, ами и лично се ангажирала во тоа. Првин, според преданијата, со сопствени средства ги откупила оризовите ниви со многу повисока цена од реалната, па потоа истите ги преобразила во ледини за посење на градските говеда. За ова „*йосѝои и вакафнама*“, тврди Мехмед Тевфик. За жал, узурпатори и силеции од заедничкото градско пасиште грабале дел по дел и скоро наполно го приватизирале, оставајќи само симболична парцела, на која ќе биде подигнато многу подоцна стопанството на Земјоделското училиште од Битола.⁸²⁹

Следната слична акција е од 1850 год., која била поврзана со регулацијата на дел од Драгорот и со исушувањето на градското мочуриште. Иницијативата ја дал Англичанецот Едмунд Спенсер, а акцијата ја повел и ја извел везирот Дарбухар Решид⁸³⁰. Но сето тоа биле парцијални зафати кои немале поголе-

⁸²⁹. Мехмед Тевфик, цит. дело, 207-208

⁸³⁰. „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1864, 22-23

мо и посуштинско значење за спас од смрдеата и болестите. Вистинското решение се гледало во целосното исушување на Пелагониското Блато. Работата во тој правец започна уште во 1858 год. Била изготвена техничка документација и се чекало само да заврши изградбата на патот за Воден па да отпочне и реализацијата.⁸³¹ Според Германецот Јохан Хан, правник по едукација, но и човек што ги дал првите нацрти за трансбалканската железничка линија Солун – Белград, исушувањето ќе значело не само елиминација на „заразниџе џрески“, ами ќе имало и огромна материјална добивка, зашто само со „џри дурии би ги џреџвориле овие мочуриџџа во море на кое џрејери класјеџо“.⁸³²

До реализација на планот не дошло, а во меѓувреме продолжиле парцијалните интервенции. Абдул Керим паша го исушил делот на денешниот парк, потоа дојдоа и други иницијативи. Окружниот инженер Ѓорѓе Попјека на 17 мај 1923 год. успеал да покрене една таква. На 17 мај 1923 год. на собир од видни граѓани од Битола и претставници од општините каде што Црна Река правела пустош, ја пласирал идејата за исушување на Блатото. Добил сесрдна поддршка, била основана и водна задруга со седиште во Битола, а биле оформени и одбори кои требало да работат врз реализација на иницијативата.⁸³³

831. Исто, 292

832. Исто, 651

833. „Исушување Цр. Реке“, „Битољски трговински гласник“, год. 1, бр. 20, Битољ, 30 јуна 1923, 2

Предлози и иницијативи следат и во годините што доаѓаат. Андреј Тошев, бугарскиот дипломат од времето на Османлиската Империја ќе говори дека „големо зло“ за Битолската околина била маларијата и дека таа можела да се искорени само со корегирањето на течението на Црна Река.⁸³⁴ Парцијални акции забележуваме и за време бугарската окупација⁸³⁵ и такви се додека не започне конечното разрешување, кое ќе дојде по ослободувањето.

■ 1868

Еднолична храна

„Освен зелката и гравот, никаков друг зеленчук во овие земји не е познат. Помнам дека во Кичево, архиеерејот нè гоштиваше со јадење од компири од својата бавча; компирот ни го послужија како најотмена реткост“.⁸³⁶

Горните соопштенија на Русинката М. Карлова (1868) ги официјализираат и ги потврдуваат и други кои биле во нашите краишта. „Лебой не се јаде зашто содржи големо количество рж...“, соопштува еден патописец од 17-от век.⁸³⁷ Џорџ Фергусон Бовен (1849) открива дека и индијанската пченка служела како основна храна во текот на зимскиот период за

834. Андрей Тошев, „Пътуване по освободена Македонија“, „Пелистерско ехо“, год. 3, бр. 104, Битоля, 24 февруарий 1944, 3

835. „Борба срещу маларијата“, „Пелистерско ехо“, год. 2, бр. 64, Битоля, 20 март 1943, 3

836. „Македонија во делата на странските патописци“, 1864-1874, 166

837. Д-р Александар Матковски и Поликсена Ангелакова, „Неколку кратки патописи за Македонија“, ГИНИ, год. 16, бр. 1, Скопје, 1972, 253

целото семејство.⁸³⁸ Францускиот вицеkonzул во Битола, Белег де Буга, вели дека грашокот во Битола првпат е употребен во средината на 19-от век и дека го донел првиот британски konzул Џон Август Лонгворт (1851-1855).⁸³⁹ И Буга го потврдува она од претходниците, дека во исхраната на Македонецот доминирале кромидот, лукот, празот и црвените пиперки.⁸⁴⁰

За промените на битолското мени, кои оделе многу бавно, посебни заслуги имале монасите од Лазаристичката мисија, кои, покрај црквата на Широк Сокак, за свои потреби имале огледна зеленчукова и овошна градина, која предизвикала посебно внимание и голем интерес среде месното население, посебно меѓу професионалните градинари, како и среде Османлиите, градски првенци. Одеднаш станала и градски расадник од каде се црпеле примероци и се саделе во полето и во градините. Битолскиот пазар почнал да нуди нови производи, а битолчани да се привикнуваат на нов режим во исхрана. Коренити промени, сепак, нема да се случат, па во крајот на 19-от век менито сè уште е стандардно: „Кромидоѝ, лукоѝ и ѝѝѝеркиѝе имааѝ најмногу обожаваѝели. Тукашнѝѝе жиѝели се задоволувааѝ со едно ѝарче ѝченкарен леб и со неколку ѝѝѝерки...“⁸⁴¹, односно „Овие куѝри луѝе ѝроѝагнаѝѝи во сѝрашна беда се хранаѝ само со кромид и ѝраз“.⁸⁴²

838. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 679

839. „Извештај за Битолскиот пашалок“, 64

840. Исто

841. „Македонија во делата на странските патописци“, 1889-1898, 32

842. Славко Димевски, „Католичките мисонери во Македонија за Илинденското востание“, „Гласник на Институтот за национална историја“, год. 7, бр. 1, Скопје, 1963, 237

Традицијата е општа, ја применуваат сите, и преспанци, кои според војводата Славејко Арсов, јадат „само со лук, ѝраз, ѝиѝерки, лека, грав и суви риби“, покрај, се разбира, бајатиот леб. Тоа било причина да изгледаат „суви, жолѝи, бледи-ѝройаднаѝи“, а нивните жени – „жолѝи, ѝодгрбавени, со неразвиени гради, грозни“. ⁸⁴³

Ваквата исхрана не се корегирала ниту во времињата што следуваат, продолжила и по Првата балканска војна. Еден лекарски извештај вели дека и за децата од поимотните битолски семејства основна храна им била парче леб со кромид. Ако се додаде дека и сето семејство станувало во мали, мрачни простории, ќе се сфати и царувањето на епидемичните и други болести и преголемата смртност, посебно среде младата популација. ⁸⁴⁴

Бројот на оброците, како и начинот на консумација, исто така, биле поразувачки. Редовни оброци биле два, ручекот и вечерата. Утринскиот се прескокнувал за да се грабне повеќе од денот за работа. Пладневниот одмор и занаетчијата и земјоделецот го третирал за време и за одмор и за прва консумација. Вообичаено било и зеднички прибори за јадење од кои храната се црпела со дрвени лажици или со прсти. ⁸⁴⁵

843. „Спомени“, „Култура“, Скопје, 1996, 70, 91

844. Д-р Д. Нака, „Здравље наше школске деце“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 51, Битољ, 15 јуна 1914, 5

845. „Македонија во делата на странските патописци“, 1778-1826, 19

■ 1889-1890

Голема смртност

„Причини за големата смртност се, главно, следните: лошата вода, мочуриштата на југозападната страна, поплавите од Црна Река на ниските места и несредениот живот на ниската класа“.⁸⁴⁶

Точно, големата смртност не била карактеристична само за османлискиот период, продолжила и кога настанале капитални економски и политички промени. Особено била поразувачка среде муслиманското население. За една недела, на пример, во крајот на јануари 1913 год., во скоро испразнетата Битола, умреле 50 граѓани (од воспаление на белите дробови (13), од туберкулоза (9)), од кои најмногу (37) биле муслимани. „Ваквиот број умирања кај муслиманиите лесно може да се објасни, пишува градскиот физикус, со лошиите хигиенски услови во кои живеат, како и со несоодветното лекување, зашто кај лекар рејко кога се оди“.⁸⁴⁷

Во периодот од 25 септември до 16 ноември истата година интензитетот на смртните случаи се ублажил, бројот изнесувал 48. Повторно на ранг-листата високо котираше туберкулозата (13).⁸⁴⁸ Покос имало и во месец март 1914 год., кога умреле вкупно 113 граѓани. Болестите на белите дробови и понатака водеа, зашто 27 умреле од туберкулоза, 14 од бронхопнеумонија,

⁸⁴⁶. „Македонија во делата на странските патописци“, 1889-1898, 33

⁸⁴⁷. „Из градског физиката“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 5, Битола, 5 февруар 1913, 5

⁸⁴⁸. „Из градског физиката“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 30, Битола, 6 децембра 1913, 13

па 21 од Cachexia, 18 од Marasums senilis. Фрапатно е што децата до 10 год. ја исполнувале речиси половината бројка (50). Најмногу смртни случаи имало во месец март 1913 год. кога умреле дури 204 лица. Туберкулозата со 40 мртви и сега не се откажувала од приматот, а муслиманите ја исполнувале половината од бројката, иако нивниот број во градот, спореден со оној на христијаните, бил значително помал.⁸⁴⁹

Закоравеното уверување дека нашиот човек имал долговечен живот е само измама и покрај тоа што по нашите села можеле да се сретнат и метузалеми, за кои, сепак, не можело со прецизност да се утврди годината на нивното раѓање, зашто официјална евиденција никој не водел. Просечниот век, всушност, дури бил и многу низок, а возраста од 60-70 год. се третираше за длабока старост.⁸⁵⁰ Во релативно средени економско–политички прилики (1919-1935), жителите на битолското село Брусник во просек живееле само 29 години.⁸⁵¹

Морталитетот бил голем и во годините пред Втората светска војна, особено кај младата популација, кај која, според едно истражување, дури бил и „загрижувачки“.⁸⁵²

849. Д-р Нака, „Из санитарског одељења“, „Општинске новине“, г. 2, бр. 45, Битољ, 25 април 1914, 6

850. „Румелијски делници и празници“, 12

851. Александар Стерјовски, „Брусник (600 години од основањето)“, Одбор за одбележување на јубилејот – с. Брусник, „Друштво за наука и уметност – Битола“, Брусник, 1992, 22

852. Д-р Вулнет Старова, „Општествениот аспект на развојот на здравството во Вардарска Македонија до 1939 година“, „Македонски медицински преглед“, бр. 1-2, Скопје 1971, 142; (Бојаџиев, 156/396)

■ 1891

Гнасни драгорски води

„Во гназната вода се влечкаат групи од деца; тука се штават коњи меѓу мртви магариња и кучиња. Сите луѓе попримиле миризба од ова распаѓање“.⁸⁵³

Таа навика на битолските деца да ги користат загадените драгорски води продолжила и во децениите што следат. Шефот на санитетското одделение во Битола, д-р Д. Нака, во еден извештај од 1914 год, меѓу другото, пишува: *“Се зайрејасџив минаџаџа година кога видов како деца се кайаџи во џоџокоџи џоџ кланицаџа, во вода која била загадена со крв и со оџџџадоџи од добиџоџок“*.

Во ваквите драгорски води во долното течение децата се капат и подоцна, особено оние од Генимаале и од Кај Касапницата.

■ 1892

Берење лековито билје

„Сега, пак, се дружат само еднаш во годината и тоа само спроти Ѓурѓовден. Тогаш се бери билје за другиот ден и девојките од обете вери (христијанки и муслиманки) се збираат в зори, пеејќи заедно, одат по билки, а пред разделбата одигруваат заедничко оро“.⁸⁵⁴

⁸⁵³. „Македонија во делата на странските патописци“, 1889-1898, 154

⁸⁵⁴. Бранислав Нушиќ, „Сабрана дела Браанислава Нушиќа“, књ. XXIII, „Са обала Охридског језера, Разни списи“, „Јеж“, Београд, 1966, 127

Наместо само моми, во Битола во врска со празникот Тајане, цвеќе наваличе береле сите од семејствата, мажи, жени и деца. Исто така, станувале многу рано и го береле покрај лозјата. Со него се плетел крст, кој потоа се ставал на дуќаните за да се избркаат вештерките.⁸⁵⁵

Билките играле, инаку, многу важна улога во превенцијата и во лекувањето на болестите. Народната медицина го пропишувала годишното и денското време за берење, кога билките биле најлековити. Пропишувала и како да се сушат, како да се мешаат, а и рецептура за нивна употреба.

Ахтарите во градовите биле професионалните специјалисти, а нивните продавници – места од каде се снабдувало и градското и селското население. Првиот битолски ахтер (тревар, билкар) за кого се знае од 1622 год. е Мехмед челеби, син на Хаџи Илијас.⁸⁵⁶ Јован хаџи Васиљевиќ говори дека во крајот на 19-от век во Битола имало дури седум вакви продавници.⁸⁵⁷ Ахтарите ги давале и основните податоци за начинот за подготвување и за употреба.⁸⁵⁸

За многу болести имало и импровизации, но и „лекарства“ со лоши последици по здравјето. За да забремени жена се препорачувале билки од најневкусни и најлути состави, кои се состоеле од мирисливец, мошус, амбра, шафран, бибер, цимет, лук и сл. и истиот се пиел или се јадел. За жал, можел да има и неса-

855. Ил. П-в., „Интересен обичај во Битола“, „Новини“, бр. 78, 1895 год.

856. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 101

857. Јован хаџи Васиљевиќ, „Град Битола“, Београд, 1911, 30

858. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849“, 552

кани последици, да предизвика воспаление на цревата, но да доведе и до некоја друга болест.⁸⁵⁹ Во долгиот список на вакви лекарства, според Евлија Челеби, место нашла и охридската пастрмка, која не само што обезбедувала голема физичка сила, слична на атлет, ами со одредена постапка можела да постигне ослободување и од голема главоболка.⁸⁶⁰ Како лек се употребувале и зрнцата од смола против повраќање и против пролив.

Бројните лечебници, што ги создал народот во минатото, денес даваат исцрпен материјал како биле третирани и какви мерки против болестите се преземале.⁸⁶¹

■ 1897

Релативно здрава средина

Тоа го вели службеникот на српскиот конзулат, Јован хаџи Васиљевиќ, кој, ете, наспроти сите други, тврди дека битолската клима е здрава и дека со оглед што во градот живее множество народ, може да се рече дека нема болести, односно дека релативно малку владеат заразните болести и летните трески. Од каде е оваа негова констатација, за жал, непознато е.⁸⁶²

859. „Балканот во делата на странските патописци“, 2, 1664-1779, 345

860. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 435

861. Кузман А. Шапкарев, „По народната медицина и нејзината номенклатура во Македонија, „Друштво за наука и уметност“, Штип, 1982; Тодор Влахов, „Народно медицинско искуство“, „Културно-просветна заедница“, Штип, 1992

862. Јован хаџи Васиљевиќ, „Град Битола“, 10

■ **1908** (октомври)
„Најдобриот лекар е Бог“

„Во Битола царуваат множество инфективни болести. Градот е пламнат од скарлатина и тифус. Туберкулозата се шири. Лекарите, освен воените, се малубројни и неопитни. И тука, како и во Прилеп, најдобриот лекар е Бог“.⁸⁶³

„**Ч**есѝи ѝрчинѝтели на смрѝноста се ѝифусоѝ и восѝалениеѝо на белиѝе дробови“, говори друг извештај од 1865 год.⁸⁶⁴ Тифусот, заради нечистата и загадена вода, а сипаниците и дизентеријата, исто така, земале скап данок. Во 1903 год. сипаницата од Битола се префрли во селата, каде направила голем покос.⁸⁶⁵

■ **1912** (19 декември)
Прва српска воена болница

„Откако на овој начин бројот на ранетите и болните значително се намали, веднаш, по наредба на воениот санитет, овде е формирана постојана воена болница, која е сместена во објектот во кој порано била сместена подофицерската школа и во неа се пренесени сите ранети и болни од сите болници, така што од 19 декември мин. год. постои само оваа болница, а сите други се укинати“.⁸⁶⁶

863. Петрѝ Завоевѝ, цит. дело, 135

864. „Македонија во делата на странските патописци“, 1864-1874, 27

865. Душан Хр. Константинов, „Битола 1903“, „Музеј Битола“, Битола, 1983, 235

866. „Наша војна болница“, „Општинске новине“, год. 1, бр. 3, 20 јануар 1913, 2

Големиот број српски војници, ранети во битката за Битола од Првата балканска војна, првин сместени биле во училиштата⁸⁶⁷ и во другите институции од градот (не е познато зошто не била искористена Турската воена болница). Откако Османлиското воено училиште било испразнето, а учениците со организирана акција испратени во нивните градови и села, започнало уредувањето и на првата Српската воена болница.⁸⁶⁸ Битола така стана најголем санитарски воен центар, во кој само во периодот од 19. 09. 1914 до 30. 12. 1914 год. пристигнале 4116 ранети.⁸⁶⁹ Претходно дел од ранетите и болните веќе биле испратени со специјален санитарски воз за Србија, а останатите, на број околу 530, задржани на лекување во новоформираната болница. Просториите, светли и пространи, наполно одговарале за новата намена. Опремата, солидните кревети, чистите постелнини, белите чаршафи, наполно ги задоволувале стандардите за болница.

Биле ангажирани вкупно 10 лекари. Управител бил д-р Павле Јевтиќ, специјалисти: Влад. Краснуха, спец. за очни болести и д-р Мил. Велимировиќ, хирург, а останатите биле: д-р Андра Николиќ, д-р Ѓока Поповиќ, д-р Драгољуб Поповиќ, д-р Влад. Маринковиќ, д-р Влад. Стокиќ, д-р Јован Ангеловиќ и д-р Ѓ. Панајотовиќ.

867. „Школе у Битољу“, „Општинске новине“, год. 1, бр. 5, 3 февруар 1913, 4

868. Д-р Петар Бојаџиевски, цит. дело, 214

869. Трајче Грујоски, „Битола“, Друштво за наука и уметност, Битола, 1971, 62

Шеф на добро уредената аптека бил м-р Бранко Бугарски, кому му помагале аптекарите м-р Ал. Бониќ, Вас. Јовичиќ, Влајко Фредиќ и Милошевиќ.

Во болницата работеле и 9 сестри – доброволки, кои од кујната и од болницата направиле здравствена установа за оглед. За болницата биле искажувани многу пофалби и од странци, кои често ја посетувале⁸⁷⁰, а визита ѝ направил и престолонаследникот Александар Караѓорѓевиќ, во месец јануари 1913 год., скоро веднаш по нејзиното основање.⁸⁷¹

■ 1913 Тифус

*„Порано тифусот бил многу жесток...“.*⁸⁷²

Инавистина бил многу жесток. Покрај воспалението на белите дробови, Русинот Е. Тимаев (1865) тифусот го наведува како основен причинител за смртта во Битола.⁸⁷³ Градот во 1908 год., според Завоев, *„бил ѝламнаѝ од скарлаѝина и ѝифус“*.⁸⁷⁴ Во месец март 1914 год. од тифус умреле двајца⁸⁷⁵, доде-

870. „Наша војна болница“, цит. статија

871. „Битољске вести“, „Општинске новине“ год. 1, бр. 3, Битољ, 20 јануар 1913, 5

872. „Наша војна болница“, „Општинске новине“, год. 1, бр. 3, Битољ, 20 јануар 1913, 2

873. „Македонија во делата на странските патешественици“, 1864-1874, 27

874. Петр Завоев, цит. дело, 135

875. „Из санитарског одељења“, „Општинске новине“, г. 2, бр. 45, Битољ, 23 април 1914, 6

ка во април бројот изнесувал тројца.⁸⁷⁶ Особено бил немилосрден и масовен за време војните, посебно во Првата светска војна⁸⁷⁷, кога проблеми и смртни случаи создавал и низ цела Македонија. Во две села во Тетовско, во 1933 год., починале две лица.⁸⁷⁸ Во месец август истата година во Радовиш забележана е и епидемија на стомачен тифус, кога биле забележани 17 болни, па итно биле вакцинирани 1.500 лица од обата пола.⁸⁷⁹

■ 1913 (21 јануари)

Странец-спонзор на Општинската болница

„...Општинскиот одбор реши да ѝ ја отстапи зградата на Општинската болница на г-ца Катерина Мекел, благородната Англичанка, која врз себе го презеде главниот товар за нејзината издршка“.⁸⁸⁰

Во објектов до 1912 год. работела Машката егзархиска гимназија (денес на ул. „Климент Охридски“-15), кога, како и сите останати школи во градот, била пренаменета за сместување на ранетите српски војници. Подоцна (до 1971 год.) во неа работеше

876. „Из санитарског одељења“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 47, Битољ, 8 маја 1914, 6

877. Ѓорѓи Димовски, „Писма(документи)“, 222, 239

878. „Тифус код Тетова“, „Вардар“, Скопје, 21 октомври 1933, 7

879. „Појава грбушног тифуса у Радовишу“, „Вардар“, Скопје, 31 август 1933, 2

880. „Општинска болница“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 3, Битољ, 20 јануар 1913, 6

Гинеколошко–акушерското одделение.⁸⁸¹ Пред да ѝ биде предадена на донаторката целосно била преуредена и поставена на високо хигиенско ниво со учество во тоа на српски војници – болничари, кои биле под надзор на шефот на санитетот доктор Мил. Живковиќ. Во неа имала машко и женско одделение со вкупно 20 болнички кревети. Престојот бил бесплатен, а упат за неа, под пропишани услови, давала Општината, а лекарските услуги ги давале општинските лекари. Се планирало првите пациенти да се примат на 21 јануари 1913 год.⁸⁸²

Во воените и кризни времиња, какви што биле Илинденското востание, балканските и Првата светска војна, добротоврката Мекел не била единствениот странец кој се обидува да му помогне на напатеното и сиромашно македонско население. Веднаш по Илинденското востание, Американскиот „Црвен крст“ се ангажирал со организирање и дистрибуција на прехранбени и други артикли. Првин дошол Л. Бонд, раководител на Американската мисија во Македонија, кој не само што ја донел помошта, ами отворил и болница. Во месец декември 1903 год. пристигна и мис Клара Бартон, претседател на Американскиот „Црвен крст“, која собраните прилози од хумани граѓани на САД ги распределила во Битолско и Костурско.⁸⁸³ Американци – добротвори доаѓаат и за време Првата

881. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 246

882. Исто

883. Хр. Андонов–Полјански, „Одгласот на Илинденското востание во Америка и Европа“, „Книга за Илинден“, „Институт за национална историја“, Скопје, 1969, 259

светска војна. Еден е Хенри Фобс (Henry Stene Forbs), исто така, претставител на Американскиот „Црвен крст“, кој во Битола пристигнал на 10 септември 1915 год. и останал до 6 февруари 1916 год. Запаметен е со посебниот ангажман против стомачниот тифус и маларијата, но и со напорите за ублажување на крајно лошата економска положба на населението.⁸⁸⁴ Додека траела големата војна работела и болницата на Холандската мисија, а болницата на Милосрдните сестри во еден подолг период имала многу значајна улога за населението, зашто лекарските услуги и лекарствата кај нив биле бесплатни.⁸⁸⁵

Градската самоуправа, пак, во почетокот на 1913 год., имала тројца лекари со кои ги покривала сите потреби од здравствената заштита. Шефот на санитетот, кој бил воен лекар, Општината не го плаќала, а платата на општинските лекари изнесувала 150 динари месечно. Таа не само што била ниска, била и нередовна, што било причина тие да се занимаваат и со приватна практика.

Сакајќи да ја стабилизира ваквата состојбата и да заведе ред во работата, Општинскиот одбор реши да распише конкурс за лекари и за една бабица. Се предвидувало сега платата на лекарите да се покачи на 250 динари. Со работа требало да стартираат од 1 март, кога им истекувала обврската на поранешните, но за да не ги деградира нив, конкурсот им давал можност и тие да конкурираат. Покачување на платата се пред-

884. Павле Константинов, „Браќа Манаки“, „Млад борец“, Скопје, 1982, 40-41

885. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 141

видувало да се однесува не само за лекарите, ами и за општинските бабици.⁸⁸⁶

Задолжението на лекарите било, покрај редовната работа, да даваат и бесплатни услуги на сиромашните граѓани и да вршат санитарски прегледи врз животните продукти, а бабиците се задолжувале да вршат и бесплатни услуги при породувањето кај бедните трудници.⁸⁸⁷

На седницата Општинскиот одбор од 17 јануари истата години, се расправало и по молбите на општинските лекари (Муарем Ислам, поранешен директор на Општинската болница), д-р Бербери и д-р Христиди, за исплата на октомвриската плата.⁸⁸⁸ Нова општинска бабица станала г-ѓа Жив. Јовановиќ.⁸⁸⁹

Во месец мај 1914 год. структурата на санитарот била: шеф на санитарот (3.600 дин.), двајца лекари (по 3.000 дин.), хонорарен ветеринарен лекар (3.000 дин.), хонорарен лекар бактериолог (1.200 дин.), 2 бабици (по 1.200 дин.), секретар на општинскиот физикус – лекар помошник (3.000 дин.). Покрај овие 19.000 динари, од општинската каса се одвојувале и 5.000 динари за сузбивање на заразните болести во градот.⁸⁹⁰

886. „Наша општина и њен рад“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 3, Битољ, 20 јануар 1913, 3-4

887. „Конкурс за лекаре“, „Конкурс за бабицу“, „Општинске новине“, год. 1, бр. 4, Битољ, 27 јануар 1913, 4

888. „Наша општина и њен рад“, „Општинске новине“, год. 1, бр. 4, Битољ, 27 јануар 1913, 4/14

889. „Општинске бабице“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 38, Битољ, 6 марта 1914, 3

890. „Будет општине града Битоља за 1914 год.“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 49, Битољ, 23 маја 1914, 4

Муслиманите од градот повеле иницијатива за организирање специјална општинска муслиманска болница и барањето го доставиле до општинските власти. На седницата од 17 јануари 1913 год. истото било разгледано и било одбиено со образложение дека „болниците немаат националност“.⁸⁹¹

■ **1914** (9 мај)

Јавна благодарност кон лекар

„Јавна благодарност на господинот д-р Станоје Миливојевиќ, санитар. мајор, шеф на хируршкото одделение на битолската постојана Воена болница – Битола.

Кога бев во опасност заради воспаление на слепото црево да го изгубам животот, тогаш, Вие, господине докторе, ми притекнавте на помош. Вашето богато искуство и Вашата вешта рака направија денес да сум наполно здрава и вон од опасност истото да ми се повтори. Ве молам и на овој начин да ја примите мојата длабока благодарност што ми го спасивте животот, а притоа не сакавте да примите никаква материјална награда за извршената тешка операција. Нашиот крај е среќен што во својата средина има така искусен лекар и вешт оператор, па никој повеќе не мора да оди далеку во туѓина и да троши грдни пари.

9 мај 1914 г.
во Битола

Ваша вечно благодарна
Живка Поповиќева
учителка од Охрид“⁸⁹²

⁸⁹¹. „Наша општина и њен рад“, „Општинске новине“, год. 1, бр. 4, Битола, 27 јануар 1913, 4/12

⁸⁹². „Јавна захвалност“, „Општинске новине“, г. 2, бр. 48, 23 маја 1914, 6

Јавната благодарност на учителката од Охрид Живка, Поповиќ, преку битолските „Општинске новине“ била објавена, покрај на 9 мај уште и на 8 јуни истата година. Тоа било во резонанса со политиката на редакцијата во градењето на позитивистички однос кон новите власти, па слични благодарници или позитивни оценки низ страниците на весникот се среќаваат доста често.

Ваква благодарност им се искажувала и на светогорските калуѓери, кај кои се упатувале, главно, безнадежните случаи. „*Нишу една мајка, се вели во еден извештај за негата што ја нуделе тие, не може да ги гледа своите деца така како што духовните браќа се грижат за болните*“.⁸⁹³ Скоро секој манастир имал своја болница и лекар – калуѓер, кој не се потпираше само врз милосрдieto на Бога, ами имал и практика во лекувањето, работејќи претходно како бербер, ветеринар или како лекарски помошник кај професионалните лекари кога бил само обичен верник. Во секоја болница имало и аптекари – калуѓери, во кои лекарствата биле подготвувани од лековити билки.⁸⁹⁴ Многу од болните биле богати граѓани, кои со големи дарови знаеле да ја изразат својата благодарност.⁸⁹⁵

Покрај успеси за „*тешки ојерации*“, во историјата на медицината во Битола има случаи и за лекарска заштита од грешки или трагични последици при интервенциите. Во 1646 год. една таква дадена е пред суд на екимот Ибрахим челеби⁸⁹⁶, следната година тоа е на-

893. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 621

894. „Македонија во делата на странските патописци“, 1850-1864, 397

895. „Македонија во делата на странските патописци“, 1827-1849, 617

896. Сиџил бр. 11, 1646, бр. 144

правено и за Ангеле Лазо⁸⁹⁷, а во 1817 год. за Ангели, син на Нано, хирург од Пермет, за вадење камен од мочниот меур кај малолетниот Мехмед, син на Велиеддин, од Касим Челеби Маало од Битола и од Сулејман, син на Мустафа од село Хасан – кој во Сариѓолско.⁸⁹⁸

Лекарските интервенции отсекогаш се наплаќале. Од постарите документи дознаваме дека Циганката Рабија во 1647 год. на оцата Мехмед кој ја лечел, му платила 25 гроша „за оџераџијата шио шиој и ја извршил, џознаџа само на обајџаџа“.⁸⁹⁹

■ 1914 (мај)

Организирано бележење против сипаници

„Г. министерот за внатрешни работи издаде наредба според која мора да се калемат (бележат):

1. Секое новородено дете од три месеци нагоре;
2. Секое лице кое досега не било калемено (бележено);
3. Секое лице кое во последните пет години не било калемено (бележено).

Да би можела оваа наредба да биде спроведена, ќе се калемат до 4 о. м. на шест места во градот од 3-5 часот попладне, и тоа:

1. Во општината – д-р П. Христовиќ;
2. Во Варошкиот квартал (Стара беледија) – д-р А. Ј. Протиќ;
3. Во црквата „Св Богородица“ – г. д-р Ѓ. Чкатровиќ;

⁸⁹⁷. Сицил бр. 11, 1647, бр. 235

⁸⁹⁸. „Турски документи за македонската историја“, 4, 1818-1827, 7-8

⁸⁹⁹. Сицил бр. 11, 1647

4. Во црквата „Св. Димитрија“ – г. д-р Нака;
5. Во еврејската авра – г. д-р Албала;
6. Во џамијата во Муаџир Маало – г. д-р Р. Алеви“⁹⁰⁰

Тоа било продолжение на дел од сеопфатна и голема акција за бележење од сипаница што се спроведувала во Битола по Првата балканска војна. До 20 јануари 1913 год. веќе биле бележени 9.783 лица⁹⁰¹, а смртните случаи, сепак, продолжиле. Само во последната недела од јануари од 1913 год. од сипаница починале, според извештајот на градскиот физикус, 6 лица⁹⁰², но затоа следната година драстично се намалиле, па во месец март 1914 год. починало само едно лице.⁹⁰³ Една од последните појави на сипаница со епидемски карактер се случила во месец мај 1914 год. и беше ги зафатила селата Маловишта и Магарево. Во врска со неа била преземена соодветна акција во спречувањето на ширењето, а една била и едукацијата на населението со написи и препораки во локалниот весник.⁹⁰⁴

Големата сипаница („баба шарка“), инаку, била една од честите и многу опасни зарази и од неа или масовно се умираше, или оние што останувале живи, би-

900. „Калемење богиња (бележење)“, „Општинске новине“, г. 2, бр. 46, Битољ, 2 мај 1914, 4

901. „Пелцовање – бележење“, „Општинске новине“, год. 1, бр. 3, Битољ, 20 јануари 1913, 5

902. „Из градског физиката“, „Општинске новине“, г. 1, бр. 5, Битољ, 3 фебруар 1913, 5

903. „Из санитарског оделења“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 45, Битољ, 25 април 1914, 6

904. „Свима властима и граѓанима: наредба“, „Општинске новине“, год. 2, бр. 50, Битољ, 8 јуни 1914, 6

ле со тешки последици – губење на видот. На фреската „Чудата на Михаил архангел“ од Лесновскиот манастир, која потекнува од 1341 год., за првпат се регистрирани болни од оваа болест во карантин⁹⁰⁵. Голема епидемија од неа се случила и во 1718 год., а епидемии на чума и сипаници имало и во 1738 год.⁹⁰⁶

Калемењето, односно пресадувањето, пелцувањето, бележењето со маја, како уште се нарекувало, на Балканот имало долга традиција и било познато и пред пронаоѓањето на Џенеровата вакцина (1799). За позитивните резултати еден хроничар (1718) ќе забележи: „Едраџа шарка, која е џолку гибелна и џолку расџросџранета , џука е крајно безвредна заради џронаоѓањето на ‘бележењето’, како џџо го именуваат. Го џраваџ груџа сџарци, кои џџо се занимаваат со извршување на џаа оџерација секоја есен, во месец сџџември, кога ќе џоминаџ големџте џразници. Луѓето се договараат дали некој од семејсвоџо решил да се за џџиџи од шарка, џа за џаа цел се собираат обично џо 15-16 мина. Бабаџа џрисџџа со ореова черуџка, џолна со најдоброџт вид едра шарка и џрашува која вена би сакале да ви биде оџворена. Таа веднаш ја оџвора, којашџо џ ја џосочивџте, со голема игла, оџкако ви најрави болка не џоголема од мала џовреда, внесува во вената џолку, колку џџо може да се задржи на главичката од иглаџа. После џоа ја џреврзува раната со џарче од џразна черуџка“.⁹⁰⁷

905. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 86

906. „Записи и летописи“, 128

907. „Румелиџски делници и празници“, 240

Роберт Волш (1820-1831) известува дека едното дете на султанот му починало од оваа болест, па за да стане пример за другите, дозволил другото да биде бележано⁹⁰⁸.

Мајата обично се земала од гнојницата на заболено дете и со неа го мачкале засеченото место од десната рака под лактот на здравото дете. Лицата што го вршеле бележењето во народот имале голем углед и се викале „калемари“, „вештаци“, „бележари“, но и „вакцинатори“. На посебен глас како калемар во 19-от век се истакнал и Коста Цепенков, таткото на собирачот на народни умотворби Марко Цепенков.⁹⁰⁹

■ 1922 (февруари) Голема епидемија грип

Од грипот, кој почна да се шири неверојатно брзо во февруари во 1922 год., само за три недели починале 29 битолчани. Интензитетот му спласнал дури во месец март.⁹¹⁰

Една од најстрашните понови епидемии е оној познат како „*шпански грип*“, појавен за време Првата светска војна, кога одзеде околу 50 милиони луѓе.⁹¹¹ Повторно, во страшна форма, се појави и во 1957 год.,

908. „Македонија во делата на странските патописци“, 3, 1827-1850, 43

909. Петар Бојациевски, цит. дело, 85-89

910. „Епидемија грипа“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 5, Битољ, 16 февруар 1922, 3; „Епидемија грипа“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 7. Битољ, 2 марта 1933, 3

911. Би-Би-Си, „Шпанскиот грип во 1918 уби 50 милиони луѓе го предизвикале птици“, „Утрински весник“, Скопје, 7 октомври 2005, 12

кога се разболеа над стотина милиони, а умреле неколку десетини милиони луѓе.⁹¹²

■ 1922 (јули)

Епидемија „ante portas“

Иако чумата и колерата чукале пред портите на Битола, надлежните, и оние од власта и тие од медицинската фела, останале индифирентни, токму за тоа весникот „Битољски радикал“ ударно, на првата страница и со оштар тон предупредувал на опасноста.⁹¹³ Стравот од нив бил сосема оправдан зашто и во балканските војни и во Првата светска војна од нив во Македонија изумреле маса луѓе. Кавадаречкото село Горниково, на пример, кое броело за време балканските војни околу илјада жители, живи останале само 70, а нешто слично се случило и во 1918 год.⁹¹⁴

■ 1933

Чудо со молитва

„Гласот на Полог“ од 8 јули ја донесува оваа вест: На ден Св. Наум, 3 јули оваа година, покрај огромна маса народ од сите краишта на Вардарска Бановина, дојде да се поклони на моштите на Св. Наум и една нема девојка од околицата на Дебар. За вре-

⁹¹². „Encilopedija Leksikografskog zavoda“, 3, Zagreb, MCMLXVII, 162

⁹¹³. „Епидемија „ante portas“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 28, Битољ, 27 јула 1922, 1

⁹¹⁴. Виктор Цветаноски, „Чумата што ја донеле војниците го сотре Гарниково“. „Утрински весник“, Скопје, 24 август 2007, 13

ме молитвата оваа нема девојка легнала на гробот на Св. Наум, го помина времето во молитва, лежејќи врз гробот. По завршената молитва, во присуство на масата, девојката стана и проговори, на изненадување на своите блиски и другите кои знаеја дека е нема“.⁹¹⁵

■ **1934** (јануари)

Шарлах

„Пред извесно време во Битола се појавија неколку опасни случаи на шарлах. Општинскиот лекар д-р Петар Цали изјави дека заразата е сузбиена“.⁹¹⁶

■ **1934** (август)

Епидемија на стомачен тифус

„Последните денови стомачниот тифус започна нагло да се шири во Битола, па има голем број заболени. Епидемијата на тифус се појавува секоја година во Битола, главно, заради нездрава вода за пиење, со која граѓаните се снабдуваат од своите бунари. Во деловите од градот околу Офицерскиот дом и Богословијата тифус нема, благодареејќи на тоа што граѓаните се снабдуваат со здрава пелистерска вода од чешмите кои Офицерскиот дом и Богословијата ги изнесоа од водоводот на улица“.

Прочина за забрзаното ширеење на болеста била и погрешната информација дека водата од чешмата што ја подигнала Општината е здрава за пиење.

915. „Чудо на Св. Наум“, „Вардар“, Скопје, 16 јули 1933, 6

916. „Битољске новости“, „Вардар“, Скопје, 4 јануари 1934, 13

Потоа, откако се јави масовното заболување на оние што ја користеле и истата била хемиски и бактериски прегледана, се утврди дека водата од неа е опасна за пиење. *„Ваквајта немарност и неодговорност во водењето на здравствената политика во Битола е за секоја осуда и би требало во иднина да се преземат мерки да не се занимаваат со вакви работи лаци, кои не можат доволно да ја сфатат важноста на снабдувањето на еден град со здрава вода“*, биле жестоките реакции упатени кон неодговорните луѓе од општинската администрација.⁹¹⁷

Инаку, точно е, првите јавни чешми со здрава вода за пиење во Битола, се појавија покрај Офицерски дом и Богословијата (денес Библиотека „Кл. Охридски“), извлечени од војничкиот водовод, подигнат во 1928 год.⁹¹⁸

Кога во првите месеци од 1930 год. во неколку домови од улиците „Солунска“ и „Планинска“ се појавил пегав тифус, истите беа ставени под карантин. Тоа подразбирало нивно целосно изолирање од надворешниот свет, а храната за нив (леб, месо, бакалски артикли) како трошок паѓал на товар на Општината.⁹¹⁹

■ **1934** (9 ноември)

Болни од сифилис

„Сите лица болни од сифилис кои се пријавуваат за лекување во градската амбуланта доколку се членови

⁹¹⁷. „Чувено и виђено – Тифус у Битољу“, „Вардар“, Скопје, 16 август 1934, 1

⁹¹⁸. Александар Стерјовски, „Водоснабдувањето во Битола пред водоводот“, ЈКП „Водовод“ – Битола, Битола, 2008, 69-70

⁹¹⁹. Книга 24, 19 март 1930, т. 9

на одделението за осигурување на работниците, во иднина нема да се лекуваат во градската амбуланта...“.⁹²⁰

Новото решение на Општинскиот одбор било лекувањето, набавката и трошењето на лековите, не само против сифилисот, ами и за останатите венерични болести, да го организира д-р Константин Робе. Познатиот битолски лекар со тоа добил голем ангажман, зашто венеричните болести биле во подем и за Општината претставувале не само материјален товар, ами имале влијание и врз севкупното живеење во градот. Многу битолски бракови, за жал, заради болеста, се распаѓале и со тоа се создавале дополнителни социјални и други проблеми. Иако уште во 1920 год. формирано е Кожно–венеричното одделение, тоа не можело целосно да одговори на нараснатите проблеми, болеста имала земено толкав замав⁹²¹, што се размислувало за подигање и на специјализирана институција.⁹²²

Битола, инаку, имала горчливо искуство со оваа болест. Во градот ја среќаваме и во 17-от век⁹²³, а во 19-век е со големи размери. Огромниот број војска и развиената проституција, основниот носител на болеста, принуди отворање дури и на специјализирана болница за венерични болести, која во месноста Крива Воденица

⁹²⁰. Книга бр. 40,. 9 ноември 1934, т. 3

⁹²¹. Д-р Петар Бојациевски, цит. дело, 161

⁹²². Книга бр. 16, 30 септември 1927, т. 2

⁹²³. Александар Стерјовски, „Проституцијата во Битола во 17-от век“, „Прилози“, бр. 44-45, „Друштво за наука и уметност – Битола“, Битола, 1986, 150

беше ја организирал валијата Абдул Керим паша. Била позната со името „Франга хаста хане“.

■ **1935** (мај)

Антитуберкулозен ден

*„Како во сите места, така и во Битола организиран беше во неделата Антитуберкулозен ден. Претпладнето организиран беше пропаганден марш во кој зедоа учество учениците од битолските средни и стручни училишта со своите наставници. Маршираа и голем број граѓани, меѓу кои имаше претставници и од разни здруженија“.*⁹²⁴

Биле одржани и многу предавања на темата туберкулоза, главно од лекари. Управителот на болницата, д-р Сотир Атанацковиќ предавањето го одржал во Градскиот театар, д-р Марија Попадиќ говорела во салата на Црвениот крст, а д-р Констатин Робевиќ – во основното училиште „Змај Јован Јовановиќ“. Целото попладне по улиците се береле и прилози во корист на „Лигата против туберкулозата“, при што се вклучиле и угледни госпоѓи и госпоѓици, а музиката на 46. пешадиски полк концерттрираше на главната улица.⁹²⁵ Вакви денови се одржале и во другите градови, еден бил и во Куманово.⁹²⁶

^{924.} „Антитуберкулозни дан у Битољу“, „Вардар“, Скопље, 29 мај 1935, 5

^{925.} Исто

^{926.} „Куманово у борби против туберкулозе“, „Вардар“, Скопље, 29 мај 1935, 5

■ 1938

Бабица – постара жена

„На родилката при породувањето ѝ помага т. н. „бабица“, практична помошничка, обично постара жена, која со тоа се занимава. Праксата нив ги научила во работата. Кога ќе дојде кај родилката започнува да ја храбри да не се плаши зашто сè е во ред и дека детето ќе биде машко. Доколку се роди женско, ќе теши: „Така бог сакаше“.⁹²⁷

■ 1938

На лекар ретко се оди

„Во болеста на лекар ретко се оди одеднаш. Кога во домот има болен, роднините кои го посетуваат, го советуваат и препорачуваат да се повика тој и тој или таа и таа вражалка, која болниот сигурно ќе го излечи. Тие надрилекари носат некакви водички и на полноќ, кога ѓаволите спијат, го мијат болниот. Доколку во семејството има повеќе болни, па почнат и да умираат, веруваат дека им се направени „маѓии“. Во тој случај се бара помош од вражалката да ги изгони маѓиите“.⁹²⁸

Еден таков надрилекар од Битола, кој се нашол во Весниците и бил јавно осуден во 1938 год., бил Јосиф Костиќ.⁹²⁹

⁹²⁷ А. Младеновиќ, „Обичаји народа испод Бабе и Перистера“, „Вардар“, Скопје, 7 септембар 1938, 5

⁹²⁸ Исто

⁹²⁹ „Надрилекар Јосиф Костиќ“, „Битољске новине“, г. 1, бр. 12, Битољ, 20 август 1938, 2

■ **1942** (ноември)

Шап кај добитокот

„Во Битолската област беше преземена офталмомаленизација на сите еднокопитни животни во областа, со испитување на состојбите на болеста шап. Истото е направено во месец ноември и беа офталмомаленизирани 15.979 коњи, прегледани 6.440 магарина и мулиња. Се утврди дека 72 коњи беа болни, коишто веднаш беа ликвидирани. Специјална комисија изврши проценка на уништените коњи, за кои државата наскоро ќе изврши обештетувањ“.⁹³⁰

Честите болести меѓу домашните животи стана една од поважните причини за неможност за подмирување на даноците кон државата, за глад меѓу населението и за чести миграции. Османлиските документи ревностно ги бележат. Вакви болести, меѓу другите, и шап, имаме и во првите децении на 20-от век и истите предизвикуваат тешки последици и во стопанството и во исхраната на населението.⁹³¹

■ **1943**

Борба против маларијата

„Главната дирекција за народно здравје за следната година се подготвува за жестока битка против маларијата.

⁹³⁰. „Хроника“, „Пелистерско ехо“, г. 1, бр. 49, Битоля, 5 декември 1942, 4

⁹³¹. Георги Граматиковски, Богоја Стојановски, „Епизоотиолошка слика на заразните болести во СР Македонија 1927-1977“, Ветеринарен институт „Скопје“ – Скопје, 1985, 106

Во врска со тоа Министерството за народно здравје им нареди на своите органи да им даваат целосна помош на домовите за здравје во тој однос. Им се наредува на учителската организација во секое училиште да организира активности во кои учениците ќе се вклучат во исушување на водените локви, предизвикани од излезаните води, со што ќе се помогне во педагошката работа што ги имат ваквите потфати“.⁹³²

Тешкиот проблем со маларијата, ете, го наследи и бугарската власт, која, како и пред неа се обидуваа и други да ѝ стават крај. Од Бугарија во 1942 год. беа испратени дури и стручњаци да помогнат во разрешувањето на проблемот.⁹³³ Крајот нејзин ќе дојде откако ќе се исуши Пелагониското Блато.

⁹³². „Борба срещу маларијата“, „Пелистерско ехо“, г. II, бр. 64, Битоля, 20 мартъ 1943, 3

⁹³³. „Борбата съ маларијата въ Битолско“, „Пелистерско ехо“, г. I, бр. 28, Битоля, 11 јулий 1942, 2

■ **1096** (доцна есен)

Нормански грабежи

„(Крстоносците) најпосле, кога сите препловија, влегоа во една област многу богата со секакви блага, па поминувајќи од село на село, од тврдина на тврдина, од град на град, дојдоа во Касторја и таму торжествено го прославија Господовото раѓање, па повеќе дни се одмораа. Но кога побараа од жителите да им дадат пазар за продавање, не можеа да го постигнат тоа, зашто сите им бегаа од пред очи, мислејќи дека нашите се дојдени за грабеж и пуштење на целата земја. Затоа нашите, поради недостиг од храна, беа принудени да ограбуваат, да пленат овци, говеда, овни, свињи и сè што можеше да се употреби за храна.

Излегоа од Касторја и дојдоа во Пелагонија, во која се наоѓаше некаква тврдина од еретици, па од секаде ја нападнаа. Додека трештеа трубите и летаа копја и стрели, веднаш ја зазедоа, ја ограбија и сите нејзини богатства ги гореа, заедно со самите жители. А тоа не им се случи неоправдано, зашто нивната проповед, достојна за презир, како рак ползеше и веќе ги изгнаси со сопствената гнасна намера соседните области, како и самите нив ги беше одвлекла од правата вера“.

Податоков е од монахот Роберт (у. 1122 г.), кој бил директен учесник во Првиот крстоносен поход и е запишан во неговата „Ерусалимска историја“. Тоа е дело со извонредно историско значење, во кое се наоѓаат податоци и за Македонија.

Походов на Балканот започнал од Драч, откако го препловиле Јадранското Море, продолжил по старата римска рута Via Enghatia, па преку Константинопол, целта требало да биде Светата Земја. На чело на околу 600 рицари и 10.000 Нормани, кои на сиот пат ограбувале и пустошеле, се наоѓал Боемунд Таренски.

„Ереџичкџа населба“ во Пелагонија, за која се говори во текстов, која е освоена и запалена, заедно со нејзините жители, најверојатно била богомилска. За неа во своите хроники говорат и Петар Тудебод и Вилхем Тирски.⁹³⁴

■ **1582** (3 август)

Друмски разбојници

*„Забележувајќи ги оддалеку, помисливме, онака со нивните коси, дека се разбојници, меѓутоа, напротив, тие сè уште беа претрашени од атакот на една пљачкашка чета, којашто, туку што беше се нафрлила врз нив. Нè убедуваа дека разбојниците би им одзеле сè доколку не бевме се појавиле ние. Иако никој од нив со себе немаше повеќе од половина талир, заради големиот број, пљачката, секако, би била богата, би изнесувала од 15 – 20 кеси“.*⁹³⁵

⁹³⁴. „Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и национална држава“, том први, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 1981, 109-110

⁹³⁵. Радован Самарџић, цит. дело, 325

Разрешувајќи го тешкиот проблем со друмското разбојништво, кое им нанесувало огромна штета на циркулацијата на капиталот и на слободното движење, централната и локалната османлиска управа вложувале огромни напори. Не само што организирале специјални одреди за гонење, ами и населението, кое живеело покрај критичните точки (преслапи, клисури, густе шуми), било вклучено во тоа, а како надомест уживало повластици со ослободување од одреден број даночни задолженија. Друг начин била и самозаштитата со платени или службени заштитници, а и со лично вооружување. Проблемов со друмските разбојници, за жал, докрај никогаш не бил разрешен.

■ **1639** (28 октомври)

Киднапирање деца заради уцена

„Евреинот Исак, во Шеријатскиот суд, во присуство на араџбашата Дуде, жител на село Трново, и Петре од Могила (изјави): „Двајцата споменати и нивните другари го фатија синот на брат ми, Евреинот по име...и две други Еврејчиња за да ги уценат и уште се кај араџиите. Барам да се испитаат и да се постапи како што е неопходно“.

Присутните разбојници, не само што го признале неделото, ами слично на другите разбојници кои биле, по обичај, поставувани под силно физичко измачување, откирле и убиства и грабежи што ги правеле и во Преспа.⁹³⁶ Бидејќи дечињата сè уште се

⁹³⁶. „Турски документи за ајдутството и араџството во Македонија (1620-1650), Превод, редакција и коментар д-р Александар Матковски, „Институт за национална историја“, Скопје, 1961, д. 50

наоѓале во реонот на Потпелистерието, а плашејќи дека вината ќе падне врз нив, магаревчани најавиле дека ќе ги пронајдат и ќе ги донесат децата во судот.⁹³⁷

За жал, заради ненавремена достава на бараните средства, Еврејчињата биле убиени.

Не само деца, заради уцена биле киднапирани и имашливи граѓани. Еден, кој бил киднапиран во летото 1636 год. и одвлечен в планина и таму мачен, бил Хаџи Хасан, трговец од Битола. Откако била исплатена бараната сума од 40.000 акчиња, набргу бил ослободен.⁹³⁸

■ 1639-1640

Колективна заштита од арамии

„Верно е дека арамите-разбојниците се бунат (и затоа) многу луѓе од жителите на Битола и сите ајани и првенци од околицата се собрале и предложиле да го чуваат градот секоја ноќ“.

Дежурствата биле ноќни, кога и разбојништвата биле најчести.

Ноќниот живот во градот, инаку, престанувал по заоѓањето на сонцето, кога чесните и примерни домаќини се прибирале во своите домови и прво што правеле било поставувањето канџи на влезните порти. Пропишана должност била и да се истакне запален фенер на уличниот прозорец од домот, кој за ова време

⁹³⁷. Исто, д. 48 и д. 58, 87

⁹³⁸. Александар Матковски, „Отпорот во Македонија во времето на турското владеење“, том III, „Мисла“, Скопје, 1983, 308

било примитивно улично осветление. Доколку, сепак, се имало неодољна потреба и по прогласувањето на ноќниот час да се излезе во градот, поединецот морал да носи запален фенер со себе и да биде ненаоружан.

На чело на доброволните заштитни градски групи се наоѓала воена или друга видна личност, а со нив, според востановен ред, дежурале возрасни мажи, жители од маалите што граничеле меѓусебно.

Во петокот навечер извесен период, во првите децении од 17 век, според еден таков план, Неговата екселенција – градскиот сердар, го придружувале мажите од маалите „Ине–бег“, „Егри каш“, додека истата вечер на чело на втората група бил муфтијата со жителите на маалите „Кара оглан“ и „Соколар“. Во саботата вечер дежурале Ибрахим–ефенди и жителите на маалите „Кара табак“, „Сохта Хоџа“ и „Димишки–бег“. Во неделата малциите од „Јакуб бег“ и „Синан–бег“ ги воделе двајца, Солак Хасан бег и Ефлак војводата, а во понеделникот излегувало, како поголемо, само маалото „Сердар Емин“, на чело со Х’зр ефенди. Во вторникот вечерта сердарот Ахмед ефенди ги водел малциите од „Фируз бег“ и „Касим челеби“, додека средата била резервирана за Ахмед челеби Абди Јазаџизаде со жителите од маалите „Караџа бег“ и „Хамза бег“. Во четвртокот заштитниците од маалите „Чауш Али“, „Огул паша“ и „Азе бег“ ги воделе кадиите Хаџи Мехмед ефенди и Абдурахим ефенди.⁹³⁹

⁹³⁹. „Турски извори за ајдутството и арамиството во Македонија (1620-1650), д. 63

Наскоро (1647-1649) немало веќе маалски дежурства, сега била организирана постојана ноќна стража од граѓани (телал, симитчија, налбат, ножар и др.).⁹⁴⁰

Во 1776 год. за плаќање на единицата за заштита на казата во времетраење од Ѓурѓовден до Митровден, која се состоела од двајца булукбашии и 90 секбани, бил предвиден фонд од 222.900 акчиња.⁹⁴¹

Но и покрај ваквата организација и ангажман, не било можно секогаш да им се застане на патот на разбојниците. Биле и премногу дрски и премногу на број.

Еве неколку примери:

Пред 12 септември 1711 год. се втурнале околу 1.000 дрски разбојници од Мат (Албанија), без проблем го зазеле и го ограбиле градот, одвлекувајќи изобилна скапоцена стока. На нивно чело биле Аламаноглу Хусеин, Зогу-оглу и Теос-оглу Курд. По 20 дена повторно се појавиле и побарале цинично тие да бидат градски заштитници (мартолози). Бидејќи барањето не им било удоволено, повторно го ограбиле градот.⁹⁴²

Бројот на членовите на арамиските дружини понекогаш дури е и запрепастувачки, броеле не со десетици и стотици, ами и со илјадници. Од еден документ од 1760 год. се дознава дека одметникот Салих паша стоел на чело од 7-8.000 разбојници, со кои го тероризирал не само Елбасанско, ами и Охридско.⁹⁴³

⁹⁴⁰. Исто, д. 114

⁹⁴¹. Исто, (1775-1810), д. 5

⁹⁴². Александар Матковски, „Отпорот во Македонија во времето на турското владеење“, том III, 292

⁹⁴³. „Турски извори за ајдутството и арамиството (1725-1775), д.151

■ 1661

Грабеж на безистенот

„Безистенот, исто така, е многу цврст, но сепак, во текот на времето додека ние таму престојувавме, дојде ајдутин што го наречуваат Баја, со 500 ѓаури од планината Шапка и тој влезе со факели, без секаков страв, ги урна портите од безистенот и зеде скапоцени облеку во вредност од 70 илјади гроша. Потоа се повлекоа кон полето, шегувајќи се со пукотници од топови и пушки. Во толкавиот град не се најде никој што би се осмелил, барем со зборови, да се претстави и барем да праша „зошто“?. Пусто чудо и страшливост!“⁹⁴⁴

Овој разбојник, познат како Баја, односно Бајо, но и како Јано или Бабо, Челебија го посетил и во неговиот логор и описот што го дава за логорот и за организацијата таму е импресивен. Под себе имал неколку илјади разбојници, организирани во строго воена дисциплина. Имало меѓу нив и готвачи и други занаетчи кои илегалниот живот го правеле да тече без поголеми проблеми.

Горниот грабеж се случил додека Челебија бил во посета на Битола и тој не бил единствениот на безистенот, ги имало повеќе. Еден од претходните бил и оној од 1646 год. За овој беа обвинети христијанариими, од кои дел биле фатени, донесени пред судот и осудени со смртна пресуда. Еден од нив бил Тане од селото Чаирли, кој бил и бајрактар, кој беше се прочул

⁹⁴⁴. „Македонија во делата на странските патописци“, 1371-1777, 526

и претходно со палежи на селските жита. Соселаните беа го фатиле и беа го довеле пред судот.⁹⁴⁵

Следејќи ја градската традиција во безистенот да се трезонираат пари и скапоцености, собирачот на данокот за овци (целепкешан) Мехмед–ага, сума од 20.000 акчиња беше ги засолнил таму, и тие, како и толку други вредности, во таа 1646 год. биле ограбени.⁹⁴⁶

Овој грабеж дал повод за попсериозна заштита на градот и на безистенот, па било одлучено да се ангажираат платени заштитници, мартолози. Во 1652 год. на чело на една таква група од 50-на вооружени припадници, стоел христијанинот Петко Дамјан од село Радобил, а на другата, Марко, син на Неделко од село Ношпал.⁹⁴⁷

■ 1662 (септември) **Садизам при грабежите**

„Ние избегавме, а нашите жени ги фатија. За да ги откријат нашите скапоцености, со оган им ги гореа градите“.

Документов се однесува на групата од десетина разбојници, меѓу кои биле Никле од село Буково, мартолозот Нестор од село Диово, Стојо од село Секирани, Велче и Петко од Мал Герман, Коџа бег заде Мехмед челеби, кои насилно влегле во домот на

⁹⁴⁵. „Турски извори за ајдутството и арамитството во Македонија (1620-1650), д. 116

⁹⁴⁶. Исто, д. 94, 95, 96, 97, 98, 116

⁹⁴⁷. Александар Матковски, „Отпорот во Македонија во времето на турското владеење“, том III, 289

еден богат Османлија со намера да грабат. Бидејќи Османлијата успеал да побегне, разбојниците се нарфлиле врз жените, применувајќи садистички методи, горење на градите, за откривање на скапоценостите и парите. Дел од разбојниците подоцна биле фатени, меѓу кои и Никле, Нестор, Стојо, Велче и Петко и осудени на смрт, додека Коџа Мехмед претходно починал во затворот од мачење.⁹⁴⁸

Палежи на објекти и тешки мачења биле применувани и во други прилики.

Во 1669 год. 40 до 50 разбојници го нападнале домот на Хасан ага од село Барешани, Битолско, кого го ограбиле, а Хасановата мајка и слугата, заедно со домот, ги запалиле.⁹⁴⁹ Во село Велушина во 1673 год. бил ограбен домот на Петре, а бидејќи тој не се нашол таму, разбојниците се нафрлиле врз жената Марија и ќерката Руса, кои биле подложни на горење на градите.⁹⁵⁰

Од мачењето со оган, бремената Стојкова сопруга од село Поздеж во 1730 год., абортирала.⁹⁵¹

Станко пред судот во 1741 год., вака го опиша своето и на синот мачење: *„Мене ми ги гореа рацеите и градите до ѝајокој, а на мојот син Јосиф, градите до вилицаите и ни ги ойљачкаа домашните нешта што се наоѓаа во мојата куќа“*.⁹⁵²

948. „Турски извори за ајдутството и арамитството во Македонија“, (1650-1700), д. 43

949. Исто, д. 55

950. Исто, д. 58

951. Исто, том IV, д. 47

952. Исто, д. 68

Во печалбарското село Невеска, Леринско, во кое останале само жени и деца, арнаутските разбојници во 1764 год. пронашле, сепак, неколку мажи, кои „божем ќе ги водат во Лерин, едно лице го обесиле за нозетите и така три дена висело и поради малтретирањата ги изгубил очите, а лицето Мерџо Оглу, кој не им го предаде ферманот за приклучување кон Битолската каза, го врзале за столб, го претрпале, му го убиле еден од неговите малолетни синови, ги застрашувале членовите од неговото семејство, му ја опљачкале сета пронајдена говина, накит и други недвижности“.⁹⁵³

Во 1782 год. разбојникот Нуке ограбил куќа во Корча и го убил стопанот.⁹⁵⁴ Истата година Кире Митре и секбанот Халил, жители на Прилеп, влегле во куќата на Петре Стојче и му ги одвеле робинките и му ја опљачкале сета покуќнина.⁹⁵⁵

Имало и уште пострашни мачења.

Во почетокот на октомври 1856 год. во селото Раилово (Воденско) разбојниците во три куќи првин ги убиле трите домаќини, потоа десетте жени од семејствата, за да им ги посочат местата на скапоценостите, ги врзале на диреци со нозете засебно зацврстени, потоа вжештено масло им сипале во гениталиите. Три од нив во ужасни маки веднаш починале, а за останатите немало надеж дека ќе преживеат.⁹⁵⁶

953. Исто, д. 172

954. „Турски извори за ајдутството и арамитството (1775-1810), д.96

955. Исто, д. 94

956. „Цареградски вестник“, бр. 300, 27 октомври 1856

■ **1740** (март)

Грабеж на жито од чифлици

„Хуццет. Кадијата Мухаррем ефенди заде, Ахмед ефенди и спахијата Инра Мехмед, жители на гр. Битола се жалат во судот дека жителите на селата Враневци, Новаци, Добромир, Суходол, Орихово, Паралово, Гурмаз, Тебаодци, Полог, Глиниш, Сливаца, Изкочивир, Брод, Рибарци, Неготино и Балданци формирале разбојнички банди кои се придружиле кон разбојниците Лено Огуллари и Коста Огуллари. Под изговор дека владее голем глад, дошле во нивните чифлици во с. Опмрлар и ги скришија нивните амбари. Од амбарот на Ахмед ефенди зедаа 100 кила жито, а од амбарот на Мехмед околу 60 кила жито. Побараа да се изрши инспекција при што е констатирано погорното, а селаните го признаа стореното“.⁹⁵⁷

Имињата на селата се предадени онака како што се запишани во документов. Вакви грабежи се случувале и подоцна, а особена грижа власта покажувала кон складиштата на жито во чифлиците наменето за војската, при што од месните власти секогаш се барал точен инвентар и строга заштита врз нив.⁹⁵⁸

Не биле ретки грабежите и на селски производи од пазарциите што биле носени за продавање во Битола. И врз таквата појава се реагирало остро, понекогаш дури и од највисоко место.⁹⁵⁹

⁹⁵⁷. Сицил 50, 1740, март 16, бр. 13

⁹⁵⁸. Сицил 98, 1828, ноември 9, бр. 87 и 88; Исто, 1828, ноември 17, бр. 89

⁹⁵⁹. „Турски извори за ајдутството и арамитството (1725-1775)“, Д. 122

■ 1776

Деноноќни грабежи и насилства во градот

„Се соопштува дека некои башибозуци без гаранции, крадци, арамии и провалници деноноќно се движеле по внатрешноста на градот Битола и често упаѓале по куќи и дуќани, вршеле кражби и насилства и криејќи се едни со други, се потпомагале и не се предавале. Бидејќи нанесувале безброј штети, положбата во градот била влошена и жителите биле намачени и лишени од спокојство“.

За да се корегира ваквата состојба се предлагале неколку превентивни мерки. На прво место се препорачувало да има постојана стражарска служба од граѓани, чија задача би била да го прверува секое лице, посебно ако е непознато. Понатаму, секој поединец морал да има гаранција од друго лице и таа да биде уредно регистрирана во судот, доколку некој не ја поседувал, тој требало темелно да биде проверен од службите на редот. Важна препорака била и секој што се движи во ноќните часови да носи запален фенер.

Со овие препораки од бујурулдијава (укажувањето) требало преку месните телали (гласници) да бидат запознати сите жители од градот.⁹⁶⁰

Од проверките на непознатите лица што се движеле низ градот, во ановите, чаршиите, амамите и маалите, веќе било утврдено дека повеќето од нив изјавуваат дека се пријатели или роднини на некого што го познавале повеќето во градот, што било мошне

⁹⁶⁰. Исто, (1775-1810), А, 8

сомнително, затоа препораката била токму врз нив да се внимава, зашто многумина биле со зли намери.⁹⁶¹

■ 1806

Палежи и грабежи

„Падишахот е известен дека бившиот кајмакам Осман беј, собрал околу себе дружина од некои кази во Румелија и од Албанија, двапати навлегол во Битола, ја запалил чаршијата и пазарот и го ограбил безистенот и неколку други дуќани“.⁹⁶²

Одметнатиот кајмакам Черибашин, син на Осман, познат и како Осман беј, организирал околу себе разбојничка банда составена од проблематични граѓани од некоку кази од Румелија и од Албанија, со која двапати навлегол во Битола, ја ограбил, ја запалил чаршијата, го запалил пазарот, а го ограбил и безистенот. Од страна на Портата се барало да биде уловен, а откраднатата стока да им биде вратена на оштетените сопствениците.⁹⁶³

■ 1818 (?)

Али паша Јанински го граби безистенот

„Кога по хиџра во 1220 година Али паша Јанински стана господар на целиот Арнаутлук и на Јанина и на Пелопонез, една ноќ го нападна градот Битола. Ги разби порти-

⁹⁶¹. Исто, (1775-1810), д.4

⁹⁶². Сиџил бр. 82, 1806, меѓу 23 октомври и 1 ноември, бр. 57

⁹⁶³. Сиџил бр. 82, 1806, меѓу 23 октомври и 11 ноември, бр. 55. 56 и 57

те на познатиот безистен и ограбувајќи многу скапоцени работи, избега. Во таа прилика на трговците и на занаетчиите им го откорнаа срцето. Тој прочуен безистен е овој сегашниот што се наоѓа покрај големиот часовник. Многу од овие пљачкаши подоцна беа фатени и обесени“.⁹⁶⁴

Никола Еничерев за Али паша Јанински вели дека безистенот го ограбил во 1806 од. и дека се обидел тоа да го направи и уште двапати.⁹⁶⁵

1856

Власта и разбојниците

„Се преземаат строги мерки против разбојниците, а судот осуди тројца на смрт. Еден од нив беше башибозук за кој се докажа дека убил 29 лица“.

Во истата дописка од Битола упатена до „Цареградски вестник“, со датум 6 октомври 1856 год., се даваат и други поединости за ангажманот на власта во таа борба. Се наведува дека само недела дена претходно биле фатени со помош на војската триесетина од нив и дека биле фрлени в затвор. По завршувањето на судската постапка, врз нив биле извршени егзекуции, а на еден од драгорските мостови, како опомена, но и како одличје за успешниот ангажман на власта, биле изложени седум нивни пресечени глави, од кои, малку подзаборавени, се ширела ужасна смрдеа наоколу.⁹⁶⁶

⁹⁶⁴. Мехмед Тевфик, цит. дело, 208

⁹⁶⁵. Никола Ганчев Еничереџ, цит. дело, 355-356

⁹⁶⁶. „Цареградски вестник“, бр. 300, 27 октомври 1856

Некои управители во таа битка имале и посебни заслуги, а еден меѓу таквите бил и Хисни паша, тој така ја заслужил големата благодарност на населението, па еден друг дописник во врска со него и разбојниците, пишува: *„Радосен сум што можам да ви соопштавам дека во околината на градот веќе не стануваат такви разбојништва кои се случуваат порано благодарјќи на будноста на зајаниите одредени од управителот, кои се грижат на секој начин да ги исполнат точно своите задолженија“*.⁹⁶⁷

Не само претставниците на власта или нејзините платеници, ами и обичните граѓани доброволно, со зружени сили, како заради своја безбедност, така и да не бидат оптужени за соработништво, не во една прилика ги ловеле и ги приведувале пред судот регистрираните поединци и групи за злодела. Пресудите за нив обично биле смрт или веслач на султански брод.

Дел од притворените многупапти ги признавале неделата во судот, што сугерира дека биле подложни на физички измачувања во истражниот затвор и дека го знаеле својот крај.

1889

Грабежи во Битола и Битолско

„Трговијата пред 15 години тука била уште посилна, но разбојништвата, кои посебно се намножија по 1876 год., речиси наполно ја замреа трговијата. Арнаутските банди крстосуваат насекаде низ Битолскиот вилает и го грабаат населението безмилосно. Имаат ограбено це-

⁹⁶⁷. „Турција“, бр. 21, 12 декември 1864

ли каравани, имаат запалено цели села, убиваа, грабеа луѓе сред бел ден. Никој не можеше да им се спротивстави. Тие имаа свои јатаци меѓу влијателните бегови во самиот град и не се плашеа од ништо. Разбојништвата преминаа и во Солунскиот вилает, стигнаа дури до портите на Солун. Од Битола никој, кој е горе – долу поимотен, не смееше да излезе. До железничката станица во Градско се одеше само еднаш во неделата, во четврток. Поштата тогаш одеше обезбедена со силен конвој војници, а за Охрид, Костур и Лерин патувањето беше незамисливо. За време од 5-6 години селското население сосема се сосипе. Тоа стана сосема неспособно да ги подмирува даноците. До каде се влоши состојбата може да се цени според тоа дека една разбојничка банда најде можност денски да се вовре во градот и да киднапира деца, за кои подоцна земаше големи откупни. Многу селани во ова време беа исклани во куќите или по патиштата“.⁹⁶⁸

Бидејќи положбата станала неиздржлива, а со желба да се воспостави каков – таков ред и сигурност, од Цариград бил испратен посебно енергичен и решителен човек, Али Рифат паша. Во Битола дојде со полномошно за употреба на секаква мерка. Веднаш се вдал на работа и навистина постигна завидни резултати. Создаде селска милиција, т.н. „фахрија“, а дозволи и секое село, за своја сметка, да се вооружува и да се заштитува.

⁹⁶⁸. „Битолско, Преспа и Охридско“, 4

■ 1912-1913

Грабежи во воени услови

„Општинските власти во Охрид ги запленија фондовите и записите на вакафите. Во Битола властите, во име на малолетните сираци, ги присвоија парите контролирани од исламската заедница“.⁹⁶⁹

Покрај ваквите, институционални, многу поголеми и почести биле групните и поединечните грабежи. Промената на власта секогаш била прилика поединец брзо да го промени материјалниот статус, присвојувајќи бесправно туѓ имот, без, притоа, да биде повикан на било каква одговорност. Српскиот комитаџија Василије Трбиќ изобилно ја користел стекнатата привилигирана положба со новите власти и бесправно трупа богатство. Тоа го правеле и други, слични на него.⁹⁷⁰

Во 22 села во Кичево, Крушево и Прилеп, населени, главно, со муслиманско население, извршен е невиден грабеж во втората половина на 1913 год., од, како што беа наречени „официјалниџе банди на српскиџе комитџиџии“, при што сесрдно им помагале и жандармите.⁹⁷¹

Масовно ограбување индивидуални дуќани во градот од бугарските војски настана, пак, при нивното влегување на први и втори декември во 1915 год.⁹⁷² итн.

969. „Британските конзули во Македонија (1797-1915)“, „Државен архив на Македонија“, Скопје, 437

970. Д-р Глигор Тодоровски, цит. дело, 39-44

971. „Британските конзули во Македонија“, 437-438

972. R. A. Reiss, cit. delo, 2; Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 207

■ **1922**
Качаџи

Првите години по Првата светска војна во Битолско започнаа да се множат качачките банди, кои го тероризирале населението немилосрдно, не само во околните, печалбарски села, ами и во самиот град. Биле, главно, групи што се префрлаа од Албанија, а во околните битолски села Остреџ, Кишава и Злокуќани наоѓаа засолништва и јатаџи.⁹⁷³ Се занимавале со киднапирања на тукушто вратени печалбари или на членови од нивните семејства, понекогаш и на деца, за кои потоа барале високи откупнини. Граничната полиџија, жандармеријата, па и војската се обидуваа да се справат со нив и да воспостават некаков ред, преземајќи и поголеми акции, но тоа како воопшто да не ги застрашувало.

Во месец јули 1922 год. граничната полиџија, сепак, успеа да спаси киднапирани дечиња од Граешница и да им ги врати на потресените родители, но тоа биле само единечни случаи за успокојување на населението.⁹⁷⁴

■ **1923 (16 април)**
Чиџак граби свој газда

„Во понеделникот на 16 о. м. се случи опасен гребезж во кафеаната „Цариград“.

973. „Јавна безбедност“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 28, Битољ, 27 јули 1922, 1

974. „Похвалан пример“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 28, Битољ, 27 јули 1922, 3

Грабежот го изврши момче од 15-17 год. Откако му соопшти на газдата дека повеќе, односно од понеделникот, нема да доаѓа на работа и додека во неделата сите вработени, до доцна вечерта биле ангажирани околу последните гости, се искачил преку оградата и терасата и влегол во горната соба, во која се наоѓала касата. Не наоѓајќи никого внатре, ја зел и по истиот пат излегол надвор, па во дворот, зад куќата, ја искрши, ги зел парите во висина од 12.000 динари и исчезнал. Газдата, кој веднаш се посомневал на него, ја известил полицијата, меѓутоа, бидејќи не било реагирано навреме, дури дежурниот жандар му препорачал да дојде другиот ден, кога службениците се на работа, со што било изгубено драгоцено време и за гонење и за фаќање, тој не застанал пред лицето на правдата.⁹⁷⁵

■ **1923** (ноќ меѓу 2 и 3 мај)

Битка со одметници

„Во ноќта меѓу 2 и 3 о. м. се случи крвава битка помеѓу нашите жандари и една група одметници во близина на селото Острец. Она што посебно е интересно е што и самото село Острец им прискокна на помош на овие одметници, чиј водач беше Исмаил Таки – Тоска од Корча“.

Разбојничката група броела 7 члена, а од Грција на југословенска територија, во близина на Велушина, се префрлила ноќта меѓу први и втори мај 1923 год. Додека биле во Грција, киднапирале неколку жители и со уцени кариале 20.000 драхми, 25 жолтици и 5 сре-

⁹⁷⁵. „Опасна краѓа“, „Битољски трговински гласник“, г.1, бр. 12, Битољ, 22 априла 1923, 3

брани турски меџидии, а во меѓувреме имале и неколку судири со безбедностните органи.

Жандармериската станица во Велушина била предвреме известена за нивното доаѓање и навреме реагирала, поставувајќи заседа на местото наречено Преслап, каде се очекувале да се појават. Поставата ја сочинувале жандармерискиот поднаредник Душан Андријевиќ и уште 6 жандари, сите од составот на постојаната Жандармериска станица во Велушина.

Како што се претпоставувало, така и се случило. Одметниците наишле токму на местото на заседата и веднаш настанала жестока битка, во која имало 4 жртви, поднаредникот Андријевиќ и 3 одметници, меѓу кои бил и Тоска. На пукотот кај Преслап реагирале жителите од с. Острец, населено исклучиво со Албанци, кои најверојатно и го очекувале доаѓањето на сонародниците, жестоко напаѓајќи ги вкопаните жандарми. Меѓутоа и на жандармите им притекна помош од вооружени селани од Граешница, нешто подоцна и од чета жандарми од Битола, па остречани се повлекле во своето село. Истото наскоро било окупирано, претресено, 20-на јатаци одведени в затвор, но разбојниците веќе се беа повлекле во шумата.

Андрејевиќ, кој бил семеен човек и постојан жител на Велушина, другиот ден, со свеченост бил погребен во Битола.⁹⁷⁶

За убиените качаци биле направени фотографии и истите биле покажувани кога се сакало да се истакне ефикасноста на властите со нивното справување.⁹⁷⁷

976. „Борба са одметницима“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 14, Битољ, 9 маја 1923, 2

977. Edo Marković, cit. delo, 71

Сведоштво за друга ваква жестока битка со шестмина други качаџи во Преспа бил пресен гроб „со ушешно соошшешение“, кој се наоѓал на крстопатот пред Ресен, кај месноста викана Макази.⁹⁷⁸

■ **1923** (17 јуни)

Грабеж и киднапирање кај Ѓавато

„На патот од Ресен за Битола, во неделата на 17 о. м. во 9 и четврт часот претпаладне, патниците ги пресретнаа 8 разбојници, вооружени и облечени во жандармериска облека и ги опљачкаа“.

Во запрежната кола, со која управувал сопственикот Стеван, патувале Давид, кожар од Битола; Турчин; Ром; девојката Ѓорѓејца Трајковиќ и Христо поп Ефтимовиќ од Ресен. Токму при спуштањето надолу, пред самиот мост, колата ја стопираа тројца вооружени разбојници, кои неочекувано излегле од шумата и почнале да ги малтретираат и да ги претресуваат патниците. Им одзеле: на Давид – 16.000 динари; на возачот – 6 златници, 100 динари и часовник; на Турчинот – 2.000 динари и часовник; на девојката – три златници, а Турчинот и Ромот и со кундаци ги претепале. Христо поп Ефтимовиќ го одвеле во шумата за да бараат подоцна откуп, веројатно им било познато дека беше се вратил пред три месеци од печалба. Во текот на претресот се беа вклучиле и петмина нивни другари, кои дотогаш биле скриени во блиската шума. Токму додека траел грабежот, патувајќи од Бито-

⁹⁷⁸. Isto, 76

ла за Ресен, се појавил преспанец, кого, исто така, го ограбиле, одземувајќи му, според тврдењата од 300–400 златници.

На случајот веднаш реагирале органите на прогонот, но ниту од разбојниците, ниту од Христо можеа да се најдат траги.⁹⁷⁹

■ **1924** (31 март)

Качаци во Битола

„Во понеделникот, на 31 март попладне, одвреме–навреме се слушаше пукот од пушки и бомби. Во прво време се помисли дека тоа војската некаде во близината изведува вежба, но набрзо низ градот се рашири вест дека нашата жандармерија се бори со качаци, кои влегоа во градот“.

Откако полицијата била известена дека во маалото Казас Чешма, во куќа на роднини, била засолнета група качаци, жандармеријата ја обиколила не само неа, ами и соседните куќи, зашто сите биле поврзани меѓусебно со комши – капи вратничкиња. На жандармеријата на припомош ѝ дошол и одред војска, а и маса љубопитни граѓани, па од маалски, случајов станал градски.

Обидите на органите од власта да влезат кај разбојниците, чиј број бил непознат, се покажаа неуспешни, зашто давале жесток отпор, а зад нив застанале и жителите од куќите, па разврската станала крајно неиз-

⁹⁷⁹. „Разбојници на Ѓавату“, „Битољски трговински гласник“, Битољ, г. I, бр.20, Битољ, 20 јуна 1923, 2

весна. За да се избегнат жртви и од едната и од другата страна, самоиницијативно, тројца доброволци, Богдан Брајевиќ, капетан од прва класа, командир на пекарската чета; Душан Антонијевиќ, полициски писар во Мариовската околија и жандармот поднаредник Вуица Милетиќ, решиле да влезат и да преговараат со нив, да дадат и беса ако е потребно во врска со нивното евентуално предавање. И додека течеле преговорите, од непознати причини, в. директорот на Народната банка, Г. Рељиќ, се втурнал внатре и почнал да стрела со својот револвер по качаците. Тие веднаш возвратиле и го раниле во плешката, но тој успеал да се повлече, што им дало сега нов тек на преговорите. Не само што биле прекинати, ами веднаш биле блокирани портите на куќите, а преговарачите биле земени во заложништво, со што нивната судбина стана крајно неизвесна.

Покрај овие, направени биле уште неколку немислени грешки кои имале трагични последици. Првин, љубопитниот 22 годишен Љубиша Петровиќ, за да дознае што се случува внатре и да види каква е судбината со заложниците, се искачил на оградата. Изненадените качаци, веднаш отвориле оган врз него и го раниле, по што тој се срушил на земја. Набрзина бил пренесен в болница и врз него била извршена ургентна операција, но животот не можел да му се спаси, зашто бил погоден со дум–дум куршум, кој разнел сè во внатрешноста на стомакот.⁹⁸⁰

Следувало уште едно погрешно решение, кое им овозможи на качаците да побегнат, потпалување на

980. „Још една жртва“, „Битољски трговински гласник“, г. II, бр. 58, Битољ, 4 април 1924, 3

објектите. Користејќи ја, така, ноќта, чадот, хаосот, освен двајца, кои биле покосени при бегот од куршумите, останатите успеаја да го пробијат обрачот и да побегнат, па од Стрчин, од сигурна дистанца, се огласиле со победнички пукот.⁹⁸¹

Откако огнот дозволи да се влезе внатре, можеше да се открие морничава слика на пеплосани објекти и од пеплосани тела на трите преговарачи, кои биле и без глави, без нозе и раце. Остана неизвесно дали масакрот бил извршен пред или откако биле убиени. Идентитетот им е утврден подоцна, според металните предмети што биле пронајдени кај нив. Телата на двајцата убиени качаџи биле однесени пред општинската зграда и изложени на увид пред потресеното битолско граѓанство.

Покрај смртта на четирите службеници и на качаџите, загинаа уште тројца љубопитници, Ташко Петровиќ, општински служител, Спирос Вељковиќ, касапин и Велјан, земјоделец од Лавци.

Првин, на втори април, е извршен првиот погреб со четирите жртви (Брајевиќ, Антонијевиќ, Милетиќ и Ташко Петровиќ) со масовно учество на битолчани и со бројни говори, а следниот ден – и оној на Љубиша Петровиќ и на касапот.⁹⁸² Земјоделецот Велјан бил пренесен во своето село Лавци и закопан таму.⁹⁸³

981. Соопштение на Зухди Малик, бербер, истото добиено од таткото, сега покоен

982. „Качаџи у Битољу“, „Битољски трговински гласник“, г. II, бр. 58, Битољ, 4 април 1924, 1

983. „Пренет у село Лакци“, „Битољски трговински гласник“, г. II, бр. 58, Битољ, 4 април 1924, 3

Покрај деветте жртви, во битката имало и изесен број полесно или потешко ранети војници.

На седницата Одборот на Општината, одржана на 13 април 1914 год., се расправало за покривање и на дел од трошоците за закопот и за расчистувањето на остатоците од пожарот и било решено тие да паднат на сметка на Општината.⁹⁸⁴

По овој случај, маалото Казас Чешма доби уште едно, ново име, актуелно и денес, дури и попознато, Кај Качаците.

■ **1928** (14 февруари)

Грабеж и смрт на битолски сараф

„Вечерва, околу 5 и половина часот, во „Караџорџевата улица“ се случи разбојништво, во кое со смрт плати битолскиот менувач Мушон Шами“.

Убиецот Даут Бајрам, жител на селото Острец, или го следел или го очекувал богатиот Евреин пред портите на неговата куќа, каде со четири истрели од револвер смртно го застрелал во градите. Сарафот тукушто беше го затворил дуќанот и со кожена чанта, во која имало 200.000 динари, не претпоставувајќи што ќе му се случи, како и секој ден, заминал за својот дом, односно во смрт. Парите, односно златото, сарафот ги носел и ги враќал во дуќанот секој ден, зашто во дуќанот немало сигурни каси Откако паднал наземи, разбојникот му ја грабнал торбата и побегнал.⁹⁸⁵

⁹⁸⁴. Книга бр.15, 13 април 1924, т. 10

⁹⁸⁵. Адам Садикарио, цит. дело, 27

Минувачите кои ги чуле истрелите, почнале да го гонат крадецот, но тој е фатен не од нив иако биле повеќемина, ами од поднаредникот Мишо Тошиќ, кој му го попречил патот, го зграпчил, не дозволувајќи му да се измолкне и го спровел во најблиската жандармериска станица.

Тешко ранетиот Шами, само што бил пренесен во болницата, починал.⁹⁸⁶

■ **1933** (24 јуни)

Фатени крадци

„Овие денови битолската полиција забележа уште еден убав успех. На нејзините органи им успеа да ги фатат Ајруш Салијевиќ, Феим Малаковиќ, Иљаз Јусуфовиќ и Асим Беќировиќ, како и нивните јатаци Рафит Јусуфовиќ и Зекман Амзовиќ, кои се обидоа, ноќта меѓу 24 и 25 јуни о. г., да извршат грабеж во куќата на Сафе Фараши, кожарски трговец од Битола“.

Крадците уште при грабежот биле откриени, но, сепак, успеале да побегнат и извесно време да се кријат во околината на Битола. Меѓутоа, сепак, биле фатени и на сослушувањето го признаа делото и открија дека имале намера да ограбат уште неколку видни граѓани од Битола. Водач на групата бил Салијевиќ, по потекло од Вучитрн.⁹⁸⁷

^{986.} „Један битолски мењач убиен је пред вратима своје куће“, „Време“, Београд, 15 фебруар 1928, 3

^{987.} „Похватани разбојници у Битољу“, „Вардар“, Скопље, 30 јули 1933, 5

■ **1933** (октомври)
Ограбена аптека

„Пред неколку дена ограбена е во ноќта аптеката на Ауло Димитријевиќ“.

Крадците влегле преку прозорец од визбата во аптеката, пронашле и одзеле 1814 динари. По пријавувањето на грабежот, на самото место дошле службеници на прогонот и, благодарейќи на брзата интервенција, истиот ден биле фатени и затворени ограбувачите. Биле двајца, Емин Рашидовиќ, слуга, и Трајан Ристиќ, рибар. Рашидовиќ веднаш го признал делото, но со вина го оптоварил компањонот, кај кого бил пронајден и пленот, скриен во кош од рибите. По истрагата, се планирало обајцата да му бидат предадени на понатамошна постапка на Битолскиот првостепен суд.⁹⁸⁸

■ **1933** (октомври)
Ограбен бакал

„Непознати ограбувачи го обија дуќанот на г. Ѓорѓи Хаџи–Јовановиќ, бакал од Битола, и однесоа стока во вредност од 2.000 динари“.⁹⁸⁹

988. „Опасна провална краѓа у Битољу“, „Вардар“, Скопље, 7 октомври 1933, 4

989. „Непознати лопови обили дућан“, „Вардар“, Скопље, 21 октомври 1933, 7

Бомби и разорувања

■ 1382-1383

Османлиско завладување на Битола

„Беше хиџриска 784 (меѓу 17. III. 1382 и 5. III 1383 г.) кога владетелот издаде наредба, беглербегот на Румелија Тимурташ паша, на чело на своите сили да тргне во освојување на градовите Прилеп и Битола (Манастир). Пашата успеа тврдината на Прилеп да ја освои по мирен пат, а битолската тврдина беше освоена по пат на сила“.⁹⁹⁰

Горната година на османлиското освојување на Битола ја забележуваат и други хроничари, но има и поинакви тврдења, дека тоа се случило неколку години подоцна. Логорот на освојувачите, според некои хроники, се наоѓал во близина на денешната црква „Св. Недела“, во месноста денес позната како Стрелиште, од каде тие ги организирале и ги изведувале нападите. Топонимите Крклино и Кркардаш одат во прилог на таквите укажувања, дури, според некои за-

⁹⁹⁰. Александар Матковски и Кемал Аручи, „Македонија и соседните области во хрониката на „Беда – и ул векан“ од Коџа Хусеин (1328-1491)“, „Историја“, XV/2, Скопје, 1979, 157

клучоци, има тврдење и дека на местото Кркардаш се водела и некоја жестока битка помеѓу бранителите и освојувачите.⁹⁹¹

Османлиски обичај бил при отпор, кон бранителите да се применат драконски постапки, масакар врз мажите, поробување на децата, девојките и младите жени, масовен грабеж и срамнување на тврдината или на градот со земјата. Но тоа понекогаш можело да се случи и без даден отпор. Сведокот на доброволното предавање на Ново Брдо, момченцето Константин, подоцна познат како Константин јаничарот, го дава следниот опис: *„Кога Турциите влегоа во градој им наредија на ситиџе домаќини секој со својџе семејсџиво, со машкајџа и женскајџа челаџ, да излезајџ од џорџајџа наџвор кај ровојџ, остџавајџки сџе шџџо имајџ во домовиџе. Така излегуваа еџен џо еџен. А царојџ, сџџојејџки џред џорџајџа, ги двоел машкајџа челаџ на еџна сџџрана, женскајџа челаџ на друга сџџрана, а мажџиџе, исџџо џџака, на џрејџајџа сџџрана, а жениџе на чејџврџа сџџрана, џа нареди да се ликвидираат сџџџе џрвенци. На остџанашџиџе им дозволи да се врајџајџ во градојџ и не им било забранетџо да бидатџ во својџџ дом. Момчињајџа шџџо ги избра беа на број џџрисџа и дваесетџ, а од женскајџа челаџ шџџо ја избра беа седумсџџојџини и чејџири. Женскајџа челаџ сејџа ја раздаџе меѓу џоџреденџиџе, а младичџиџе ги заџржа за се-*

⁹⁹¹. Александар Стерјовски, „Топонимот Крк–Кардаш во Битола“, „Македонска академија на науките и уметностите“, Скопје, 1988, 319

*бе, за јаничари, и ги ѝраиѝ во Анадолија, ѝреку море-ѝо, ѝшаму да ги чувааѝ“.*⁹⁹²

Ако ваква судбина доживеаја граѓаните што добровлно се предале, може само да се претпостави што поминуваа и што доживуваа оние, како жителите на Константинопол и на Битола, кои не сакаа веднаш да се покорат.

■ **1912** (19 ноември)

Победоносно влегување на Србите во Битола

„И осамна 6 ноември 1912! По жесток дожд и мрачни дни угреа прекрасен, сончев ден. Пред зората и додека мракот сѐ уште ја покриваше Битола, која не спиеше, ами само исчекуваше, тројца Срби одлучија со српската тробојка да ја дочекаат српската војска и да ѝ јават дека во Битола турска војска нема.

Кога се раздени се најдоа близу селото Кукуречани. Српската претстража ги запре. Кажаа кои се и беа дочекани како браќа!

Оддалеку, по Прилепското Цаде, се приближуваше еден автомобил. Претстражата, заедно со битолските Срби, се стрчаа во пресрет на автомобилот. Во него беше шефот на Штабот на Првата српска армија, генерал Бојовиќ. Му рапортираа дека во Битола повеќе нема турска војска. Генералот Бојовиќ повика еден од Србите во колата и продолжи право за Битола. На влезот од градот го дочекаа најугледните граѓани и му ја предадоа Битола.

⁹⁹². Константин Михаиловиќ, „Јаничарове успомене“, „Просвета“, Београд, 1966, 132

Генерал Бојовиќ во градот влезе околу десет часот претпладне и веднаш се упати во Српскиот клуб, во објект, кој и денес постои на улица „Крал Петар“. Таму беше приемот на градските првенци. Таму беше ветен мир, ред и безбедност за секого. Така и бидна. Никому ниту влакно од главата не му фалеше...

Попладнето српската војска започна од четири страни да влегува во Битола, да се тркала по улиците и да се прелива кон Охрид и Лерин. Два дена и две ноќи војската проаѓаше низ Битола.

Без било каков инцидент, во најголем ред и мир, воени-те власти другиот ден ја формираа општинската управа и работите тргнаа по својот тек⁹⁹³. Битола оттогаш започна послободно да дише и да се чувствува дека е во Србија...“.⁹⁹⁴

За решавачката, Битолската битка беа сконцентрирани огромни воени сили од обете страни. Бројот на војниците на Вардарската турска армија, на чие чело бил Али–Риза паша, кои го бранеа пристапот кон градот, изнесуваа 38.350, која имала и моќна артилериска поддршка. И српските сили на Првата српска армија, под команда на престолонаследникот Александар Караѓорѓевиќ, прегрупирана пред настапот Велес – Прилеп – Битола, имала доволно потенцијал успешно да му парира на непријателот. На припомош

⁹⁹³. За прв христијанин претседател беше назначен Петар Лешњаревиќ, белградски ученик и србофил, по потекло од Албанија и на тоа место ќе се искачи уште еднаш во триесеттите години од минатиот век.

⁹⁹⁴. Битолац, „**Пре три године**“, „Битољске новине“, г. I, бр. 221, Битољ, 6 новембра 1915, 1

нејзе ѝ пријдоа и значителен број доброволци Македонци, со борбено искуство од Илинденското востание и од борбите од пост-востанието.

Битката за Битола била водена од 16 до 19 ноември 1912 год. Првин жесток судир се случи кај Алинци, а откако таму бил пробиен фронтот, одбраната на градот се организираше од неговата северна и источна страна. За сето тоа време паѓал ужасен дожд, Шемница и Црна Река биле максимално надојдени, па српските војници што настапувале морале да ги газат нивните води.⁹⁹⁵ Битката кај Облаково, најжестоката, се водела гради в гради.

Загубите од обете страни биле огромни. Турците дале 1.000 жртви, имале 2.000 ранети, им биле заробени 100 офицери и 5.500 војници, а да не зборуваме и за масовното отпадништво од нивните воени редови. Во српската армија загубите изнесувале 5.136 исфрлени од стројот, а во Битолската битка имало 539 загинали, 2.121 ранети и 339 исчезнати војници.⁹⁹⁶

Градот не претрпи скоро никакви разорувања, зашто воените дејствија се случуваа само на приодите, а кога српските војски влегоа во него, го најдоа наполно празен, непријателот беше се повлекол кон Охрид и кон Лерин.

Нешто по битката, врховниот командант на српската војска, престолонаследникот Александар Караѓорѓевиќ пристигна во Битола и ги посети ранетите војници во Воената болница. Останал повеќе од три часа разговарајќи поединечно со секого, интересирајќи

995. „Општинске новине“, г. I, бр. 5, Битола, 3 февруар 1913, 3

996. Ѓорѓи Танковски – Лилин, Никола Миновски, цит. дело, 44-45

се каде бил ранет и како течела битката во која учествувал.⁹⁹⁷ За биткава тој ќе се присети и на прославата од едногодишното влегување на српската војска во Битола, кога, заедно со високата делегација (премиерот и двајца министри) ќе посети и дел од местата на борбените дејствија.⁹⁹⁸

Битолскава битка интерес ќе биде и за многумина други, и за странци⁹⁹⁹, а и за народниот пејач.¹⁰⁰⁰

■ 1916-1918

Гранатирања и многу трагедии

„Градо беше сетил во пламен, изгореа многу куќи и имаше толку многу жртви да не можеа за неколку дена да ги погребат. Со општинските коли што носат гјубре беа нафрлени убитите по пет-шест во една кола и ги носеа надвор од градо во една голема дупка ги закопавоја. Овај ужас го натера населеното од градот да бега и да се сели и така во градот остана само една четвртина од населението се до крајо на војната“.

Ова е запис за личните доживувања на битолчанинецот Ѓорѓи (Гоце) Андоновски (1905-1954), од

997. „Битољске вести“, „Општинске новине“, г. I, бр. 3, Битољ, 20 јануар 1913, 5

998. „Наше славје“, Општинске новине“, г. I, бр. 29, Битољ, 20 новембра 1913, 3

999. „Руски офицер на положајима“. „Општинске новине“, г. II, бр. 49, Битољ, 23 маја 1914, 5

1000. Проф. д-р Александар Стерјовски, „Битолската битка од Првата балканска војна во две српски епски песни“, во: „Битола и македонско-српските културни односи и врски“, Конзулат на Република Србија во Р. Македонија – Битола, Битола, 2011, 141-147

гранатирањата на Битола за време Првата светска војна. Запишани се во годините 1942 или 1943 и, што е посебно ценето за историјата на македонскиот јазик, на тогашен битолски говор. Во време на едно од тие чести бомбардирања, остана без едната нога, што ќе има трауматични последици врз севкупниот негов живот.¹⁰⁰¹

Илјадници бомби

Бомбардирањата на Битола први го отпочнаа не бугаро–германските сили, ами Французите. На шести декември 1915 год. градот бил окупиран од војските на непријателите на Антантата, а на 23 јануари 1916 год. 12 француски авиони за првпат истурија бројни гранати врз него. Не е утврдено колку граѓани настрададе, во првиот момент се прошири вест дека ги имало околу 150. Наскоро следеа и други вакви жестоки напади, ги имало на 17 и 18 август, на крајот на септември, во првите денови од октомври, односно продолжиле сè до повлекувањето на германско-бугарскиот непријател од градот.¹⁰⁰²

Новото бомбардирање е на 20 ноември 1916 год., ден по повлекувањето на германско–бугарските сили. Почна од западни планински висини, каде беа поставени позициите на довчерашниот окупатор што отстапи.¹⁰⁰³

1001. Александар Стерјовски, „Годините од Првата светска војна во Битола и Битолско во новооткриена автобиографија“, „Прилози“, „Друштво за наука и уметност“, Битола, 1985, 147-160

1002. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 209, 218, 219

1003. R. A. Reiss, „Le martyre de la ville de Monastir-Bitolj“, „Hachette & Sie“, 4

Пресметките говорат дека за 674 дена, колку што траела новата опсада, 605 дена градот бил гранатиран со илјадници проектили од најразличен калибар, дека биле урнати или опожарени над 4.000 објекти, убиени над 800 и ранети најмалку 2.000 луѓе¹⁰⁰⁴. Имало денови кога не десетици или стотици, ами илјадници гранати деноноќно паѓале врз градот и поблиската околина. Еден таков ден бил и 15 март 1918 год. кога биле избројани дури 2.210 проектили.

Бомбардирањето понекогаш траело во континуитет и со денови. Најпривлечни биле перифериите, каде биле лоцирани сојузничките артилериски батерии, но не бил поштеден ниту еден дел од градот. Се фиксирал и специјалан час, како оној од 24 декември 1916 год. кога за гладното население се делело брашно како хуманитарна помош и кога тоа помасовно излегло од скривниците.

Проектилите од помал калибар и не биле некоја загрижувачка појава, биле и игнорирани, посебно од децата, желни за игра, но затоа, пак, оние од среден и голем калибар, најмногу со шрапнели, биле вистинската опасност, носеле масовен колеж и кога и најцврстите објекти – скривници потклекнувале и биле од темел дигани во воздух.

Имало денови кога и непријателските авиони се вклучувале во тоа жестоко бомбардирање.

Најомилени цели на напаѓачите биле упориштата и објектите преку кои можеле да се извршат противдејствија, па топовските гнезда, касарните, железничката станица, магацините со воена опрема и муниција

¹⁰⁰⁴. М-р Никола Димитров, „Битола“, 64

секогаш ја имале привлечноста. Од него настрадаа делумно или целосно: царинарницата, млинот за брашно спроти неа, гимназијата, романската и француската црква, црквата „Св. Димитрија“, Офицерскиот дом, болницата „Евангелизмос“ („Благовештение“), неколкуте џамии и многу други маркантни и преубави згради. За главната улица, Рајс ќе тврди дека *„скоро и да нема куќа во која не ѝагнала барем една граната“*.¹⁰⁰⁵

По секое вакво бомбардирање се повторувале едни исти сцени, кои никогаш не можеле да се заборават, носила со ранети, погребни поворки, плач и урнатини.

Една таква, поврзана со *„камена куќа“*, со засолниште, ни пренесува д-р Рајс: *„Влегувам внатре и во ѱодрумој наоѓам сѳрашна локва крв. Мајка со тѳри деца беше се засолнила тѳука. Имаше рулче на градиниѳе, а нејзиниѳе два ѱоголеми сина беа среќно засолнати ѱод нејзиноѳо здолниѳиѳе. Таа ги смирувала велејќи им дека се сигурни во ѱодрумој, додека една граната од 210 не дојде да ги угасне тѳие четѳири невини животи“*.¹⁰⁰⁶

Друга, исто таква, потресна слика што ја запаметил Швајцарецов е во врска со прекршен од болка човек, кој оди зад мртовечки сандак, погоден од шрапнел, се струполува и самиот врз сандакот.¹⁰⁰⁷

Кога бројот на настраданите се искачил еноормно, станало обичај мртвите да се закопуваат без сандаци, а храбрите мајки, како посмртен поздрав на скромни-

1005. Р. А. Рајс, „Писма са Српскомакедонског фронта“, 60

1006. Р. А. Рајс, „Писма са Српско–македонског фронта (1916-1918)“, Тузла, 1924, 50

1007. R. A. Reiss, cit. delo, 14

от арабација, кој ги пренесувал телата, да му предаваат букети трендафили да ги постави во гробот.¹⁰⁰⁸

Пожари

Првите гранати со запалива смеса во Битола, како што известуваат истите воени рапорти, изнесени во статијата на д-р Никола Сотировски, биле фрлени во вечерните часови на 23 март 1917 год. Како и што се очекувало, изненадувањето било целосно, предизвикале огромни штети. Во квартот Драгорски пожарот само за еден час голтнал 12 куќи, а такви уништувања имало и на други места. Само благодареејќи на брзата интервенција на протипожарната служба и на преданите доброволци, пожарот не зафатил поширок круг, што дало повод да се размислува и за посериозно екипирање на оваа служба, дури и за времено ангажирање и на дел од белградската противпожарна служба, по можност и на нејзиниот искусен командир.¹⁰⁰⁹

Следната вечер, скоро во истото време, се случи бомбардирање со 158 гранати од различни калибри и повторна употреба на гранати со запалива смеса. Биле уништени 93 објекти, дел од гранатите, дел од пожарот.

Употребата на ваквите гранати продолжи и во следните денови. Ја имало на 31 март, на 19 април, па и на 23 јули, кога најмногу биле упатени во североисточниот дел од градот. На 7 август пожарот траел подолго, особено околу реката Драгор, а оној од 10 ав-

¹⁰⁰⁸. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 226

¹⁰⁰⁹. Д-р Никола Сотировски, цит. статија, 67

густ голтнал најмногу објекти. Илјадници запаливи гранати паднале, според писмото на лазаристот Лобри на 15 август¹⁰¹⁰, а на 17 август пожарот зафати поголем дел од градот, особено интензивен бил околу главната улица, кое било причина телефонските врски на Битола со останатиот свет да бидат целосно прекинати. Драматичниот извештај на шефот на воено-друмскиот отсек при српската Воена команда во врска со него, гласи: „*Центарој на градој гори*“.

И другиот ден, 18 август, паднале голем број проектили, вкупно 1764, од кои многу биле и запаливи, кои, исто така, предизвикале огромен пожар, најголемиот, повторно, на главната улица итн.

Отровни гасови

Првата употреба на отровни гасови во Првата светска војна во Битола се случи на 17 март 1917 год. и тој ден во историјата на градот запишан е како еден од најцрните. Заедно со разорните, кои биле над 300 и од разни калибри, дел од проектилите биле и со бојни отрови. По обичај, неподготвеното цивилно население за ваква грозна одмазда, спасот, како и при секое бомбардирање, за жал, го побара во најкобните места, во подрумите, каде ефикасноста на отровите била и најсмртоносна.

Бомбардирањето со отровни гасови продолжи преку целиот ден и во ноќта, па и другиот ден, односно цели 24 часа. Малку било тоа, па се протегна

¹⁰¹⁰. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 227

и на 19 март. Резултатот бил страотен. Воениот рапорт овојпат, гласел: „Има многу жрџиви од гасовиџе. Градската болница е џрејолна со џрујови од жени и деца и од оние кои се во агнонија. Досега се донесени околу 50 цивилни лица во агонија. Лекарџиџе се џрудатџи џременогу, но џомошџа е негатџивна“. Само во Митрополијата настрадаа 37 засолнети граѓани.¹⁰¹¹

Атакот продолжи и на 27 март и на 1 април, кога биле угушени десет лица, па и на 2 април, кога се угушени 3 жени и 4 деца, како и на 30 француски коњи, а со последици останаа 2 жени и 5 деца. На 3 април задушени биле два француски војника, а 6 други биле со тешки последици.

Проектили со отровни гасови паднаа и на 18 април.

Особено тешки последиците биле од 67 проектили на 7 и 8 мај, кога немало никакво ветре, па гасот останал ефективен подолг период. Од 166 проектили фрлени на 13 мај, 5 биле со загушливи гасови, а на 24 јуни од 32 такви биле дури 30. Особено интензивни биле гранатирањата со вакви гасови, според тврдењето на д-р Рајс, во ноќните часови, кога луѓето обично, заради безбедност, се повлекувале во подрумите, од што се извлекува заклучок дека овие гасови не биле наменети толку за војската, која, инаку била обезбедена и со гасмаски, колку за цивилното население.¹⁰¹²

Следи период кога употребата на отровните гасови малку ќе спласне, но нема и да запре, продолжи и

¹⁰¹¹. R. A. Reiss, cit. delo, 18

¹⁰¹². P. A. Pajc, „Писма са Српскомакедонског фонта“, 62

во 1918 год. Регистрирана е и на 13 и на 14 март, по што целосно ќе прекине.

Глад

За сите немирни и несигурни времиња, почнувајќи од Илинденското востание, гладот ќе стане катадневен, впечатлив белег на животот во градот. Штом се дознало за него, меѓународните хуманитарни организации се алармирале и се организирале, меѓутоа успеале само донекаде да ја ублажат состојбата, но не и да ги елиминираат и не така ретките случаи на смрт од глад.

Грабежот на храната што ќе го направат бугарските војници во 1915 год., уште повеќе ќе го нагласат недостигот од неа, па нејзината цена на црниот пазар драстично ќе порасне, достигнувајќи астрономска висина. „*Се зборува, се вели во еден извештај на француските милосрдни сестри, за жени и деца кои умреле по улициите од глад, а ипак одвраќањето германски леб, баран од многумина, е куйуван за 4-5 франка*“.¹⁰¹³

„*Ако сојузнициите задоцнеа само 15 дена, ќе најдеа многу тирувови на починати од глад*“, ја потврдува таа констатација и угледниот граѓанин на Битола, Сотир Секуловиќ. Не било изненадување по улиците да се сретнат деца со испиени лица, како молат парче леб.¹⁰¹⁴

¹⁰¹³. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 217

¹⁰¹⁴. R. A. Reiss, cit. delo, 9; Истиот, „Писма со Српскомакедонског фронта“, 37

Сојузниците сето тоа мораа да го корегираат и да ја започнат решителната битка веднаш. Тоа и се направи, во Солунското пристаниште пристигаат бродови со руско, француско и друго брашно кое, преку месните одбори и пододбори, формирани од градската управа, се распределува, по што, гладот, ако не се разреши целосно, тогаш барем смртните случаи се избегнаа.¹⁰¹⁵

Иселување

Жестокото бомбардирање, отровните гасови, гладот и другите црнила, и покрај обврските околу работата, многумина ги натераа иако нерадо, да ги напуштаат домовите и да се засолнуваат во поблиските села, други, бегајќи кон југ, заминаа подалеку, за Лерин, Воден или Солун. Ваквото празнење отпочна то за време балканските војни, нагласено продолжи во почетокот на јануари 1917 год. и во месеците што следат. Воениот извештај во врска со тоа, вели: *„Како бомбардирањето во последните денови сѐ станува секојдневно, така и иселувањето на граѓаниите станува интензивно“*.

Целосно да се испразни градот попречи француската забрана за напуштање на живеалиштата. Стражи од француски војници, поставени на пристапните приоди од градот, ја правеле строгата селекција, не дозволувајќи процесот да земе масовен карактер, макар што делови од француските воени единици и

¹⁰¹⁵. Д-р Глигор Тодоровски, цит. дело, 391-392

команди, заради поголема безбедност, се повлекувале кон Лерин и кон другите јужни градови, без да му мислат за ефектот од таквата постапка.

Откако жестокоста на бомбардирањето стана неиздржлива, а жртвите огромни, била донесена, нова, полиберална наредба, слобода на заинтересираните да се засолнат во Креница или во некое друго блиско село или град. На 8 април 1917 год. од српските власти дури е и препорачано: *„Заради вчерашното жестоко бомбардирање на Биџола, од градои љобегна љоголемиот дел од жиџелииџе. Од сџрана на срџскиџе власџи наредено е иселениџиџе да се џриберайџ во Воген“*.

Намера за вакво дислоцирање имала и Врховната команда на српската војска, но поаѓајќи од штетните реперкусии врз моралот на српските војници и врз населението кое реши да остане во градот, одлуката е повлечена и преместувањето е стопирано.

Кон овие иселеници, треба да се додадат и оние кои насилно, со присила, со војска, биле откорнати од родните огништа. Посебно тоа се однесува на жителите од потпелистерските влашки села (Трново, Магарево, Нижополе), кои биле депортирани во градови и села низ цела Бугарија. Еден поголем дел од нив никогаш повеќе нема да се вратат назад, како што ќе направат и оние кои како засолништва ги одбраа егејските градови.

Така се случи, Битола, која во почетокот на 20 век броела некаде од 70-80 илјади жители, по Првата светска војна, бројката да ѝ спадне на нешто повеќе од 20 илјади жители и градот, од некогашен моќен економски, административен, воен и културен центар, пре-

ку ноќ да се преобрази во заборавена и бедна паланка, последна станица на возот, град без перспектива и без надеж.

„Град маченик“

Во својот напис од 5 август 1917 год., д-р Рајс го има забележано ова: *„По оваа војна два града ќе остат најобрасци на маченички градови, врз кои нејријателскиот бес беше се излил, а тие се: Ремс на запад и Битола на исток... Сметам дури дека жртвите на граѓаниите на Битола биле помогубројни од оние на Ремс“*.¹⁰¹⁶

Откако ќе заврши војната и ќе започне пребројувањето на жртвите и на штетите, Битола ќе му се придружи и на еден друг француски град, исто така, страдалник, кој скоро и наполно бил срамнет со земјата – Верден и натаму ќе биде именувана и за *„Втор Верден“*.¹⁰¹⁷

Овие атрибути секогаш ќе се во употреба кога ќе се сака да се истакне голема несреќа, односно масовното иселување, одземање кислород, поинаку речено, востановување државна граница во непосредна близина, поразувачката сиромаштија, но и несреќи што следат, какви што биле експлозијата на џепането, дополнителното бомбардирање. Во такви прилики секогаш, покрај горните, се употребувал и атрибутот *„Град страдалник“*.

¹⁰¹⁶. Р. А. Рајс, *„Писма са Српскомакедонског фронта“*, 89

¹⁰¹⁷. Д. Константинов, *„Битола - македонски Верден“*, „Битоолски весник“, Битола, 13 мај 1964, 7

■ **1922** (18 април, трет ден Велигден)
Експлозија на џепането

„Страшна и незапамтена експлозија на артилериска муниција се случи на третиот ден Велигден, на 18 о. м. во 10 часот претпладне. Неописива паника ја зафати Битола зашто се знаеше какви огромни количества се наоѓаат така-речи во самиот град. И додека народот наврат-нанос бегаше од градот, истиот ден се случува уште три експлозии, кои беа уште пострашни и направиле уште поголеми штети. Одвреме-навреме сè до синоќа се повторуват поединечните експлозии, кои продолжуваат и денес, но веќе се послаби и не причинуваат штети“.¹⁰¹⁸

Само што започнаа да се лекуваат раните од Првата светска војна, да се крпат или возобновуваат разурнатите домови и дуќани и да провејува бодар дух, Битола ја снајде нова, голема несреќа, експлозија на џепането. Околу 400-500 вагони опасен експлозивен материјал, сместен на отворен простор, а во непосредна близина на градот, на широкиот простор пред тогашната Црвена касарна (денес Спортската сала) распослан до Железничката станица, на 18 април 1922 год., на голем празник, на третиот ден Велигден, ќе експлодира и ќе донесе нови големи проблеми, ново раселување и нови материјални штети, односно нова сиромаштија и нова несигурност на животот.

Тој материјал, во кој се вбројуваше и дел од оној од Првата балканска војна¹⁰¹⁹, започна да се прибира

¹⁰¹⁸. Драгорац, „Битољска катастрофа“, „Политика“, Београд, 21 април 1922, 3

¹⁰¹⁹. „Откуп чаура и олова са бојног поља“, „Општинске новине“, г. II, бр. 48, Битољ, 15 мај 1914, 4

и да се складира веднаш по завршувањето на војната. Бил класифициран на пушчана и на артилериска муниција, првата складирана во близина на Црвената касарна, а втората – во останатиот дел од паркот. Да се несреќата и последиците уште поголеми, во близината на муницијава се наоѓале и магацин со запаливи и експлозивни материјали, и уште еден, со брашно и путер, односно, со, исто така, опасни и лесно запаливи материјали.

Летото во 1922 год. многу рано беше дошло во Битола и април ја имал температурата на летен месец, што ќе рече долгогодишниот и континуиран страв на битолчани што се поврзувал со евентуална експлозија, сосем бил оправдан. Фрлен отпушок од цигара од неодговорен минувач или невина игра со оган на деца, можела многу лесно да предизвика катастрофа. Опомената од двете претходни помали експлозии, што се случиле во 1920 год., кои немале поголеми материјални штети, никого не го опоменаа.

Комисијата за утврдување на размерите на штетите, оформена непосредно по трагедијата, го откри само обемот на штетите, но не и виновникот, тој остана засекогаш непознат.

Битка за спас на Битола

Првата експлозија се случи во 10 часот претпадне. Битолчани, бидејќи бил празник и неработен ден, се подготвувале за посети на концертите што се најавувале од разните културно–уметнички здруженија. Токму тогаш ненадејна, страшна експлозија го потресе градот. Истовремено огромен облак, висок повеќе од 200

метри и дожд од камења и од челик, се истури врз делот од градот до реката Драгор. Од прозорските стакла и од домовите и од дуќаните не остана ништо. „Се гледаше како ѝламења се издигаат до кој знае какви висини“, говори едно лично доживување.¹⁰²⁰

Знаејќи какво количество муниција се наоѓа на местото на експлозијата, многумина, оставајќи сè, започнаа набрзина да бегаат во северниот дел на градот и во полето. Меѓу првата и втората експлозија поминало повеќе од половина час и многумина помисиле дека опасноста минала, меѓутоа, следувала уште една, уште пострашна и поразорна, и всушност, најголемите штети што биле предизвикани биле токму од неа. Сега сите, и оние што не биле опфатени од првичната паника и останале во Битола и тие во бегот го гледале спасот. Се јавија потоа уште две помали експлозии и на сите им стана јасно дека злокобата што ја предвидуваа многумина во врска со џепането, стана реалност.

Сите експлозии доаѓаа само од пешадискиот дел од муницијата, артилерискиот, оној со бомби од разновидните калибри, сè уште не беше начнат и, всушност, вистинската опасност за Битола допрва претстоеа.

Така започна и битката за спас на Битола. Како и во секоја битка и сега имало и јунаци и страшливци. Весникот „Политика“ од 21 април 1922 год. набројувајќи ги изневерите, оние кои меѓу првите побегнале, ги посочува, меѓу другите, претседателот на Општината, Драгиќ Пауновиќ, општинскиот крем, неколкуте нижи и виши офицери, тројца полициски писари и дру-

1020. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 232

ги, сите, како што ги нарекува, „бабини јунаци“, кои „йобегнаа веднаш шйом се случи експлозијата и до овој час се немаат враќено во градош“.¹⁰²¹

Избеганите битолчани останаа два дена во околните села и градови, додека оние, малкумината што останаа, ги избираа за сето време визбените простории, заштитувајќи се така од парчињата гранати.¹⁰²²

Имало, меѓутоа и самопожртвувани јунаци, кои, во голема мера, придонесоа за избегнување на тотално уништување на градот. Битката се водела во две насоки: да не дојде до експлозија на артилериската муниција и да се заштитат напуштените домови од безочен грабеж.

Во сеопштиот метеж и целосното неснаоѓање, спаноносната идеја да се одбегне нова експлозија ја даде еден обичен човек, низок општински службеник, Хасан Риза. Била тоа „колосална идеја која ја сйасила Бишкола“, пишуваше „Политика“ на 26 април 1922 год.¹⁰²³ Се состоела во поплавување на местото на неексплодираното џепане.

Прифатената идеја започна со сите сили и набрзина да се реализира со пренасочување на водите на реката Курдерес, водите од сите потоци што можеле да се искористат, делумно и на Драгорот. Се работело деноноќно и забрзано со целосна помош на војската. Наскоро џепането било поплавено и градот бил спасен.

1021. „Битољска катастрофа“, „Политика“, Београд, 21 април 1922,3

1022. Соопштение на Сотир Саранди, пензионирани наставник, сега покоен

1023. „Страдање Битоља“, „Политика“, Београд, 25. април 1922, 2-3

Јунаци на градот биле и началникот Лукиќ и заменикот на командантот Аќимовиќ, кои, со помош на војската и полицијата, иако со ризик од големи жртви, не дозволија никаков грабеж. Не се ограби ниту еден дуќан, ниту еден дом, иако ќепенците на дуќаните и портите на домовите биле разбиени, а просториите празни. Во тој момент и битолчанецот како граѓанин беше го положил големиот испит на хуманост, никој не влезе во искушение да посегне по туѓ имот. Посебен одбор, составен од највидни граѓани на чело со епископот Јосиф, а во кој влегоа началникот Лукиќ, претседателот на Општината, Драгиќ Пауновиќ, директорот на гимназијата, Григорије хаџи Ташковиќ, рентиерите Омер беј и Сади Рушид и народните пратеници Јован Ќирковиќ, Димитрије Чичевиќ и Ќенан Зија издадоа проглас преку кој изразија топла благодарност за таквото примерно и достоинствено држење.¹⁰²⁴

Главната опасност беше одмината, борбата, меѓутоа и понатка продолжи со другите пожари.

На 20-30 метри од местото на експлозијата се наоѓал голем и преоптоварен магацин со брашно и маст. Пожарот беше го зафатил и него и сега неколкудневната борба беше се преориентирала таму, зашто не само што претставувал опасност за околните објекти, ами од него се ширела и неподнослива смрдеа и испарувања.

Битката и со овој предизвик била добиена. Следуваше потоа процесот на пребројување на жртвите, на ранетите и на штетите, односно Битола започна да го

1024. „Опасност још није прошла“, „Политика“, Београд, 24 април 1922, 2

живее вообичаениот живот, сега и со новите проблеми што ги донесе најновата несреќа.

Водата, заедно со земјените наноси од Курдерес и од другите потоци, ја затрупаа целосно артерилериската муниципалитетска и наскоро кај битолчани го избришаа сеќавањето за неа. Во 2006 год., кога започна уредувањето на Градското шеталиште, се откри дека битолчани сосема не се ослободени од опасноста која беше избегната во минатото и дека кога шетаат по него, газат на илјадници затрупани гранати.¹⁰²⁵

Жртви и штети

Покрај ваква голема експлозија претпоставките биле дека и жртвите треба да се големи. Шпекулациите говореа дека ги има од неколкумина до неколку десетици. „Политика“ од 21 април 1922 год. тврдеше дека се пронајдени мртви тела на три жени и еден маж, дека и меѓу војниците има жртви, а ранети има значително повеќе.¹⁰²⁶ Извештајот на „Политика“ од 24 април говори за 11 мртви – пет војници, три жени и три мажи.¹⁰²⁷ Во извештајот на Министерството за внатрешни работи од 26 април се изнесува цифра од 70 ранети¹⁰²⁸ итн. Всушност, и покрај страшната експлозија, жртви, според официјалните извештаи направени непосредно

1025. Д. Р., „Битолчани шетале на минско поле“, „Битолски весник“, Битола, 14 јуни 2006, 1

1026. „Битољска катастрофа“, „Време“, Београд, 21 април 1922, 3

1027. „Опасноста још није прошла“, „Политика“, Београд, 24 април 1922, 2

1028. „Извештаји Министерства Унутрашњих Дела“, „Политика“, Београд, 25 април 1922, 3)

по несреќата немало, имало само полесно и нешто потешко ранети поединци, што е вистинско чудо.¹⁰²⁹ Тоа се објаснува со фактот дека меѓу двете експлозии, онаа со послаб интензитет и втората, разорната, поминало повеќе од половина час, за кое време најголем дел од населението, посебно она од најзагрозеното подрачје, избегало. „Навикнаџи на бомбардирања и експлозии, жиџелиџте избегаа навреме“, соопштува член на француската Лазаристичка мисија во Битола.¹⁰³⁰

Биле формирани повеќе комисиии за проценка на штетите, а и една централна, која ги сумирала општите оценки. Главната ја сочинувале: Петар Лукиќ, Драган Пауновиќ, Мика Илиќ, Јован Д. Нале, Теодорос Ароести, Киро Лозанчевиќ, Ванчо Црвенковиќ, Петар Лешњаревиќ, Омер беј, Тома Крстиќ, Садула Изедин, Александар Алтипармаковиќ и епископот Јосиф, кој бил и нејзин претседател.

Материјалната штета била огромна. Во почетокот се проценувала на над 70 милиони динари, подоцна сумата се намалила на 50 милиони, за да биде на крајот обелоденето од Главната комисија дека биле оштетени 1.065 семејства и дека штетата е 8.130.997,85 динари, но во таа проценка не влегоа 35 куќи кои напoлно биле изгорени заедно со покуќнината. Покрај тоа, Општината пријавила и оштетени училишта и 21 објект што биле нејзини деловни простории, а не биле оценети.¹⁰³¹

Како што отпочна акција за возобновување на градот по Првата светска војна, така сега отпочна и вто-

1029. Државен архив на Македонија, Подрачно одделение – Битола, **Збирка издвоени документи**, Кутија 1

1030. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 232

1031. Трајче Грујоски, „Битола“, 66

рата негова обнова. Тоа и денес е видливо на фасадите на битолските објекти, каде се регистрирани годините на подигањето или на нивната обнова.

Меѓу поголемите објекти што настрадаа биле Белата касарна, Офицерскиот дом, објектот во кој бил сместен Граѓанскиот клуб, во кој Пејачкото друштво „Мокраџац“ ги одржувало пробите, па сега истите морале да бидат откажани, односно да се преселат во Општинската сала на ул. „Д. Алимпиќ“.¹⁰³² Всушност, најголемиот дел од настраданите објекти се наоѓале до реката Курдерес (најчесто), но и до реката Драгор.

Значајни податоци за експлозијава даваат и милосрдните сестри од Лазаристичката мисија во Битола.¹⁰³³

Експлозијата – медиумски настан

Не остана ниту еден весник во државата кој не пројави интерес и не забележа детали од битолската трагедија, со што таа стана топ–тема за сите граѓани на државата.

Битолските седмичници „Јужна звезда“ и „Битољски радикал“ до детали ја опишаа¹⁰³⁴, но најзаслужна за запознавање на пошироката јавност има белградската „Политика“. Веста, навистина ја донесе со три дена задоцнување, но тоа не го намали нејзиниот учи-

1032. „Битољско певачко друштво „Мокраџац“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 17, Битољ, 18 мај 1922, 3

1033. Ѓорѓи Димовски, „Писма (Документи)“, 232-234

1034. „Експлозија муниције у Битољу“, „Јужна звезда“, г. 1, бр. 23, Битољ, 27 април 1922, 1, Исто, г. 1, бр.25, 10 маја 1922, 2; „Битољски радикал“, г. 1, бр.16, Битољ, 11 мај 1922,3

нок. Првиот извештај го донесе на 21 април и тоа од нејзините дописници од Скопје и од Велес. Се јавиле во редакцијата во вечерните часови претходниот ден, зашто битолските телефонски и телеграфски врски напoлно биле прекинати. Тогаш, заедно со нив, успеа да се јави во 2 часот и 35 минути и дописникот од Битола, потпишан со псевдонимот „Драгорец“. Во истиот број, кога беа објавени новостите, биле пренесени и двете официјални соопштенија, едното од Министерството за внатрешни работи, другото од Военото министерство¹⁰³⁵. Опширен извештај за експлозијава, со полно детали, донесе и локалниот весник „Јужна звезда“ седум дена по катастрофата и тоа како ударен воведник.¹⁰³⁶

Во јавноста и во редакциите веднаш се сфати дека состојбата во Битола премногу е сериозна за да се остане само на повремени извештаи на хонорарни дописници, па некои од печатените медиуми испраќаат и специјални известувачи во Битола. „Политика“ го испраќа новинарот Ж. Милиќевиќ, кој тука ќе остане неколку дена, односно додека состојбата не се стабилизира. Првиот негов извештај е од 24 април и носи наслов „Опасноста уште не е одмината“.¹⁰³⁷ Следуваа потоа негови написи во кои се предадени сите детали од експлозијата, лични и колективни доживувања, се опишува стравот од утрешниот ден и неизвесноста да се живее покрај таква опасност.

1035. „Битољска катастрофа“, „Политика“, Битољ, 21 април 1922, 3

1036. „Експлозија муниције у Битољу“, „Јужна звезда“, г. 1, бр. 23, Битољ, 27 април 1922, 1

1037. Ж. Милиќевиќ, „Опасност још није прошла“, „Политика“, Београд, 24 април 1922, 2

Заслужува да се пренесе дел од еден поголем таков извештај кој многу сликовито го доловува постексплозивниот амбиент и денес е ценет документ за овој дел од битолската тажна историја: *„Кога доаѓајќи за Биџола од Прилеј сџајнеџе во градоџ, срејнуваџе веднаш и насекаде кујџиџа од џрисобрани исрксени сџакла, малџер, џарчиња герамиди, кунци, џули, дрвенарија и џарчиња од расџрснаџи гранаџи. Ни на едена куќа нема здраво џрозорско сџакло. Во работилнициџе железниџе ролејни искинаџи се како да се од харџија. Покривиџе на многу куќи се исџреврџени, а сиговиџе или нивниџе делови се урнаџи. Расфрлениоџ намешџај внаџре изгледа неверојаџен. Влегував во многу куќи. Мебелоџ во нив, скоро набавен, нов, уџројасџен е сосема или скоро уџројасџен. Таваниџе се исџојагнаџи. Од сиговиџе се одлејил малџероџ и вароџ и се гледааџ џулиџе. По кафеаниџе уџројасџени се кенлераиџе, огледалаџа, а сликиџе исџагнаџи се на џодоџ и искршени се. Во кафеанаџа „Москва“ не остџана ниџто здраво. Дури и масиџе и сџолицииџе се разлеџаа од едниоџ на другоџ крај, раздробувајќи се.*

Месџоџо на екџилозијаџа џреџсџавува хаос од урнаџини. Изгорениџе куќи со своиџе џоцрнеџи сигиџа, кои шџрчаџ над урнаџиниџе изгледааџ сџрашно и жалосно. Сџеблаџа џокрај џеснолинејкаџа џресечени се од екџилозијаџа на срединаџа. Шефоџ на сџаницаџа живее во еден вагон од џреџа класа. Полјанкаџа меѓу железничкаџа сџаница и Црвенаџа касарна џокриена е со вода.

Избирајќи суви месџа на кои има сџе уџиџе неекџлодирани гранаџи на секој чекор, оџидов со

околуничкиот началник до месноста каде што имаше муниципалитет и каде што се случи експлозијата. Тоа денес истребува една огромна дука долга 200, широка 50, а длабока 12 метри. Дукаста од сите страни окружена е со брегови од исфрлена земја, парчиња од расирсните гранати и пел. Магазинот за брашно и маси изгорен е и урнат. Неексплодирана муниципалитет на Јолјанката има уште. Таа засега лежи во водата, која од истококо не истребува да догледува“.¹⁰³⁸

Помош

Во врска со несреќата во Битола се покажа голема солидарност и од власта и од граѓаните на тогашната Држава на СХС. Само што се дозна за несреќата, другиот ден, односно на 19 април вечерта, под силно обезбедување, пристигнаа 2 милиони динари од Скопје, како прва помош.¹⁰³⁹ Парите ги донесоа Божја Матовиќ, шеф на кабинетот и Драгиќ Стојановиќ, секретар во Министерството за финансии. По нивно предавање, високите службеници веднаш заминаа за Белград, каде ги изнесоа своите првични оценки за катастрофата.

Весниците, разни добротворни здруженија, поединци, односно еден огромен дел од жителите на државата, масовно се вклучија во агитацијата за помош и во прибирањето помош.

Меѓу првите и најагилни се истакна здружението „Српски сестри“, кое само неколку дена по ката-

1038. „На белом хлебу“, „Политика“, Београд, 26 април 1922,3

1039. „Прва помош“, „Политика“, Београд, 21 април 1922, 3

строфата од своите фондови одвои 10.000 динари и по специјален пратеник ги испрати за Битола. Тоа и преку весниците повикуваше на солидарност барајќи донации и од други слични здруженија и од поединци, кои, доставени до него, се обврзуваше да ги препраќа за Битола по специјален патник. Исто така, најавуваше дека на 30 април истата година во салата на Народната скупштина ќе одржи матине и дека сите средства оттаму ќе ги намени за несреќната Битола.

Редакцијата на загрепскиот весник „Покрет“ ја започна акцијата за помош од Хрватска и Славонија. Биле собрани 25.914 динари, кои наскоро биле доставени преку локалниот весник „Јужна звезда“, заедно со топло писмо од главниот уредник Анте Ковач. Во следниот, во бројот 34 од 30 ноември 1922 год., во загрепскиот весник било објавено, пак, писмото – благодарница од битолчани.¹⁰⁴⁰

Се активира и Народниот женски сојуз на СХС. На 22 април, што ќе рече само неколку дена по несреќата, во Белград се одржа заедничка конференција на претставниците на сојузните здруженија на која главна тема била помошта. Било донесено решение да им се стават на располагање на владата во организирањето помош, а претставници од овие здруженија веќе патуваа за Битола и носеа со себе и пари и облека.¹⁰⁴¹

Весникот „Политика“ оформи специјален фонд во кој можеле да донираат сите добронамерници, и пое-

1040. „Помоћ Битољу“, „Јужна звезда“, г. 1, бр. 33, Битољ, 23 ноембар 1922, 2

1041. „За пострадали Битољ“, „Политика“, Београд, 30 април 1922, 3

динци и колективи. Во почетокот на мај истата година фондот веќе располагал со сума од 3.775 динари.¹⁰⁴²

Владата, покрај првобитната помош од 2 милиони динари, на 8 мај истата година одлучи на Битола да ѝ додели уште толку средства¹⁰⁴³ и таа радосна вест ја пренесе и локалниот весник „Битољски радикал“, кој тврдеше дека тие 4 милиони динари се само 40% од штетите што ги претрпеа граѓаните на Битола.¹⁰⁴⁴

До крајот на 1922 год. веќе биле собрани 281.997 динари доброволни прилози.

Иселениците од САД, исто така, се вклучија во акцијата и преку здружението „Нова Србадија“ испратија 15.885 динари, а познатиот научник Михајло Пупин, кој живеел таму, како свои лични средства испрати 4.115 динари¹⁰⁴⁵.

Всушност, од донациите и од институциите на државата беа собрани и на Битола ѝ беа доделени вкупно 8.130.997,85 динари.¹⁰⁴⁶ Поединечната исплата, пак, на оштетата одела во рати, последната се случи во месец октомври 1922 год.¹⁰⁴⁷

Интересно, несреќава се најде и на една од седниците на тогашниот Парламент.¹⁰⁴⁸

1042. „За пострадали Битољ“, „Политика“, Београд, 2 мај 1922,1

1043. „Помоћ Битољу“, „Политика“, Београд, 9 маја 1922, 3

1044. „Штете од експлозију“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 16, Битољ, 11 мај 1922, 3

1045. Државен архив на Македонија, Подрачно одделение – Битола, **Збирка издвоени документи**, Кутија бр. 1

1046. Трајче Грујоски, „Битола“, 67

1047. „Домаће вести“, „Битољска самоуправа“, г. 1, бр. 9, Битољ, 7 октобар 1922, 3

1048. „Дан Битоља у Парламенту“, „Битољски радикал“, г. 1, бр. 31, Битољ, 17 август 1922, 1

■ **1923** (15 септември)
Француски орден за Битола

„Претседателот на белградската општина г. М. Марјановиќ му ја упати на претседателот на битолската општина оваа телеграма: Белград, престолнината на Кралството на Србите, Хрватите и Словенците, му го честита на својот намачен брат од крајниот југ на Кралството, на градот Битола, заслуженото одликување кое денес му го предава вонредниот пратеник на Француската Република, големата пријателка на нашиот народ, господинот маршал Франше д’ Епре, големиот војсководец на француската и на нашата војска. Нека живеат битолчани. Нека живее народот на Србите, Хрватите и Словенците“.¹⁰⁴⁹

Орденот беше доделен за прикажаната храброст на битолчани за време Првата светска војна и тој го носеше името „Воен крст“. Само уште еден ваков орден беше доделен дотогаш, на францускиот град Ремс, сличен по својата судбина на Битола како град – страдалник.

На одлуката на Француската влада за тоа му претходеше темелна оценка за оправданоста негова, нејзино официјализирање и објавување во нејзиното службено гласило.

Указот и орденот му беа доверени на јунакот од Првата светска војна, маршалот на француската армија и еден од најзаслужните за сојузничката победа во Првата светска војна, Франше д’ Епре (Franshet

¹⁰⁴⁹. „Београд–Битољу“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 33, Битољ, 20 септембра 1923, 2

d' Esperay), тој да ги донесе и лично да ги предаде. Примопредавањето требаше да се случи на 15 септември 1923 год., денот кога отпочна контраофанзивата на Македонскиот (Солунскиот) фронт и кога во Битола требаше свечено и официјално да се остворат Француските гробишта.¹⁰⁵⁰

Доделување на орденот

Во високата француска делегација, која требала да присуствува на на свеченоста, покрај маршалот, се наоѓаа и францускиот дипломатски претставник во Белград, Клеман Симон, пратеникот во Францускиот парламент, Пол Тапание, шефот на Француската мисија m-r Tavau de Lavigerie, шефот на Католичката мисија во Битола, Р. П. Бежеро. Заедно со неа од Белград патуваа и министерот за сообраќај д-р Велизар Јанковиќ, министерот за трговија и индустрија д-р Којиќ, како и генералот Д. Пешиќ. Ним домаќини требало да им бидат новоизбраниот голем жупан Борисав Будисављевиќ, командантот на Битолската дивизија, полковникот Ристиќ, претседателот на Општината, Драгиќ Пауновиќ, народните пратеници од Битола во Белград Јован Ќирковиќ, д-р К. Кумануди, Димитрије Чичевиќ, односно еден многуброен и респектабилен состав, каков во Битола одамна не бил регистриран.

Бидејќи на настанов требало да му се даде посебно значење и да предизвика општ интерес, неколку де-

1050. „Одликовање Битола“, „Битолашки трговински гласник“, г. I, бр. 31, Битола, 6 септембра 1923, 2

на пред да се случи тоа била објавена програмата,¹⁰⁵¹ а и повикот упатен до граѓаните за нивно што помасовно присуство.¹⁰⁵²

Орденот доделен е на вториот ден од престојот на делегацијата, на 15 септември. Истиот ден, а претходно, во 10 часот биле најсвечено отворени Француските гробишта со сите воени и други многу атрактивни манифестации, со парада, со богослужба и др. Потем, по завршувањето на овој дел, во општинската зграда следувала друга програма, отпочна свечена седница на Одборот на општината. На неа, во најсвечен амбиент, со многу говори, искажани, главно, на француски јазик, маршалот беше прогласен за почесен граѓанин на Битола, прв по редослед и беше донесена одлука една од битолските улици понатака да го носи неговото име.

Откакао заврши овој дел од свеченоста, сите учесници присутни во неа се упатија до блиското плато, пред денешната Противпожарна служба, каде веќе била подигната и украсена со знамиња и зеленило времена бина. Сега требало се случи најзначајниот, големиот чин, предавање на орденот. Масовен народ, кој чекал тука додека траела седницата, сакал да биде сведок на неповторлив настан.

Прв настапил маршалот. На француски јазик тој го прочита указот на Француската влада за доделување на орденот, кој, како што истакна во краткиот говор,

¹⁰⁵¹. „Дневне вести“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 32, Битољ, 13 септември 1923, 2

¹⁰⁵². „Граѓанима Битоља“, „Битољски трговински гласник“, г. I, бр. 32, Битољ, 13 септембар 1923, 2

го имал добиено уште само Ремс. Францускиот текст на српски јазик го прочита министерот д-р Којиќ.

Од рацете на маршалот указот и орденот ги прими возбудениот претседател на градот, Драгиќ Пауновиќ, кој со треперлив глас ја искажа оваа благодарност: *„...Биџола денес е среќна со овој орден. Нејзината радост се зголемува уште повеќе што тој орден му го предавате Вие, маршале, кој во минатата војна се боревте за нејзиното ослободување. Уверен сум дека со овој свечен чин уште повеќе ќе се зацврсти пријателството меѓу нашиот и францускиот народ и јас од името на граѓаниите на Биџола ѝ изразувам тојла благодарност на Владата на Република Франција и извикувам „Да живее Франција!““.*

Втор француски орден

Истиот ден, во попладневните часови, маршалот д'Епре направи неколку посети во градот. Кратко време се задржа во Машкиот француски лицеј, престојувал и во Клубот на пријатели на Франција, каде имал сречна средба со членовите, посебно со иницијаторите на неговото основање, професорот по француски јазик, Марсел де Вос, и со шефот на Француската мисија, Бежеро. Ја посети и Гимназијата, каде ученичката Олга Ристиќ, од името на сите деца кои беа засолнати и се школуваа во Франција за време војната, на високиот гостин и на Франција, на француски јазик им изрази најдлабока благодарност.

Посебно значајна била неговата посета во Мисијата на милосрдните сестри. Таму на нејзиниот основач, на преданата и многу популарна среде битолчани сестра

Виолет, ѝ го предаде вториот битолски француски орден.¹⁰⁵³ Тој беше признание не само за неа, ами и на сета нејзина мисија, која, почнувајќи од 1900 год., кога е основана, толку многу направи за напатените битолчани, обезбедувајќи не еднаш, посебно во најкризните ситуации не само бесплатна храна, ами и бесплатни лекарски прегледи и бесплатни лекарства.

Ново враќање на орденот

Низ канцеларијата на битолскиот претседател на општината поминаа многу претседатели, поминаа и многу бурни времиња, промени на власта, окупатори, па указот и орден, со време, за жал, иако значајни и дел од богатата историјата на градот, незнајно се загубија, дури и сеќавањата за нив сосема избледнеа.

По повод промоцијата на книгата „Извештај за Битолскиот пашалак на францускиот вицеkonzул во Битола, Белег де Буга, од 1856 година“, во редакција и превод на Сузана Стамболиска, во издание на „Државниот архив на Република Македонија“, а која се одржа во Музејот во Битола во 2005 год., присутна беше и г-ѓа Вероник Бижон Баре (Veronique Bujon Barrè), амбасадор на Р. Франција во Македонија. Големо изненадување за неа претставуваше информацијата што ѝ ја додовме за исчезнатиот орден. На нашата молба, пренесена преку почесниот конзул на Р. Франција во Би-

¹⁰⁵³. Д-р Александар Стерјовски, „Прв почесен граѓанин на Битола“, „Македонско-француски врски“, „Друштво за наука и уметност“ – Битола, „Друштво за француски јазик и култура“, Битола, 1999, 140-153; Истиот, „Француските гробишта во Битола“, Истиот зборник, 401-407

тола, г-ѓа Калиопа Кривашија – Стилиновиќ, да помогне овој ценет и скап дар на Франција за Битола, повторно да ѝ се врати на Битола, многу радо, но и со искажани резерви дали ќе се успее во тоа, таа сесрдно вети дека ќе направи сè од нејзина страна тоа и да се реализира.

Помина скоро една година од тоа и во месец ноември 2006 год., нејзиниот заменик, Бернар Валеро (Bernard Valero), со копија од одлука и со дупликат од орденот, дојде во Битола и ги донесе лично. Примерната француска администрација ја пронајде и одлуката на Владата и орденот.

Денес орденот се наоѓа во канцеларијата на градоначалникот, на јавно место, односно прикачен на знамето на Битола и конечно, ете, повторно се врати дома, да се надеваме, засекогаш.

■ 1940 (5 ноември) **Бомбардирање на градот**

*„Овластени сме да го објавиме следното: Денес, 5 ноември, меѓу 13.40 и 15.10 часот, авиони од странско потекло во три наврати ја прелетаа нашата територија, и летајќи над Битола, врз градот фрлија 21 бомба. Од фрлените бомби 19 експлодирале. Човечки жртви има: 9 мртви и 21 ранети. Направена е, исто така, голема материјална штета“.*¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵⁴. „Страни авиони бомбардовали су Битол“, „Време“, Београд, 6 ноембар 1940, 1

Подоцна е утврдено дека првото бомбардирање се случи, не како што е објавено, ами првото околу 13,45, а второто во 14,50 часот. И во обата случаја учествуваа три авиони од непознато национално потекло. Вкупно биле фрлени 21 граната, од кои 3 навистина не експлодирале.

Тој ден бил убав, сончев, пазарен (вторник), па во градот имало многу пазарци. Авионите се појавиле од страната на Грција и летале доста високо. Граѓаните, мислејќи дека домашното воено воздухопловство изведува вежби, со љубопитство ги следеле, додека децата, како и во слични налети, трчајќи во правец на нивниот лет, извикувале: „Чичко, фрли лејки!“.

Во берберницата на Илија, која се наоѓала до Камениот Мост, во дуќанот на Маслинко (денес спроти продавницата „Балкан“), на берберското столче тукушто седнувал за бричење капетан на армијата. Покрај мајсторот Илија, кој се подготвувал за бричење, во дуќанот бил и чиракот Сотир Георгиевски, задолжен околу подготовката на топлата вода и околу приборот за бричење. Капетанот, само што го чул звукот на авионите, фрлајќи го чаршафот од себе, истрчал надвор и воодушевен од авионите, ги повикал оние од берберницата: „Илија, Илија, ала лејше наши лавови!“.

Токму тогаш се случил страшен тресок од експлозии на гранати. Една падна токму врз берберницата, го проби покривот, профучила низ таванот, низ горното и долното душеме и се заби во визбата, но не експлодирала.

По гранатирањето, започна и митралирањето, кое внесе вистинска паника меѓу љубопитните набљудувачи.

Тројцата од берберницата, како и неколкуна други, трчајќи се засолнаа под блискиот Камен Мост и останаа таму сè до заминувањето на авионите.

Бомбата од берберницата остана во подрумските простории додека не дојде стручна екипа да ја демонтира.¹⁰⁵⁵

Само што се созедоа луѓето од првото бомбардирање и се растрчаа низ Битола да видат каде паднаа гранатите и какви штети направиле, на небото повторно се појавија трите авиони и повторно го имаа на нишан градот. Бомбардирањето и митралирањето сега траеле пократко, но биле поразорни.

Немало објаснување зошто сето тоа се случи и кој стои зад него. Според искуството од Првата светска војна, настана забрзано празнење на градот и повторно засолнување на граѓаните во блиските селски населби, Брусник, Магарево, Диово и на други места.

Од првите извештаи за бомбардирањето на Битола, се вознемири и југословенската јавност, зашто се работеше за грубо нарушување на интегритетот на државата. Набрзина се состана кралската влада, се испратија една, па уште една комисија во Битола за да утврдат кои стои зад тоа. Во официјалното соопштение, објавено дури на 19 ноември (14 дена по настанот) преку телеграфската агенција „Авала“, стоеше ова: *„Анкејтнаша комисија која го испишуваше случајот со бомбардирањето на Бишола во овој месец, утврди дека бомбите кои паднаа врз Бишола, се фрлени од авиони на италијанскојто воздухоплов-*

¹⁰⁵⁵. Сеќавање на Сотир Георгиевски, сега покоен

сйво. Со резултатите од анкетите кралската влада ја зайозна на 12 овој месец италијанската влада, молејќи ја и шаа од своја страна да преземе испрага по ова прашање. Италијанската влада, на 16 овој месец, одговори дека навистина, поради забуна, италијански авиони ја бомбардирале Битола, и изрази жалење за овој случај. По такаов начин, благодарение на пријателските односи кои постојат меѓу Италија и Југославија, овој инцидент ќе се смета како ликвидиран“.

Грешката се оправдуваше со фактот дека Битола се наоѓа на самата граница со Грција, каде во тоа време се водеа воени дејствија помеѓу италијанската и грчката армија и дека во такви услови дојде и до непланирани активности од италијанска страна кон пријателска земја.

Причините, всушност, биле многу подлабоки. Од една страна, требаше да се опомени југословенската влада за колебливоста во пристапувањето кон Тројниот пакт, уште повеќе, да се сопрат нејзините амбиции и апетити за вклучување во делењето на колачот. Веќе беа пробиени југословенските тајни планови и подготовки за воен ангажман на југословенската армија во заземање на Солун, а опомената и казната, ете, одеше преку Битола.

Печатот во Германија и во Италија бомбардирањето ѝ го препишаа на британската војска, на кое Британците, разбирливо, одговорија со жестоки негации.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵⁶. П-в., „Фашистичко бомбардирање на Битола“, „Битоолски весник“, Битола, 24 јуни 1964, 7

Материјални и човечки жртви

Италијанското бомбардирање на Битола предизвика големи материјални штети. Фактот што над 400 семејства беа, колкутолку обештетени, говори за неговите размери.¹⁰⁵⁷ Биле разурнати или оштетени: Железничката станица, Офицерскиот дом, Поштата, Командата на дивизијата (денес Општината), цивилниот аеродром, главната улица и еден куп индивидуални објекти. Проценките говореле дека околу 7 милиони динари изнесувале вкупните штети.

Пострашно биле човечките жртви и ранетите. Во двата напада загинаа девет воени лица и цивили, кон која бројка ќе се прикачи уште со една жртва, која починала подоцна од тешките рани (Ставре Јосифовиќ).

Жртвите паднале на различни краишта од градот.

Битолски слаткар бил тешко ранет во вратот покрај денешното училиште „Гоце Делчев“¹⁰⁵⁸, во негова близина загинало и воено лице¹⁰⁵⁹. До Малата железничка станица загина селанец, а покрај него растрбушени останаа неговите волови „со очиие ойворени и йолни со сѝрав“¹⁰⁶⁰ итн.

Загинаа овие лица: Абедин Призренац, бозација од Призрен; Максимилијан Варла, пеш. кап. прва класа; Ристо, познат како Ковач од Битола; Ташко Трајковиќ, кројач од Битола; Илија Стојчевиќ од Вирово; Ахмед

¹⁰⁵⁷. Кутија бр. 24, **Азбучен регистар на лица кои добиле надомест за претрпена штета при бомбардирањето на Битола**

¹⁰⁵⁸. Сеќавање на Кирил Лазаревски, битолски земјоделец, сега покен

¹⁰⁵⁹. Сеќавање на Сотир Саранди

¹⁰⁶⁰. Д-р Трајче Грујоски, „**Битола на мојата младост**“, „Мисирков“, Битола, 1987, 81

Арслан од Острец; Зариф Хасан од Битола; Милан Џукановиќ од Битола и Никола Николиќ – Крстиќ од Вирово, како и тешко ранетиот Ставре Јосифовиќ.

Полесно или потешко беа ранети: Мирко Богдановиќ, 18 год., работник од село Свињишта (Преспанска околија); Љупка Ристиќ, 18 год., од Битола; Надежда Ристиќ, 7 год., од Битола; Михајло Марковиќ, 17 год. од Битола; Манојло Џорѓевиќ, 28 год., од Битола; Ставре Јосифовиќ, 46 год., од Битола; Зарифа Хасан, од Битола (б. м. ќе да е некоја грешка, зашто е регистриран меѓу убиените); Анастас Гогу, 50 год., од Битола; Ѓорѓе Љутвијевиќ, 18 год., од Битола; Петар Чаулевиќ, 15 год., од Битола; Асан Адија, 20 год., од Битола; Стеван Недељковиќ, 27 год., од Битола; Седиф Ариф, 27 год., од Граешница; Милица Петровиќ, 26 год., од Панчево; Ѓурѓа Трајковиќ, 42 год., од Бистрица; Василија Грујиќ, 48 год., од Битола; Коста Карлагани, 66 год., од Битола; Димитрије Анѓелковиќ, 18 год., од Битола; Чирило Андрејевиќ, 22 год., од Битола; Божидар Вујанац, пеш. поручник; Милан Станејчиќ, жанд. наредник; Ванѓел Ристиќ, поднаредник; Јордан Домазетовиќ, каплар; Сотир Соколиќ, каплар; Новак Јовановиќ, војник и Вангелица Цандовиќ, 15 год., од Битола.¹⁰⁶¹

Во печатот на Југославија, откако се дозна за новата трагедија, повторно се актуелизира стариот по-

¹⁰⁶¹. Томо Ристовски, „Бомбардирањето на Битола (5 ноември 1940 год.)“, „Битола и Битолско во НОВ 1941 и 1942“, Општински одбор на Сојузот на здруженијата на борците од НОВ – Битола, Друштво за наука и уметност – Битола, Издавачка дејност „Развиток“ – Битола, книга втора, Битола, 1978, 651

знат атрибут „град маченик“ и повторно, како и во врска со експлозијата на џепането, започна да се прибира доброволна материјална помош. Многу ревностно и успешно неа ја водеше повторно белградската „Политика“.

Бомбардирањето на Битола веднаш се сфати како сериозно предупредување дека војната само што не отпочнала и дека потребно е за неа да се извршат темелни подготовки. Околу Битола беа се стационарираа новокупени противавионски топови, од кои два беа во месноста Боримечка, на аеродромот постојано беа приземјени два авиона ловци, а на јавните објекти беа инсталирани и противавионски митралези.

Пратеничко прашање во Сојузното собрание на ФНРЈ за обештетување

Штетите од бомбардирањето и прашањето за обештетувањето на населението на Битола не е забораено ниту откако заврши Втората светска војна. Народниот одбор на Битолска околија, на седницата на двата собора од 10 март 1955 год., донесе заклучок да ги задолжи своите четири сојузни пратеници да упатат писмено прашање до Сојузното собрание на ФНРЈ, до неговиот претседател, во врска со обештетувањето. Побарано било и одговорот што ќе го добијат да го достават до Народниот одбор.¹⁰⁶²

Пратениците Мито Димитриевски, Кирил Милјовски, Трајан Гошевски и Марко Наумовски тоа и го

¹⁰⁶². НО на Битолска околија (1944-1965), 2.226.44.64-65/603

направија, упатија барање за обештетување. Во заедничкото писмо потенцираат дека постапката ја преземаат како задолжение од базата, а со одговорот на Сојузната скупштина бараат да бидат запознати, како тие, така и Народниот одбор на Битолска околија, но и Сојузниот извршен одбор. Од него, пак, се побара да даде одговор колкава е сумата што требала да се добие со спогодбата склучена меѓу Италија и ФНРЈ на 18 декември 1954 год. и колкав е делот во девизи предвиден за Народниот одбор во Битола. Во барањето се напоменува дека Народниот одбор на Битолска околија и претходно го покренувал ова прашање до Сојузното собрание, но бидејќи не добил никакво известување, тоа сега го прави по втор пат.¹⁰⁶³

Во документацијата, која се чува во Подрачното одделение на Историскиот архив во Битола, нема никаков документ со одговор во врска со ова барање.

¹⁰⁶³. Исто, 2.226.44.64-65/602

Регистар на географски имиња

- А**
- Авињон, 10
Австралија, 79
Австро–Унгарија, 43
Албанија, 32, 173, 196, 272, 279,
284, 298
Александрија, 117, 142
Александрово Брдо, 50
Алексинац, 228
Алеморија, 208
Алта, 64
Америка, 25, 249
Анадолија, 297
Арабија, 191
Атина, 117
- Б**
- Бабуна, 45, 234
Балданци, 277
Балкан, 7, 11, 23, 69, 72, 97, 101,
110, 116, 191, 196, 215, 228,
256
Бејлерхане, 215
Беласица, 50
Белград, 77, 84, 126, 130, 135,
143, 145, 200, 228, 236, 322,
325
Београд, 8, 11, 16, 23, 26, 28, 34,
47, 73, 77, 78, 83, 85, 87, 94,
120, 123, 124, 125, 131, 192,
203, 205, 207, 212, 219, 242,
243, 292, 297, 311, 314, 315,
316, 319, 321, 322, 323, 324,
329
Берн, 14
Берово, 59
Билбилдере, 229
Битола, 3, 5, 7, 9, 20, 21, 22, 36,
37, 38, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 70, 73, 80,
81, 84, 86, 87, 88, 93, 97, 99,
104, 105, 106, 107, 109, 110,
111, 112, 113, 115, 116, 117,
119, 120, 121, 122, 123, 124,
126, 128, 129, 130, 131, 132,
135, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 145, 146, 150,
152, 154, 155, 156, 157, 159,
160, 161, 162, 164, 166, 167,
168, 169, 171, 173, 176, 177,
178, 181, 182, 183, 185, 186,
187, 188, 189, 193, 195, 196,
197, 202, 203, 204, 210, 212,
217, 218, 219, 220, 221, 223,
224, 229, 231, 232, 233, 235,
236, 238, 240, 241, 242, 243,
245, 246, 247, 250, 252, 253,

254, 255, 258, 259, 260, 261,
262, 263, 270, 273, 277, 278,
279, 280, 281, 282, 283, 286,
287, 288, 292, 293, 295, 296,
297, 298, 299, 300, 301, 302,
304, 305, 307, 309, 310, 311,
312, 313, 314, 315, 316, 317,
318, 319, 320, 321, 322, 323,
324, 325, 326, 327, 328, 329,
331, 332, 333, 334, 335, 336

Битолска каза, 228, 276

Битолско, 41, 42, 63, 65, 70, 89,
164, 196, 229, 233, 249, 275,
281, 284

Битолско Поле, 35, 68

Битоля, 58, 60, 89

Битол, 46, 48, 49, 57, 71, 84, 119,
120, 121, 122, 123, 131, 133, 138,
140, 144, 147, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 175, 179, 184, 221, 236,
239, 240, 241, 243, 244, 247, 248,
251, 252, 255, 257, 258, 263, 284,
285, 286, 288, 289, 290, 298, 299,
300, 311, 318, 319, 322, 323, 324,
325, 326, 329

БиХ, 73

Блискиот Исток, 91

Боримечка, 335

Брегалница, 85

Британија, 193

Бугарија, 265, 309

Бурса, 211

България, 8, 34

В

Валандово, 25, 216

Валона, 167

Вардар, 9, 10, 13, 20, 26, 27, 28,
35, 49, 66, 73, 85, 86, 87

Вардарска Бановина, 49, 80, 85,
88, 117, 136, 150, 258

Велес, 73, 85, 160, 298, 319

Велешка каза, 203

Велика Британија, 229

Велс, 229

Венеција, 191, 209

Верден, 310

Виена, 209

Воден, 234, 236, 308

Воденско, 276

Војводина, 73, 117

Г

Галиполе, 17

Гевгелија, 51, 85

Генимаале, 242

Германија, 54, 332

Глиниш, 277

Горно Кратово., 52

Гостивар, 50

Грција, 285, 330, 332

Д

Дарданија, 9

Дебар, 140, 258

Дебар Маало, 86

Делвино, 167

Димодика, 17

Диово, 331

Драгор, 61, 62, 66, 67, 74, 75, 85,
87, 162, 166, 168, 171, 174, 185,
215, 220, 235, 313, 314, 318

Драч, 228, 268

Дрен, 217

Држава на СХС, 321

Дубровник, 192

Дунав, 73, 200

Е

Европа, 10, 13, 14, 21, 54, 79, 101,
102, 114, 191, 249

Егејско Море, 15

Египет, 142, 191
Едрене, 17
Елбасан, 167
Елбасанско, 272
Емир Челеби Маало, 112

Ж

Железница, 52

З

Zagreb, 12

И

Индија, 191
Истанбул, 42, 61, 102, 163, 165,
169, 194, 195, 198, 199, 200,
205, 207, 209, 210, 211, 230
Италија, 332, 336

Ј

Јадран, 54
Јадранското Мор, 268
Јадранското Море, 117
Јанина, 167, 279
Јапонија, 21
Јокахама, 21
Јонските Острови, 32
Југославија, 80, 332
Јужна Србија, 49, 51, 53, 84, 86,
204
Јужна Стара Србија (Кумановска
област), 219

К

Кавадарци, 144
Кавказ, 102
Кавран, 52
Казас Чешма, 288, 291
Кајгас, 212
Кара Табак Маало, 112, 172

Касим Челеби Маало, 254
Касторја, 267
Качаник, 27
Кисела Вода, 50
Кичево, 113, 237, 283
Кичевско, 217
Константинопол, 11, 12, 17, 268,
297
Корча, 276, 285
Косово, 50
Костур, 196, 198, 209, 224, 282
Костурско, 249
Кочани, 73
Кочанско, 113
Кратово, 52, 113
Кратовско, 113
Крива Воденица, 261
Кркардаш, 296
Крушево, 96, 154, 283
Кун, 49
Курдерес, 57, 72, 74, 76, 314, 316,
318

Л

Лавчанска Река, 57
Лариса, 91, 196
Лерин, 109, 224, 282, 298, 299,
308, 309
Леринско, 276
Лесновски манастир, 19, 22
Лисабон, 21
Лондон, 173, 193

М

Македонија, 2, 7, 13, 14, 15, 18,
20, 22, 23, 25, 32, 37, 38, 40,
41, 42, 43, 48, 51, 53, 54, 55,
57, 61, 63, 66, 67, 68, 69, 78,
80, 81, 84, 86, 97, 98, 101, 103,
110, 113, 115, 118, 125, 130,
159, 160, 161, 167, 169, 171,

187, 192, 193, 195, 196, 197,
198, 199, 202, 204, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 217, 221, 222, 223, 224,
225, 226, 227, 228, 229, 230,
231, 232, 233, 234, 235, 237,
238, 239, 240, 241, 242, 243,
244, 245, 247, 248, 249, 253,
257, 258, 264, 268, 269, 270,
271, 272, 273, 274, 275, 283,
295, 300, 317, 323, 328

Магреб, 191

Мадрид, 68

Мала Азија, 7, 191

Мариово, 34, 109

Марица, 96

Марсеј, 228

Мат, 272

Мегленско, 215

Мека, 216

Мелник, 209, 229

Миравци, 25

Мисир, 91

Монастир, 37, 42, 67

Мореја, 195, 196

Москва, 92, 102

Н

Нарбон, 191

Неготино, 277

Ниџе, 234

Ниш, 73

Нови Сад, 92, 101, 102

Ново Брдо, 296

Норвешка, 191

О

Овче Поле, 20

Огражден, 50

Одрин, 211

Островско Езеро, 13

Охрид, 24, 49, 93, 98, 167, 282,
283, 298, 299

Охридско, 41, 70, 272

Охридско Езеро, 24

П

Падова, 191

Паланка, 113

Панчево, 334

Париз, 191

Пеќ, 140

Пелагонија, 59, 87, 267, 268

Педагогиско Блато, 234, 235,
236, 265

Пелистер, 23, 41, 51, 53, 60, 150

Пелопонез, 279

Пера, 197

Пермет, 254

Пловдивъ, 116

Полог, 277

Преспа, 41, 70, 269, 282, 287

Преспанска каза, 228

Призрен, 333

Прилеп, 63, 70, 93, 109, 140, 171,
217, 245, 276, 283, 295, 298,
320

Priština, 98

Пчиња, 73, 96

Р

Радовиш, 114

Ремс, 310, 324, 327

Ресен, 287, 288

Рим, 173

Рудник, 192

Румелија, 167, 279, 295

Русија, 54, 114

С

Солун, 8, 13, 18, 24, 25

Сава, 73, 94

- САД, 193, 249, 323
Сантјаго де Чиле, 173
Сарајево, 8
Сахара, 23
Света Гора, 12, 13, 14, 15
Свиштов панаир, 21
с. Алинци, 299
с. Балдовница, 33
с. Бабино, 34
с. Балници, 25
с. Барешани, 275
с. Бараково, 32
с. Беранци, 33
с. Билјаник, 33
с. Бистрица, 334
с. Братиндол, 224
с. Брајлово, 25
с. Брод, 32, 277
с. Брусник, 331
с. Будилце, 203
с. Буково, 274
с. Вардино, 32, 196
с. Вашарејца, 89
с. Велушина, 275, 285, 286
с. Вирово, 333, 334
с. Враневци, 277
с. Габалавци, 64
с. Горниково, 258
с. Горно Варалевци, 52
с. Градиште, 32
с. Граешница, 284, 334
с. Грчиште, 25
с. Гурмаз, 277
с. Диово, 274
с. Добромир, 33, 277
с. Доленци, 34
с. Дрвеник, 32
с. Ѓавато, 46, 287
с. Единаковци, 32
с. Злокуќани, 284
с. Изкочивир, 277
с. Канино, 34
с. Карамани, 33
с. Караѓорѓево, 25
с. Касандол, 25
с. Кишава, 284
с. Кожани, 228
с. Креница, 309
с. Крстоар, 50
с. Крстоор, 57
с. Кукуречани, 297
с. Лавци, 290
с. Лисолај, 58
с. Лознани, 20, 35
с. Лопатица, 20, 64
с. Магарево, 142, 255, 309, 331
с. Мал Герман, 274
с. Маловишта, 255
с. Махала, 224
с. Милетково, 25
с. Могила, 33, 269
с. Мравници, 25
с. Мушково, 52
с. Неготино (Гнеотино), 33
с. Нежилово, 52
с. Нижополе, 309
с. Новаци, 33, 155, 277
с. Новоселани, 35
с. Облаково, 64, 120, 299
с. Орехово, 34
с. Орихово, 277
с. Острец, 224, 291, 284, 285, 286,
334
с. Паралово, 277
с. Плетвар, 45
с. Подмоле, 163
с. Поздеш, 105, 275
с. Прибилци, 32
с. Радобил, 274
с. Расилово, 276
с. Рибарци, 33, 277
с. Рожени, 215
с. Ротино, 20
с. Сариѓолско, 254

- с. Света Петка, 35
 с. Свињишта, 334
 с. Секирани, 64, 274
 с. Сладево, 32
 с. Слепче, 35
 с. Сливаца, 277
 с. Смолево, 57
 с. Сопотница, 32
 с. Српци, 33
 с. Суходол, 32
 с. Суходол, 34, 277
 с. Тепавци, 32
 с. Трн, 33
 с. Трново, 269, 309
 с. Трооло, 114
 с. Удово, 25
 с. Уранополис, 15
 с. Хасан, 254
 с. Цапари, 20
 с. Чаирли, 203, 273
 Серез, 192
 Сива Вода, 50
 Сицилија, 13
 Скандинавија, 13, 23
 Склавонија, 196
 Скопје, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
 17, 18, 21, 22, 23, 25, 28, 33,
 44, 49, 53, 56, 58, 59, 62, 64,
 66, 67, 71, 73, 76, 81, 82, 85,
 87, 96, 97, 98, 103, 113, 125,
 129, 134, 141, 144, 159, 160,
 161, 168, 169, 173, 182, 187,
 193, 196, 197, 198, 199, 202,
 204, 216, 217, 229, 231, 237,
 239, 241, 249, 250, 257, 258,
 264, 268, 269, 270, 283, 295,
 296, 319, 321
 Скопље, 10, 13, 20, 26, 27, 28, 49,
 50, 51, 52, 53, 54, 56, 78, 79,
 85, 118, 123, 124, 126, 127,
 128, 129, 131, 132, 133, 134,
 135, 136, 137, 139, 140, 141,
 142, 143, 144, 145, 146, 147,
 149, 150, 151, 152, 182, 185,
 191, 192, 203, 208, 248, 259,
 260, 262, 263, 292, 293
 Скопско, 98
 Скупи, 9
 Славонија, 322
 Солун, 31, 32, 42, 63, 66, 69, 98,
 119, 160, 191, 192, 193, 194,
 198, 208, 210, 211, 222, 228,
 231, 236, 282, 308, 332
 Софија, 162, 198, 215, 218, 220,
 221
 Софија, 8, 21, 34, 41, 43, 93, 98, 99,
 100, 101, 194, 197, 214
 Софта Хоџа маало, 61
 Србија, 2, 95, 209, 246, 300
 Средоземно Море, 23, 54
 СССР, 79
 Стоби, 9
 Стразбург, 14
 Струга, 24, 27, 204
 Струмица, 51, 59, 85
 Струшко, 204
 Стрчин, 57, 218, 290
 Сурдулица, 128
- Т**
- Тебаодци, 277
 Тесалија, 32, 192, 195
 Тетово, 50, 140
 Токио, 21
 Тракија, 192
 Трескавец, 217
 Троја, 7
 Тумбе Кафе, 133
 Турција, 28, 32, 38, 68, 195, 222,
 223, 230, 231, 281

Ќ

Ќурум, 17
Ќустендил, 199

У

Унгарија, 54

Ф

Фиренца, 191
Фируз Беј Маало, 172
ФНРЈ, 335, 336
Фрајбург, 14
Франција, 54, 191, 228, 327, 328,
329

Х

Халкидики, 15
Хераклеја Линкестис, 9
Херцеговина, 102
Хрватска, 322

Ц

Цариград, 13, 17, 91, 98, 101, 191,
194, 197, 211, 214
Централна Анадолија, 28
Црна Река, 9, 85, 88, 228, 236,
240, 299

Ч

Чешка, 54

Ш

планина Шапка, 273
Швајцарија, 14
Шварцбург, 14
Шемница, 62, 64, 299
Шпанија, 191
Штип, 73, 244
Штипско, 113

Регистар на лични имиња

А

- аптекар Асим, 195
д-р Албала, 255
д-р Ахмед, 195
крал Александар, 139
свети Атанас, 217
Абди, 172
Абди паша, 36
Абдулах, 112
Абдулкерим, 172
Абдулхамид Први, 162
Абдуррахим ефенди, 271
Абеси, 163
Аврам, 172
Аврамовиќ, Јован Н., 204
Адија, Асан, 334
Ајше, 111
Аќимовиќ, 315
Алеви, д-р Р., 255
Алексова, м-р Рајна, 119
Али бег, 104
Алим, д-р Абдул, 195
Али паша Јанински, 279, 280
Али–Риза паша, 298
Али Рифат паша, 282
Алоис фон Ерентал, 43
Алтипармаковиќ, Александар,
317
Алтипармаковиќ, Филип, 148
- Амар, Абе, 69
Амедовиќ, Буран, 133
Амзовиќ, Зекман, 292
Амине, 107, 108
Анаф, Јосиф, 124
Анѓа, 64
Ангелакова, П., 160, 198, 199,
216
Анѓелковиќ, Димитрије, 334
Анѓеловиќ, д-р Јован, 246
Андоновски, Ѓорѓи (Гоце), 300
Андрејевиќ, 286
Андрејевиќ, Чирило, 334
Андријевиќ, Душан, 286
Антиќ, проф. д-р Вера
Стојчевска, 2
Антонели, Џузепе, 210
Антонијевиќ, Душан, 289, 290
Аранѓеловиќ, Ѓорѓи, 143
Аранѓеловиќ, Љубица, 126
Арије, Ж., 183
Ариф, Седиф, 334
Ароести, Теодорос, 317
Арон, 9
Арсенић, Милан, 209
Арслан, Ахмед, 333
Арсов, Славејко, 239
Аручи, Кемал, 295
Асазо, Маху, 168
Атаи бег, 18

Атанацковиќ, д-р Сотир, 262
Ахмед, 109
Ахмед ефенди, 271, 277
Ахмед Зекирија, 230
Ахмед паша, 62
Ахмед челеби, 271
Ахмет, 104, 106
Ахмет Трети, 235

Б

вдовица Белмача, 143
генерал Бојовиќ, 297, 298
д-р Бербери, 251
д-р Бонито – бимбашија, 210
Баба Сија, 202
Бабингер, Франц, 101, 198
Бабо, 273
Баја, 273
Бајазид Втори, 17
Бајрам, Даут, 291
Баре, Вероник Бижон, 328
Бартон, мис Клара, 249
Барутчиски, дедо Коце, 69
Бацалела, Нахман, 183
Беговиќ, Мих., 132
Бежоро, 327
Бежоро, Р. П., 325
Безсоновъ, Петръ, 93
Беќировиќ, Асим, 292
Белег де Буга, 67, 113, 210, 238,
328
Белон, Пјер, 194
Бержере, Дени, 44
Бержоро, 176
Бесале, Исак, 179
Бесале, Нахман, 179
Бесонов, П., 93
Бизани, Александар, 232
Биретас, М., 183
Битоски, Крсте, 231
Блант, Елија, 103

Бобиќ, 85
Бовен, Џорџ Фергусон, 237
Богдановиќ, Мирко, 334
Богородица, 216
Бојаџиевски, д-р Петар, 43, 192,
193, 195, 196, 197, 210, 213,
217, 218, 229, 230, 232, 233,
243, 246, 249, 250, 256, 257,
261
Бокачо, 192
Бомбол, инж. Михајло, 48
Бомболовиќ, инж. Данило, 49,
185
Бонд, Л., 249
Бониќ, м-р Ал., 247
Борисова, Цветанка, 89
Бошков, Ванчо, 97
Бошковиќ, Ѓорѓи, 138
Брадати, Јосиф, 200
Брајевиќ, Богдан, 289, 290
Браќа Константинови, 9
Браун, Едвард, 160
Бублин, Влад., 179
Бугарски, м-р Бранко, 247
Будисављевиќ, Борисав, 325
Буче, Ами, 101, 209
Бузбек, 198, 206
Бухарали Баба, 112

В

владика Велимировиќ, Николај,
135
д-р Вехрем, 195, 210
Вајганд, Густав, 24, 233
Вајтерс, Роберт, 212
Валеро, Бернар, 329
валија Ебу Бекир паша, 110
Вангел Тама, 175
Ванчо, 113
Варла, Максимилијан, 333
Васил, 172

Василиј Втори, 159
 Васиљевиќ, Александар, 75
 Велиеддин, 254
 Велимировиќ, д-р Мил., 246
 Велјан, 290
 Велче, 274, 275
 Вељковиќ, Спирос, 290
 Вердие, 44
 Вишник, Филип, 27
 Влахчев, Тодор, 244
 Волш, Роберт, 257
 Вранчиќ, Антун, 215
 Врач, Василиј, 203
 Врач, Евстати, 203
 Вршковиќ, Панда, 82
 Вујанац, Божидар, 334
 Вуковиќ, Божидар, 19
 Вукомановиќ, Вукоман Ч., 54,
 127, 129, 149, 151

Г

Гаврил Радомир, 9
 Георгиевски, Сотир, 330
 Герасимовиќ, Петар, 184
 Герлах, Стефан, 101, 199, 213, 214
 Гиниќ, 185
 Гиниќ, Ставре, 184
 Гогу, Анастас, 334
 Гопчевиќ, Спиридон, 229
 Ѓорѓевиќ, Г. А., 136
 Ѓорѓевиќ, Мита, 185
 Гошевски, Трајан, 335
 Граматиковски, Георги, 264
 Граси, Алфио, 103
 Грашанин, Јулка М., 119
 Грдано, Димче, 186
 Гроздан, 112
 Груев, Д., 184
 Грујиќ, Василија, 334
 Грујовски, Трајче, 136, 183, 246,
 317, 323, 333

Д

генерал Димитријевиќ, 143, 185
 Давид, 172, 287
 Давидовиќ, Љ., 120
 Далам, Томас, 205
 Дамјан, 64
 Дамјан, Петко, 274
 Дарковиќ, Илија, 82, 186
 Дебелјановиќ, Дена, 23
 Дебрели заде Ахмед, 109
 Демировиќ, Абас, 52
 Дервиш, 220
 Дерншвам, Ханс, 194, 198, 213
 Дијемант, 119
 Димевски, Славко, 238
 Димески, д-р Димитар, 71
 Димитриевиќ, Ѓорѓи, 148
 Димитриевиќ, Мито, 335
 Димитрија, 112
 Димитријевиќ, Аило, 293
 Димитријевиќ, Илија, 143, 145
 Димитриу, Елена – Пиника, 142
 Димитриу, Јован, 117
 Димитриу, Теохар – Пиника,
 117, 142
 Димитров, м-р Никола В., 22,
 81, 231, 302
 Димитров, Никола П., 53
 Димовски, Ѓорѓи, 44, 45, 66, 122,
 139, 174, 176, 178, 232, 233,
 234, 248, 283, 301, 304, 305,
 307, 313, 317, 318
 Домазетовиќ, Јордан, 334
 Доментијан, 95
 Doklestić, Ljubiša, 91, 93
 Доне, 172
 Дракул, Симон, 43
 д-р Незлобински, 27
 Друлез, Артур, 175
 Дуде, 269
 Дума, д-р Александар, 186

Ѓ

Ђоновић, Бранко, 203

Е

поп Ефтимовиќ, Христо, 287

Елезовић, Глиша, 203

Елена, 142

Емин ага, 110

Еничерев, Никола, 99, 280

Еничеревъ, Никола Ганчевъ,
100, 280

Ефлак војводата, 271

Ж

Живка, 253

Живковиќ, Мил., 249

Жугиќ, Зоран, 2

Жугиќ, Томислав, 2

Журиќ, Никола, 132

З

Завоев, Петар, 101

Завоев, Петр, 223, 247

Завоевъ, Петръ, 101, 245

Зволо, Никола, 140

Зија, Ќенан, 315

Зографски, Данчо, 25

Зогу-оглу, 272

И

аптекар Изет, 195

кадија Исхак Челеби, 99

монах Исаија, 96

Ибрахим–ефенди, 271

Ибрахим, Невшехир, 235

Ибрахим Осман бен Ебубекира.,
107

Ивана, 114

Иванов, Јордан, 93

Ивановъ, Йор., 93

Изедин, Садула, 317

Илиев, Милен, 89

Илија, 330

Илијас, Хаџи, 243

Илиќ, Мика, 317

Иналдик, Халил, 194, 212

Инра Мехмед, 277

Иречекъ, д-ръ Конст., 214

Иса бег, 98

Исак, 172, 269

Ислам, Муарем, 251

Исмаил, 220

Исмаил Таки – Тоска, 285

Исхак бег, 98

Исхак, Фетах, 97

Иџо, 114

Ишах, Бохор, 133

Ј

г-ѓа Јелена, 143

д-р Јакуб, 195

епископ Јосиф, 315, 317

Јиричек, Константин, 92, 94, 95,
102

Јазаџизаде, Абди, 271

Јаков, 172

Јанаки, 228

Јанакија, 172

Јанковиќ, д-р Велизар, 325

Јанкуловац, Стеван, 82

Јано, 273

Јевтиќ, д-р Павле, 246

Јован, 117

Јовановиќ, Жив., 251

Јовановиќ, Новак, 334

Јовановиќ, П., 183

Јовичиќ, Вас., 247

Joseph von Hammer, 12, 17

Јосиф, 172, 275

Јосифовиќ, Ставре, 333, 334

Јоше, 172
 Јошевиќ, Глигор, 183, 178, 179
 Јусуф, 105
 Јусуфовиќ, Иљаз, 292
 Јусуфовиќ, Рафит, 292

К

Kaleši, Dr Hasan, 98, 99, 100
 Krstić, Branislav, 11, 16, 23
 д-р К. Кумануди, 325
 д-р Којиќ, 325, 327
 д-р Кондиопулос, 210
 оца Каплан, 204
 печатарот Киријас, Ристо, 136
 Каваза, Иван, 61
 Кади Махмуд ефенди, 171
 Кажиниќ, Милутин, 147
 Каим беј, 209
 Калабакова, Снежана, 23, 81
 Калдерон, Давид, 76
 Камхи, Леон, 82
 Камхи, Рафаел Моше, 66
 Капистран, Иван, 192
 Карабин, 209
 Караѓорѓевиќ, Александар, 26,
 143, 145, 247, 298, 299
 Карајанов, Петар, 66
 Каранфиловски, Панѓе, 168
 Карлагани, Коста, 334
 Карлова, М., 39, 103, 113, 237
 Касим, 106
 Касим–паша, 211
 Катарџиев, Иван, 44
 Керим, Абдул паша, 71, 168, 186,
 236, 262
 Керим паша, 36
 Кире Митре, 276
 Кирко, 105
 Ќирковиќ, Јован, 315, 325
 кнез Лазар, 10
 Кокалески, Ѓурчин, 31

Коленде, Џовани, 210
 Колц, Колмар, 42
 Конески, Блаже, 202
 Константин, 296
 Константинов, Д., 310
 Константинов, Душан Хр., 245
 Константиновиќ, Јања, 119
 Константинов, Милош, 229
 Константинов, Павле, 250
 Коње, Јован – мезеџија, 168
 Косето, Ѓорѓи, 168
 Коста, 105, 219
 Костаки, 172
 Коста Огуллари, 277
 Костић, Јосиф, 263
 Костиќ, Божин, 132
 Кохмански, 43
 Коца бег заде Мехмед челеби,
 274
 Коца Мехмед, 275
 Краснуха, Влад., 246
 Крстевски, Александар – Кошка,
 187
 Крстевски, Благојче, 173
 Крстиќ, Никола Николиќ, 334
 Крстиќ, Тома, 317
 Krstić, Branislav, 92, 103
 Кузинери, Еспри Мари, 101
 Кузман и Дамјан, 203, 212, 217
 Кузмановска, Досија, 202
 Кузман, Шапкарев, 226
 Кулишиќ, Ш., 8, 34
 Кун, 49
 Курд, Теос-оглу, 272

Л

господин Лепавек, 66
 Лазаревиќ, Љубомир, 180
 Лазаревска, Гордана
 Филиповска, 160
 Лазаревски, Кирил, 333

Лазић, Љуб. Д., 134, 140
 Лазо, Ангеле, 254
 Латаврин, Г. Г., 92, 102
 Леарт, Остин, 101
 Ледвич, Едвард Митрофор, 221
 Лено Огуллари, 277
 Лешњаревиќ, Петар, 149, 298, 317
 Ли, Едвард, 67
 Ликопетар, 203
 Лир, Едвард, 231
 Лозанчевиќ, Киро, 317
 Лонгворт, Џон Август, 238
 Лубенау, Рајнхолд, 99
 Лука, Пол, 209
 Лукиќ, 315
 Лукиќ, Петар, 317

Љ

Љутвијевиќ, Ѓорѓе, 334

М

д-р Махмуд – бимбашија, 195
 д-р Мијудин, 195, 210
 пречиста Марија, 176
 султан Мехмед, 101
 султан Мехмед Трети, 205
 Мајр, Јохан Хајнрих, 222, 232
 Мајстор Мехемет, 104
 Малаковиќ, Феим, 292
 Малик, Зухди, 290
 Маневиќ, Т., 131
 Маневски, Блаже, 217
 Мани, Едвард, 37
 Марија, 275
 Маринковиќ, д-р Влад., 246
 Маринковиќ, д-р Радмила, 11
 Марјановиќ, М., 324
 Марко, 274
 Марковиќ, Богољуб, 177
 Марковиќ, Војислав Р., 142
 Марковиќ, Едо, 47

Марковиќ, Михајло, 334
 Марсел де Вос, 327
 Маси, 172
 Матковски, Александар, 12, 13,
 38, 160, 196, 198, 199, 216,
 237, 269, 270, 272, 274, 295
 Матовиќ, Божа, 321
 Мацали, Михајло, 182
 Мацалис, М., 183
 Мекел, Катерина, 120, 248, 249
 Мехмед, 107, 254
 Мехмед–ага, 274
 Мехмед Втори, 11
 Мехмед Назми Ефенди, 112
 Мехмед Освојачот, 194, 211
 Мехмед паша, 161, 194, 195
 Мехмед челеби, 243
 Мијатовиќ, Чед., 92
 Миладинов, Димитрија, 184
 Миленковиќ, Димитрије, 133
 Милер, Јозеф, 230
 Милетиќ, 290
 Милетиќ, Вуица, 289
 Милићевиќ, Ж., 319
 Миливојевиќ, д-р Станоје, 252
 Милиќевиќ, Ж., 319
 Милјовски, Кирил, 335
 Миловановиќ, 49
 Милошевиќ, 247
 Миљковиќ, Вукосав, 140
 Миновски, Димче, 41
 Миновски, Никола, 299
 Мирчевски, Ставре, 187
 Михаилиди, Филип, 186
 Михаиловиќ, Константин, 297
 Мицевски, м-р Силјан, 2
 Мицковиќ, Сотир, 141
 Младенова, Марија Ив., 156
 Младеновиќ, А., 263
 Муса, 112
 Мусли Челеби, 104
 Мустафа, 106, 254

Мустафа паша, 98
Мухарем ефенди заде, 277

Н

д-р Нака, 239, 241, 255
д-р Николај, 145
епископ г. Николај, 142
Најденовиќ, Вукостав, 137
Нале, Јован Д., 317
Нано, 254
Нарбон, 191
Наум, 113
Наумовски, Марко, 335
Нахама, С., 183
Неделко, 274
Недељковиќ, Стеван, 334
Немања, Стеван, 94
Нестор, 274, 275
Никле, 274, 275
Никола, 228
Николиќ, д-р Андра, 246
Николиќ, Филип, 141
Ничевиќ, Тодор, 132
Нуке, 276
Нушић, Бранислав, 242

О

Обреновиќ, Милош, 209
Оглан, Кара, 107
Оглу, Мерџо, 276
Огненовски, Трајко, 202
Оливи, Антоан, 102, 206
Омер беј, 315, 317
Осман, 108, 279
Осман беј, 163, 279
Осман бен Реџеп, 107
Осман паша, 65

П

генерал Д. Пешиќ, 325

д-р Петар, 259
д-р Петровиќ, 209, 229
света Параскева, 217
Павле, 228
Павлов, 155
Павловиќ, Ив. С., 120
Павловиќ, Мирко, 143
Павловић. д-р Драгољуб, 11
Панајотовиќ, д-р Ѓ., 246
Паниќ, Даринка, 126
Панов, Бранко, 159
Пантелић, Н., 8, 34
Пантова, Вера, 156
Папо, Јосип – Сасон, 136
Пара, Бохомил, 25, 119
Пардо, Џулија, 103
Пауновиќ, Влајко М., 133
Пауновиќ, Драган, 317
Пауновиќ, Драгиќ, 185, 313, 315,
325, 327
Пачареа, Мише, 168
Пејчиновиќ, Кирил, 22, 34, 202
Пелтако, Зубер, 168
Петко, 105, 274, 275
Петковиќ, Методије, 186
Петковиќ, Радослав, 143, 145
Петра, 127
Петрановић, Богољуб, 8
Петре, 269, 275
Петре Стојче, 276
Петровиќ, Блажо, 135
Петровиќ, Љубиша, 289, 290
Петровиќ, Марко, 148
Петровиќ, Милица, 334
Петровиќ, Ташко, 290
Петровић, П. Ж., 8, 34
Петров, Петър Хр., 197
Петров, Христо, 58
Пецаковиќ, Петар, 82
Пишурика, Никола, 133
Пишурика, Пепи, 168
Пјаниќ, Милош, 186

Полјански, Хр. Андонов, 249
 Попадиќ, д-р Марија, 262
 поп Јаниќ, Панта, 127
 Попјека, Ѓорѓе, 236
 Поповиќ, 253
 Поповиќ, д-р Ѓока, 246
 Поповиќ, д-р Драгољуб, 246
 Поповиќева, Живка, 252
 Поповиќ, Света, 139
 Попов, П., 88
 Преде, 96
 Призренац, Абедин, 333
 Прличев, Григор, 19
 Продром, д-р Симеон, 43
 Протиќ, д-р А. Ј., 254
 Протоспатариј, Лупус, 9
 Пруа, Лусиен, 174
 П., Сретен Л., 96
 Пуквил, 224
 Пупин, Михајло, 323

Р

везир Рустем паша, 99
 д-р Рајс, 303, 306, 310
 д-р Решид, 195
 Крстосецот Роберт, 91
 монах Роберт, 268
 полковник Ристиќ, 325
 Рабија, 254
 Радев, Димка, 39
 Радев, Симеон, 43
 Radinović, Ѓуро, 23
 Радојевиќ, Здравко, 142
 Радојчиќ, Ѓ. Сп., 196
 Радомир, Гаврил, 9, 159
 Рад., Тодорче Г., 39
 Рамадан, 52
 Рашидовиќ, Емин, 293
 Reiss, Р. А., 283, 301, 303, 306,
 307
 Рељиќ, Г., 289

Ремзи, Мехмед, 65
 Решид, Дарбухар, 232, 235
 Риза, Хасан, 314
 Ризевиќ, Ефрем, 154
 Ризевиќ, Христо, 154
 Ристиќ, Ванѓел, 334
 Ристиќ, Димитрија, 127
 Ристиќ, Љупка, 334
 Ристиќ, Надежда, 334
 Ристиќ, Недан, 55
 Ристиќ, Олга, 327
 Ристиќ, Раца – Чаирчанац, 82
 Ристиќ, Трајан, 293
 Ристо, 333
 Ристовски, Томо, 334
 Робе, д-р Константин, 144, 261
 Роберт де Дре, 213
 Роберти, 210
 Ружа, 172
 Руса, 275
 Рушид, Сади, 315

С

свештеник Софрониј, 110
 султан Сулејман, 99
 Чичо Стоилко, 69
 Саве, 112
 Садикарио, Аврам, 125
 Садикарио, Адам, 291
 Саздан, 203
 Саздов, д-р Томе, 10
 Салијевиќ, Ајруш, 292
 Салим ефендија, 66
 Салих паша, 272
 Самарџиќ, Радован, 195, 196,
 207, 268
 Самарџиќ, Радомир, 205
 Самоило, 91, 93
 Саранди, Сотир, 314, 333
 св. Симеон, 94
 Секулиќ, Илија, 132

сестра Ремон, 45
 Симеон, 216
 Симјановиќ, Константин, 137
 Симјановиќ, Наум, 184
 Симо, 228
 Симоката, 11
 Симон, Клеман, 325
 Синан Усеин Синан, 204
 Синан, Уста, 195
 Скаловска, Радмила Угринова, 11
 Скилица, Јован, 159
 Смољанин, Игнатиј, 13
 Соколиќ, Сотир, 334
 Соколовски, Методија, 97, 98
 Сопар, Г., 134
 Сотировиќ, Атанасие, 149
 Сотировски, д-р Никола, 45,
 176, 178, 304
 Спенсер, Едмунд, 235
 Стамат, 31
 Стамболиска, Сузана, 328
 Станејчиќ, Милан, 334
 Станко, 275
 Станковиќ, Сотир, 87
 Старова, Ариф, 97
 Старова, д-р Вулнет, 241
 Стеван, 287
 Степана и Ѓорѓи, 64
 Стерјовски, Александар, 97, 98,
 115, 136, 159, 241, 260, 261,
 296, 300, 301, 328
 Стефан Душан, 94
 Стефановиќ, Софија, 133
 Стефановиќ, Цеко, 124, 147
 Стилиновиќ, Калиопа
 Кривашија, 329
 Стојановиќ, д-р А., 121
 Стојановиќ, Драгиќ, 321
 Стојановиќ, Славко П., 73
 Стојановски, Богоја, 264
 Стојановски, д-р Александар,
 18, 98, 193, 198

Стојко, 105
 Стојкова, 275
 Стојо, 274, 275
 Стојовиќ, Љубо, 125
 Стојчевиќ, Илија, 333
 Стојче, Мишо, 105
 Стокиќ, д-р Влад., 246
 Сулејман, 205, 254
 Сулејмановиќ, Салих, 56
 Сулејман Први, 194
 султан Ахмед, 19
 Сунгур чауш беј, 97, 171

Т

Тане, 273
 Таневски, Владо, 217
 Танковски, Ѓорѓи – Лилин, 299
 Тановиќ, Стефан, 202, 207
 Таренски, Боемунд, 268
 Тасиќ, 139
 Ташку, 96
 Тевфик, Мехмед, 171, 235, 280
 Теодосиј Втори Малиот, 15
 Теодосије, 95
 Теофан Рилски, 200, 201
 Тимаев, Е., 38, 231, 233, 247
 Тимурташ паша, 295
 Тирски, Вилхем, 268
 Тодор, 106
 Тодоровиќ, П., 183
 Тодоровски, д-р Глигор, 283
 Тозер, Хенри, 68
 Тошев, Андреј, 237
 Тошиќ, Мишо, 292
 Трајана, 127
 Трајковиќ, Алекса, 180
 Трајковиќ, Ѓорѓејца, 287
 Трајковиќ, Ѓурѓа, 334
 Трајковиќ, Никола, 133
 Трајковиќ, Ташко, 333
 Трајковски, Кирил, 218

Грајче, 112
 Грбиќ, Василије, 283
 Гудебод, Петар, 268
 Турунцев, Ал., 184

Ф

Фавејриал, Жан Клод, 175
 Фалдан, Ибн, 203
 Фараџи, М., 183
 Фараши, Сафе, 292
 Фатима, 235
 Фериер де Совбеф, 214
 Фетхи Баба, 111
 Philippe du Fresne–Canaye, 198
 Фобс, Хенри, 250
 Франкол, 208
 Франсуа, 168
 Франше д’ Епре, 324
 Фредик, Влајко, 247
 Фрер, 228

Х

аптекар Хајдер, Али, 195
 д-р Христиди,, 251
 секбан Халил, 276
 Хан, Јохан, 98, 233, 236
 Хасан, 111, 220
 Хасан ага, 275
 Хасан, Зариф, 334
 Хасан, Зарифа, 334
 Хасан, Солак, 271
 Хасо, 106
 Хатиџе, 106
 Хаџи Васиљевиќ, д-р Јован, 219,
 243, 244
 Хаџиевски, д-р Драган, 7, 8
 Хаџи–Јовановиќ, Горѓи, 293
 Хаџи Константинов, Јордан –
 Цинот, 67, 170
 Хаџи Коста, 183
 Хаџи Махмуд беј, 171

Хаџи Мехмед ефенди, 271
 Хаџи Ризван, 104
 Хаџи Ташковиќ, Григорије, 315
 Хаџи Хасан, 270
 Херенда, А. Б., 124
 Х’зр ефенди, 271
 Хисни паша, 281
 Хитлер, 101
 Холанд, Хенри, 32
 Христовиќ, д-р П., 254
 Христовска, Соња, 168
 Хрусе, 96
 Хуњади, Јан, 192
 Хусеин, Аламан-оглу, 272
 Хусеин, Коџа, 295
 Хаџи Васиљевиќ, Јован, 243

Ц

Цандовиќ, Вангелица, 334
 цар Ксеркс Први, 15
 цар Маврикиј, 11
 цар Мехмед, 16
 цар Борис Трети, 156
 цар Самуил, 9, 159
 Цветаноски, Виктор, 258
 Цветко, 112
 Цветкова, Бистра А., 101
 Цветковиќ, Блаже, 144
 Цепенков, Коста, 257
 Цепенков, Марко, 62, 199, 202,
 219, 225, 227, 257
 Цонев, Б., 218
 Црвенковиќ, Ванчо, 317

Ч

Чаловски, Цвета Димитријевиќ,
 154
 Чаулевиќ, Петар, 334
 Челеби, Евлија, 194, 216, 222,
 244
 Челебија, 211, 273

Челеби, Латиф, 194
Черибашин, 279
Чичевиќ, Димитрије, 315, 325
Чкатровиќ, А-р Ѓ., 254
Чокревиќ, Никола, 141

Ц

Џорѓевиќ, Манојло, 334
Џукановиќ, Милан, 334

Ш

Шабан, 52
Шабан ефенди, 173
Шами, 292
Шами, Мушон, 291
Шапкарев, Кузман, 10, 227, 244

Шахзаде хатун, 171
Шејх-Хурташ, 211
Шериф ефенди, 172
Шопов, А., 70
Шопова, Душанка, 18
Шоповъ, А., 116
Шула, Годор, 127

Рецензија

Од проф. д-р Вера Стојчевска – Антиќ,
Филолошки факултет – Скопје за ракописот
„Битола – Записи за злосреќи“ од
проф. д-р Александар Стерјовски

Чест ми е што сум определена да пишувам рецензија за најновото дело на мојот колега Александар Стерјовски, кого го сметам за еден од најпродуховените вљубеници со истражувачки потенцијал во Битола. Јасно е дека историјата на овој древен град би била непотполна без делото на Стерјовски.

Не само битолчани, туку и пошироката читателска публика ужива во неговите бројни информации за градот. Ништо не е чудно што и во оваа, 2012 год. тој напиша и промовираше нова монографија, монографијата за Битола како хуман град, во кого сто години егзистираше Црвениот крст.

Покрај другите книги, во кои спаѓа и спомнатата монографија, од посебно значење за битолската културна и друга историја е и серијалот со извонредно значење, именуван како „*Битолско десеткнижие*“. Откако се публикувани „*Битола – Руската колонија*“,

„Биџола – Каријатиди на Театарот“ и „Биџола – Рекаџа Драгор“, сега, како четврта книга, се нуди ракописот за кого имаме чест да дадеме своја оценка.

Со воведната белешка Стерјовски го подготвува читателот за задачата што си ја поставил и за целта што ја има. Напоменува дека во минатото Битола стекнала неколку ласкави атрибути со кои денес нејзините граѓани со право се гордеат, а од кои попознати се „најградски град“, „конзулски град“, „најојџан град“, „град на клавириџе“, меѓутоа, има и еден сосема подруг, „град сџирадалник“, односно „град маченик“, кој открива една многу поинаква содржина на животот. Ете, токму тој и неговата генеза, меѓу другото, стануваат посебен интерес на ова најново дело на Стерјовски.

Ракописот поделен е на осум поглавја: *Земјојреси и џриродни феномени; Тешки зими и невремиња; Појлави и суши; Беда и глад; Пожари; Болести; Грабежи и, на крајот, Бомби и разорувања.*

Со ваков строеж и постапка, сосема необична во нашата издавачка продукција, во која записот е основа и предизвик за поширока елаборација, се добива продукт кој го сконцентрира вниманието и го запознава читателот со нашето подалечно и поблиско минато. Вредноста е двојна. Од една страна, покрај веќе постоечкиот мал коорпус записи, се добиваат и множество други, сосема нови, непознати. Потрагата по нив, која, очигледно, траела многу долго и упорно, се движела низ средновековните биографии, низ хрониките, низ летописите, низ архиските печатени и непечатени заоставштини од османлискиот период, низ раритетните весници што излегувале по Првата светска војна, низ

објавените патописи, како и низ многу други извори. Со цел за да се сочува еднообразноста во постапката, од поширок текст понекогаш се извлекува запис и истиот се прифаќа за рамноправен член на останатите.

Од друга страна, не само што се дополнува на тој начин регистарот на досегашните записи, ами тие, како и сите останати, нашироко и продлабочено се коментираат со сознанија што ги нудат етнографијата, медицината, историјата, фолклорот, социологијата и другите науки и на крајот се извлекуваат нови, значајни сознанија и заклучоци. Колку во таа насока се вложило нештедлив труд, најдобро говори бројот на фусотите, кои во ракописот изнесуваат импресивни 1063.

Техничката подреденост на материјата, исто така, е посебна и го привлекува вниманието. За да му се даде посебно значење на податокот, употребена е повеќеслојна размена на видови букви. Со болд подвлечени се годината и насловот на записот, со италикиотиран е записот, а коментарот предаден е со обична алфабета. Заслужува пофалба и инсистирањето во секој запис да стои не само годината и точниот датум, дури и часот на настанот, доколку таков се успеало да се пронајде. Ракописот на тој начин станува временски времеплов на дел од нашите минати црнила и нашите патила. Отсега натаму тој ќе овозможи омилените рубрики кои ги среќаваме во печатените и електронските медиуми, познати со името „на денешен ден“, да се пополнуваат, што е посебно значајно, и од нашето минато, а кои, за жал, досега беа сосема случајни.

Сето тоа, посебно магеријата што се открива и се презентира, како што е веќе подвлечено, ракописот го прават исклучив. Сигурни сме дека како книга ќе

предизвика интерес не само среде битолската читачка публика, потврдена како неспоредливо гладна за запознавање и откривање на своето минато, ами и на пошироката, зашто, покрај за локални случувања, се открива материјал и од национално, но и од широко значење.

Обработката на коментарите дадена е со лесен стил и јазик, што го прави ракописот уште поприемлив.

Поаѓајќи оттаму, слободна сум понудениот ракопис на Стерјовски, најтопло да го препорачам за печатење, со што и на „Битолскојто десеткнижие“, единствен серијал од ваков вид кај нас воопшто, ќе му се даде прилика да продолжи да се заоблува.

19.06.2012, Скопје

Со ѝочиӣ, рецензенӣ
Вера С. Анѝиќ

Содржина

Белешка	5
Земјотреси и природни феномени	7
Тешки зими и невремиња	29
Поплави и суши.	61
Беда и глад	91
Пожари	159
Болести	191
Грабежи.	267
Бомби и разорувања.	295
Регистар на географски имиња	337
Регистар на лични имиња	344
Рецензија.	355

Александар Стерјовски роден е во 1933 год. во Битола. Дипломирал и докторирал во Скопскиот државен универзитет. Предавал во Педагошката академија, а потоа и во Педагошкиот факултет во Битола. Двапати бил проректор на Битолскиот универзитет. Објавил над стотина статии од областа на фолклорот и битолската историја, како и книгите: *Брусник* (1992), *Последниот охридски гуслар* (1994), *Македонските слепи гуслари* (1999), *Велушина* (2001), *Водоснабдувањето во Битола пред водоводот* (2008), *Еден век Црвен крст во Битола* (2012). Од серијалот Битолско десеткнижие ги објавил книгите: *Битола–Руската колонија* (2003); *Битола–Каријатиди на Театарот* (2004) и *Битола–Реката Драгор* (2009). Раководител бил на големиот проект *Печатарството и издаваштвото во Битола* (три тома, 1998-1999). Долгогодишен член на редакцијата бил на списанието *Развиток*, а бил и иницијатор, главен и одговорен уредник на списанијата *Учител* и *Битола низ вековите*.

ISBN 608-65452-0-0

9 786086 545208

Издавач:
Заедница на Срби во Македонија – Битола

За издавачот:
Томислав Жугиќ – претседател

Главен и одговорен уредник: **Зоран Жугиќ**

Технички уредник: **Пеце Илиевски**

Лектор–коректор: **Стево Гаџовски**

Печати: **Доел „98К“**, Прилеп

Тираж: **500** примероци

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека
„Св. Климент Охридски“, Скопје

930.85:179.8(497.774)(091)

СТЕРЈОВСКИ, Александар

Битола. Записи за злосреќи / Александар
Стерјовски. – Битола : Заедница на Срби во
Македонија, 2012. – 360 стр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. – Слика на авторот и
белешка за авторот на надворешната страна од
зандата корица. – Регистри

ISBN 978-608-65452-0-8

а) Катастрофи – Битола – Историја
COBISS.MK-ID 91771658